

**Východočeské
listy
historické**

37/2017

Univerzita Hradec Králové
Historický ústav Filozofické fakulty

VÝCHODOČESKÉ LISTY HISTORICKÉ
EAST-BOHEMIAN JOURNAL OF HISTORY
37/2017

Redakční kruh | Editorial Committee of the Board of Editors

- prof. Ondřej Felcman **předseda redakční rady | Chairman of the Board of Editors
a vedoucí redaktor | and Editor-in-Chief**
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)
- dr. Tomáš Hradecký **výkonný redaktor, zástupce vedoucího redaktora |
Executive Editor, Deputy Editor-in-Chief**
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)
- dr. Ryszard Gładkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polsko | University of Wrocław,
POL)
- dr. Vlastimil Havlík (Muzeum B. Němcové, Česká Skalice, ČR | B. Němcová
Museum, Česká Skalice, CZE)
- doc. Martin Šandera (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)
- dr. Jiří Štěpán (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)

Další členové redakční rady | Other Members of the Board of Editors

- prof. Petr Čornej (Česká republika | Czech Republic)
- dr. Jiří Hutečka (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)
- prof. Zenon Jasiński (Uniwersytet Opolski, Polska | University of Opole, POL)
- doc. Jiří Kubeš (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
- prof. Milena Lenderová (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
- dr. Jan Mervart (Akademie věd ČR, v.v.i., ČR | Czech Academy of Sciences,
CZE)
- doc. Jaroslav Pažout (Technická univerzita v Liberci, ČR | Technical University
in Liberec, CZE)
- doc. Martin Pekár (Univerzita P. J. Šafárika, Slovensko | P. J. Šafárik Univer-
sity, SVK)
- prof. Hans Renner (Rijksuniversiteit Groningen, Nederland | University of
Groningen, NLD)
- doc. Veronika Středová (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)
- dr. Ondřej Tikovský (Parlamentní knihovna, ČR | Library of the Parliament of
the Czech Republic, CZE)

Redakční práce | Redaction

PhDr. Tomáš Hradecký, Ph.D.

Recenzenti 37. svazku | Reviewers of Volume No. 37

PhDr. Miroslav Breittfelder, Ph.D.

PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D.

PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, Ph.D.

Mgr. Pavel Horák, Ph.D.

prof. PhDr. Kateřina Charvátová, CSc.

PhDr. Jan Mervart, Ph.D.

PhDr. Olga Mertlíková

prof. PhDr. František Musil, CSc.

doc. PhDr. Marie Ryantová, CSC.

Ing. Jiří Slavík

PhDr. Olga Šrajerová, CSc.

doc. PhDr. Anna Václavíková, CSc.

studie

Konfraternity kladského klášte- ra řeholních kanovníků sv. Augustina¹

PAVEL OTMAR KRAFL

Abstrakt | Abstract

Absenci formálně-právních vazeb mezi konventy řeholních kanovníků sv. Augustina do jisté míry suplovaly vazby konfraternitní. Autor se v článku zaměřil na konfraternity kanonie v Kladsku. Zakladatelem kladské kanonie byl pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic (1350). Prameny máme doloženo celkem devět konfraternit kladského konventu. Většinu konfraternit konvent v Kladsku uzavřel s konventy řeholních kanovníků v Čechách a na Moravě.

The absence of formal-legal bonds of monasteries of the Canons Regular of St. Augustine was partly substituted by confraternal bonds. In this study, author concentrates on confraternities of the Kłodzko canonry. The Kłodzko monastery was founded by the Prague archbishop Arnošt of Pardubice (1350). The sources provide evidence of nine confraternities of the Kłodzko convent. The Kłodzko convent established most of the confraternities with convents of the Canons Regular in Bohemia and Moravia.

Klíčová slova | Key Words

klášter, řeholní kanovníci, konfraternity, Kladsko, Arnošt z Pardubic
monastery, canons regular, confraternity, Kłodzko, Arnošt of Pardubice

Úvod

Kláštery řeholních kanovníků sv. Augustina byly podřízeny jurisdikci diecézního biskupa, neexistovaly mezi nimi vazby po církevně-správní rovině, absentovalo centrální řízení řádu. Absenci formálně-právních vazeb do jisté míry suplovaly vazby konfraternitní, jimiž kanonie mezi sebou vytvářely bohoslužebné a modlitební společenství. V této studii se zaměříme na konfraternity kanonie v Kladsku. Zakladatelem kladské kanonie byl pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic (1350).² Kladský konvent byl součástí roudnického okruhu kanonií, který se vyznačoval specifickou zbožností – v klášterech řádu bylo rozšířeno hnutí *Devotio moderna*.

1 Studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury ČR (GA ČR) „RBMV X. Listiny a listy východočeských archivů z doby Václava IV.“, registrační číslo 17-16153S.

2 Pavel Otmar KRAFL, *Ecclesia in Glaciz frequencius a Christi fidelibus visitetur. Kapitoly z dějin kladské kanonie v době předhusitské*, Brno 2015, s. 67–69; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*, Praha 2008, s. 66–68.

Publikovány byly přehledy výzkumů řádu řeholních kanovníků sv. Augustina v českých zemích a ve střední Evropě.³ Studii o řeholních kanovnících sv. Augustina v Čechách a na Moravě napsal Franz Machilek.⁴ O českých a moravských konventech řeholních kanovníků sv. Augustina se lze dočíst ve dvou bohužel méně spolehlivých pracích encyklopedického charakteru. Ke kladskému klášteru zde přihléhnuto není.⁵ Soubor studií k dějinám kladského kláštera v době předhusitské publikoval Pavel Krafl.⁶ O kronice kladského konventu psal Wojciech Mrozowicz. Autorem popsané vztahy kladského kláštera s jinými kláštery téhož řádu se týkají spíše období po polovině 15. století.⁷

Mnohé konfraternitní listiny konventů roudnického okruhu byly nově edičně zpřístupněny. P. Krafl vydal konfraternitní listiny z archivu kláštera v Krakově-Kaziměři,⁸ konfraternitní listiny z moravských archivů vydané pro konvent v Kaziměři⁹ a konfraternitní listinu z archivu kláštera v Klosterneuburgu.¹⁰ V rámci diplomatáře kláštera v Lanškrouně byly dále vydány konfraternitní listiny z Moravského zemského archivu a z jiných institucí.¹¹ Konfraternitám kladského kláštera v odborné literatuře dosud nebyla věnována pozornost.

-
- 3 P. KRAFL, *Výzkumy středověkých dějin středoevropských klášterů řeholních kanovníků sv. Augustina*, Acta Universitatis Reginaehradecensis, Facultas Paedagogica – Humanistica 1, 2008, s. 171–182; TÝŽ, *Debemus caritatis operibus ferventer intendere. Výzkumy dějin řeholních kanovníků sv. Augustina v Čechách a na Moravě období středověku za uplynulá desetiletí*, Časopis Matice moravské 128, 2009, s. 147–169; TÝŽ, *Ecclesia ...*, s. 13–63.
 - 4 Franz MACHILEK, *Die Augustiner-Chorherren in Böhmen und Mähren*, Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien 4, Königstein-Taunus 1976, s. 107–144.
 - 5 Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*, II/1 *Řeholní kanovníci*, Praha 2003; *Die Stifte der Augustiner-Chorherren in Böhmen, Mähren und Ungarn*, ed. Floridus Röhrig, Klosterneuburg-Wien 1994.
 - 6 P. O. KRAFL, *Ecclesia ...*, s. 65–145.
 - 7 Wojciech MROZOWICZ, *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku. Ze studiów nad średniowiecznym dziejopisarstwem klasztornym*, Wrocław 2001, s. 146–148.
 - 8 P. KRAFL, *Dokumenty konfraterni czeskich, morawskich i śląskich klasztorów z pierwszej połowy XV wieku. Z archiwum klasztoru kanoników regularnych laterańskich w Krakowie-Kazimierzu*, Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie (dále jen RBNK) 48, 2003, s. 9–29; TÝŽ, *Dokument konfraterni klasztoru kartuzów Lapis Refugii na Spiszu dla kanoników regularnych w Kazimierzu pod Krakowem z 1495 roku*, RBNK 49, 2004, s. 9–13; TÝŽ, *Konfraternita kartuziánů ze spíského Lapis Refugii s řeholními kanovníky z Kazimierze u Krakova z roku 1495*, Studia Historica Tyrnaviensia 14–15, 2012, s. 96–100.
 - 9 TÝŽ, *Počátky konfraternit řeholních kanovníků sv. Augustina v Kazimierzi s konventy z Čech a Moravy. Edice konfraternitních listin kláštera Těla Páně z moravských archivů*, in: Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce. Materiały z Międzynarodowej Konferencji zorganizowanej z okazji 600-lecia fundacji opactwa Bożego Ciała w Krakowie, ed. K. Łatak – I. Makarczyk, b. m. [Kraków] b. d. [2008], s. 213–216.
 - 10 TÝŽ, *Neznámá konfraternitní listina třeboňské kanonie (1416) z archivu v Klosterneuburgu*, Studia historica Brunensia 60, 2013, 1–2, s. 109–113.
 - 11 Pavel KRAFL – Petra MUTLOVÁ – Dana STEHLÍKOVÁ, *Řeholní kanovníci sv. Augustina v Lanškrouně. Dějiny a diplomatář kláštera*, Praha 2010, s. 139–140, 151–155, 178–179, 181–183, 205, 220–221, 230–231, 242–244, 285–286, č. 13, s. 18–20, 28, 30, 39, 42, 44, 47, 53.

Z konfraternitních listin kladského konventu byly dosud vydány toliko listiny z let 1362,¹² 1382¹³ a 1407.¹⁴

Většina dochovaných konfraternitních listin se nachází v archivu kladské kanonie, která je uložena ve farním archivu v Kladsku, dnes pod správou tamního jezuitského kláštera. V archivu se nyní nachází celkem osm listin vydaných pro kladský konvent v letech 1362–1401. Vydavatelé se rekrutovali z řad českých konventů (Roudnice nad Labem 24. září 1362, Třeboň 15. října 1376, Lanškroun 20. června 1382, Praha 25. dubna 1386),¹⁵ moravských konventů (Šternberk 2. srpna 1376, Fulnek 16. ledna 1390, Prostějov 25. května 1393)¹⁶ a slezských konventů řádu řeholních kanovníků sv. Augustina (Zaháň 19. března 1401).¹⁷

Z listin vydaných kladským konventem pro spřátelené konventy se dochovalo jen malé množství, konkrétně známe tři listiny. Jedna listina se nachází v Národním archivu v Praze, ve fondu Archivy zrušených klášterů (z 28. října 1376). Příjemcem je třeboňský konvent.¹⁸ Další listina je v originále a současně ve středověkém opise přítomna ve Státním archivu ve Vratislavi (z 5. března 1401). Příjemcem je konvent kláštera v Zaháni.¹⁹ A nakonec třetí listina vydaná konventem v Kladsku se dochovala v archivu dosud fungujícího kláštera Božího Těla v Krakově-Kaziměři, který je současně jejím příjemcem (z 26. ledna 1407).²⁰

V zásadě lze rozlišit dva typy konfraternitních listin. U prvního typu oba smluvní konventy (respektive probošti a konventy) vydají jednu společnou listinu, společně figurují jako vydavatelé. Lze předpokládat, že vznikly dva originály, pro každou z obou smluvních stran. Tento typ listiny se vyskytuje jen výjimečně, za příklad může posloužit společná konfraternitní listina roudnického probošta a konventu a lanškrounského probošta a konventu z roku 1381.²¹

Druhý typ představuje listina probošta a konventu vydaná ve prospěch jiného konventu, se kterým hodlají vytvořit společenství. Jedná se tedy o jed-

12 GESCHICHTSQUELLEN DER GRAFSCHAFT GLATZ (dále jen GG), I., edd. Volkmer – Hohaus, Habelschwerdt 1883, s. 177–178; REGESTA DIPLOMATICA NEC NON EPISTOLARIA BOHEMIAE ET MORAVIAE (dále jen RBM), VII/4, edd. M. Linhartová – B. Mendl, Pragae 1961, s. 753, č. 1237.

13 P. KRAFL, *Konfraternita lanškrounského kláštera s kladským z roku 1382*, Kladský sborník 6, 2005, s. 201–206; P. KRAFL – P. MUTLOVÁ – D. STEHLÍKOVÁ, *Řeholní kanovníci ...*, s. 139–140, s. 13.

14 P. KRAFL, *Dokumenty ...*, s. 21–22, č. 1.

15 Farní archiv Kłodzko (dále jen FA Kłodzko), sign. A 8 a; A 8 e; A 8 c; A 8 d.

16 FA Kłodzko, sign. A 8 b; A 8 i; A 8 h.

17 FA Kłodzko, sign. A 8 l.

18 Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), f. Archivy zrušených klášterů (dále jen AZK), sign. 126.

19 Archiwum Państwowe Wrocław (dále jen AP Wrocław), f. Rep. 116, sign. 182; f. Rep. 135, sign. 419, p. 73.

20 Archiwum klasztoru Bożego Ciała Kraków-Kazimierz, sign. 29. P. KRAFL, *Dokumenty ...*, s. 21–22, č. 1.

21 P. KRAFL – P. MUTLOVÁ – D. STEHLÍKOVÁ, *Řeholní kanovníci ...*, s. 58–59, s. 135–136, č. 11.

nostrannou záležitost. Tento typ je nejběžnější. Logicky očekáváme, že adresát gesto opětuje a bezprostředně vydá reciproční listinu. V případě konfraternity mezi konventem v Třeboni a v Kladsku se tak skutečně stalo: dne 15. října 1376 vydal svoji listinu třeboňský konvent a necelé dva týdny poté, 28. října, vydal kladský konvent listinu pro třeboňské řeholní kanovníky.²² Podobně byly listiny vydány ve vzájemné návaznosti při uzavření konfraternity mezi konventy v Zaháni a v Kladsku roku 1401: dne 5. března vydal konfraternitní listinu kladský probošt a konvent, o dva týdny později, dne 19. března, akt opětoval opat a konvent ze Zaháně.²³ Ovšem mnohdy druhý z obou konventů reagoval opožděně, po několika letech. Jako příklad můžeme uvést dvě konfraternity konventu ve východočeském Lanškrouně, kdy tamní konvent na vydání listiny jiného konventu reagoval s několikaletým odstupem. Pro konvent ve Šternberku lanškrounský konvent vydal svoji listinu s odstupem dvou let (2. února 1408, od šternberských obdržel 23. dubna 1406), pro konvent v Kaziměři dokonce s odstupem pěti a půl roku (23. června 1412, od kaziměřských obdržel 7. ledna 1407).²⁴ Ve většině případů listina druhého konventu absentuje a můžeme jen spekulovat, zda nikdy nebyla vydána nebo se během staletí ztratila. V případě dobře vedeného a dodnes dochovaného archivu daného kláštera se lze přiklonit k první variantě, pokud se archiv nedochoval a absentují informace z jiných pramenů, nelze vyvodit žádné závěry.

Specifickou záležitostí v rámci řady jiných konfraternitních listin rodnického okruhu je listina z 24. září 1362. Vydavateli listiny jsou probošt a konvent v Roudnici nad Labem. První zvláštností je skutečnost, že adresátem jsou současně dva konventy, a sice konvent v Kladsku a konvent v Jaroměři. Druhá zvláštnost spočívá v přítomnosti pečeti obou přijemeckých konventů a jejich proboštů. Pečeti jsou obecně ohlášeny v koroboraci listiny a skutečně jsou na listině přivěšeny. Na listině tedy nalezneme (v naznačeném pořadí) pečeť probošta v Roudnici nad Labem, pečeť roudnického konventu, pečeť probošta v Kladsku, pečeť kladského konventu, pečeť konventu v Jaroměři a nakonec pečeť jaroměřského probošta.²⁵ Pečeti příjemce listiny, kladského probošta a konventu, jsou ohlášeny též v koroboraci listiny probošta a konventu ve Šternberku z 2. srpna 1376. Na listinu ale nebyly přivěšeny.²⁶

Textově se listiny nevymykají z řady ostatních konfraternitních listin roudnického okruhu konventů řádu řeholních kanovníků sv. Augustina, vykazují podobnost s většinou listin.²⁷ Textovou odlišnost vykazují toliko listiny z roku

22 FA Kłodzko, sign. A 8 e; NA Praha, AZK, sign. 126.

23 AP Wrocław, f. Rep. 116, sign. 182; AP Wrocław, f. Rep. 135, sign. 419, p. 73; FA Kłodzko, sign. A 81.

24 P. KRAFL – P. MUTLOVÁ – D. STEHLÍKOVÁ, *Řeholní kanovníci ...*, s. 58.

25 FA Kłodzko, sign. A 8 a. Koroborace viz též v edicích GG I., s. 177–178; RBM VII/4, s. 753, č. 1237.

26 FA Kłodzko, sign. A 8 b.

27 Srov. A *boldogságos szüzröl czimzeit Vág-ujhelyi prépostság története*, ed. B. Reviczky, Trenczén 1897, s. 172–173, č. 14; P. KRAFL, *Dokumenty ...*, s. 21–29; TÝŽ, *Konfraternita lanškrounského kláštera ...*, s. 203–204; TÝŽ, *Počátky ...*, s. 213–216; P. KRAFL – P. MUTLOVÁ – D. STEHLÍKOVÁ,

1401 vydané v rámci konfraternity mezi kladským konventem a zaháňským konventem.²⁸

Podstatou konfraternity bylo vykovávání bohoslužebných aktů za zemřelé bratry ze spřáteleného konventu. Jednalo se o konání mší, kanonických hodin, zpívání žalmů, odříkání modliteb Pater noster a Ave Maria. Zdůrazňován je žalm Verba mea (Ps. 5, 2). Povinnosti se lišily v závislosti na stupni svěcení člena konventu a dále podle toho, zda byl *frater professus* či *conversus*. Konventy si jména zemřelých kapitulárů ze spřátelených konventů zapisovali do svého nekrologia. Z prostředí roudnického okruhu řeholních kanovníků sv. Augustina se dochovalo pouze nekrologium roudnického kláštera, dnes uložené v Národní knihovně v Praze.²⁹ V nekrologiu se vyskytují mnohá jména členů kladského konventu.³⁰ Využit lze též nekrologium kláštera v Kaziměři, které ale pochází v konce 15. století a nespíše vzniklo přepisem staršího nekrologia. Nachází se ve Státním archivu města Krakova.³¹ I zde nalezneme jména kladských kapitulárů.³²

Časová souslednost mezi vydanými konfraternitními listinami umožňuje v některých případech určit itinerář probošta konventu či jiné osoby cestující mezi konventy. Například roku 1412 pro konvent v Kaziměři vydali konfraternitní listiny tři konventy: 23. června lanškrounský konvent, 29. června pražský konvent a 5. července jaroměřský konvent. Probošt z Kaziměře tak cestoval před východočeský Lanškroun do Prahy (střední Čechy) a odtud zpět do východních Čech, do Jaroměře.³³ Série listin vydaných pro kladský konvent nám bohužel neumožňuje vyslovit podobnou hypotézu. Pouze listina roudnického probošta a konventu z 24. září 1362³⁴ dokládá přítomnost kladského probošta a zástupce konventu v Roudnici nad Labem – jak již bylo řečeno, listinu zde vydanou spolupečetili. Současně musel být v Roudnici přítomen probošt a zástupce konventu z Jaroměře. Obě kanonie, jak kladská tak jaroměřská se nacházely nedaleko od sebe ve východních Čechách, uzavření konfraternity mohlo být součástí širšího jednání mezi roudnickým představitelem, který představoval neformální hlavu celé skupiny klášterů, a dvěma východočeskými probošty.

Řeholní kanovníci ..., s. 139–140, 151–155, 178–179, 181–183, 205, 220–221, 230–231, 242–244, 285–286, č. 13, s. 18–20, 28, 30, 39, 42, 44, 47, 53; P. KRAFL, *Neznámá konfraternitní listina ...*, s. 111–112.

28 AP Wrocław, f. Rep. 116, sign. 182; AP Wrocław, f. Rep. 135, sign. 419, p. 73; FA Kłodzko, sign. A 81.

29 Národní knihovna Praha, rkp. sign. XIX B 3, fol. 66v–117r.

30 P. KRAFL, „Obit frater ...“ *Sonda do personálního složení východočeských konventů řeholních kanovníků sv. Augustina do husitské revoluce*, in: Cestou dějin. K počtu prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc., II., ed. Eva Semotanová, Praha 2007, s. 221–224. K personálnímu složení kladského konventu srov. *tamtéž*, s. 205–215; TÝŽ, *Ecclesia ...*, s. 95–110.

31 Archiwum Państwowe Miasta Krakowa, rkp. sign. K 888.

32 P. KRAFL, *Pozdněstředověké konfraternity kazimierzských augustiniánů kanovníků v českých a moravských konventy v praxi. Z nekrologia kláštera Božího těla v Kazimierzi pod Krakovem*, Vyškovský sborník 4, 2004, s. 41, 43–44.

33 P. KRAFL – P. MUTLOVÁ – D. STEHLÍKOVÁ, *Řeholní kanovníci ...*, s. 61.

34 FA Kłodzko, sign. A 8 a. GG I., s. 177–178; RBM VII/4, s. 753, č. 1237.

Závěr

Prameny máme doloženo celkem devět konfraternit kladského konventu. Většinu konfraternit konvent v Kladsku uzavřel s konventy řeholních kanovníků v Čechách a na Moravě. Vazby vyplývaly z příslušnosti regionu Kladska k pražské arcidiecézi a k Čechám ve středověku.³⁵ Důvody pro uzavření první z konfraternit – s roudnickým konventem (1362) – jsou nasnadě, roudnický konvent stál neformálně v čele celého okruhu konventů vyznačujícího se hnutím *Devotio moderna*. Kladští řeholní kanovníci neměli uzavřenou konfraternitu toliko s českými kláštéry téhož řádu v Sadské a v Rokycanech. Překvapivé je, že absentují doklady o vzájemné výměně konfraternitních listin mezi kladským konventem a teritoriálně blízkým konventem řeholních kanovníků sv. Augustina v Jaroměři. Na počátku 15. století kladský konvent uzavřel po jedné konfraternitě s konventy ve Slezsku a v Malopolsku. Malopolský konvent v Kaziměři u Krakova (dnes součást Krakova) byl založen roku 1405, osazen byl kapituláry z Kladska, odkud pocházel též první probošt Konrád. Zde lze nalézt i motivaci pro uzavření konfraternity.³⁶

Tabulka: Konfraternitní listiny vydané konventy CRSA pro kladský konvent a listiny vydané kladským konventem pro jiné konventy

Kláster CRSA	Listiny vydané jinými konventy pro kladský konvent	Listiny vydané kladským konventem pro jiný konvent
Roudnice nad Labem	24. září 1362	
Šternberk	2. srpen 1376	
Třeboň	15. říjen 1376	28. říjen 1376
Lanškroun	20. červen 1382	
Praha	25. duben 1386	
Fulnek	16. leden 1390	
Prostějov	25. květen 1393	
Zaháň	19. březen 1401	5. březen 1401
Kaziměř		26. leden 1407

35 Srov. O. FELCMAN – E. SEMOTANOVÁ, *Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas*, Hradec Králové–Praha 2005.

36 K. ŁATAK, *Kanonicy regularni laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI wieku*, Ełk 1999, s. 47; TÝŻ, *Poczet rzędców opactwa Bożego Ciała Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie*, Kraków 2005, s. 13–14.

Autor | Author

Pavel Otmar Krafl

Historický ústav AV ČR
Veveří 97
602 00 Brno
paotk@seznam.cz

Doc. PhDr. Pavel Otmar Krafl, Dr., (*1971), je český medievista. Badatelsky se zaměřuje na synody a synodální zákonodárství v českých zemích a v Polsku, církevní právo a církevní správu, řeholní kanovníky sv. Augustina, česko-polské vztahy a edice pramenů diplomatické povahy.

Summary

Confraternities of the Kłodzko monastery of the Canons Regular of St. Augustine

Monasteries of the Canons Regular of St. Augustine were subordinated to the jurisdiction of the diocesan bishop; there were no bonds between them on an ecclesiastical-administration level and there was no central management of the order. The absence of formal legal bonds was partly substituted by confraternal bonds, through which the canonries formed a mutual liturgical and prayer community. The Kłodzko monastery was a component of the Roudnice circle of canonries, which was characterized by a specific form of devoutness – the *Devotio moderna* movement. The sources provide evidence of nine confraternities of the Kłodzko convent (1362, Aug. 1376, Oct. 1376, 1382, 1386, 1390, 1393, 1401, 1407). The Kłodzko convent established most of the confraternities with convents of the Canons Regular in Bohemia and Moravia. The relations stemmed from the affiliation of the Kłodzko region to the Prague archdiocese and Bohemia in the Middle Ages (today, the Kłodzko region is part of the Polish state). The reasons for the establishment of the first confraternity, i.e. with the Roudnice convent (1362), are evident; the Roudnice convent stood informally at the head of the whole Roudnice circle of convents. The Kłodzko canons regular failed to establish confraternities only with the Bohemian monasteries of the same order in Sadská and Rokycany. Surprisingly, the document for the confraternity between the Kłodzko convent and the territorially close East Bohemian convent in Jaroměř is missing. At the beginning of the 15th century, the Kłodzko convent established one confraternity with a convent in Silesia and one in Minor Polonia. The Minor Polonia convent in Kazimierz near Cracow was established in 1405 and manned by capitulars from Kłodzko, from which also the first provost Conrad came.

Pohled na průmyslovou zaměstnanost v Československu v prvních poválečných letech (1945–1948)

ANNA VÁCLAVÍKOVÁ

Abstrakt | Abstract

Studie zachycuje časový úsek od konce války do přijetí koncepce tzv. socialistické industrializace (1945–1950), kdy se ještě projevují náznaky ekonomické kontinuity s předcházejícím vývojem, ale kdy již převažuje naprostá hegemonie stalinských forem a metod řízení národního hospodářství z jednoho centra, vyvolávající obrovský pohyb pracovníků a totální rozpad pracovního trhu.

The study describes the period from the end of the war to the adoption of the concept of so-called socialist industrialization (1945–1950), when there were still signs of economic continuity with previous developments, but when the hegemony of the Stalinist forms and methods of managing the national economy from one center, movement of workers and total disintegration of the labor market turned out.

Klíčová slova | Key Words

*Československo, trh práce, hospodářská obnova, pracovní síly, ekonomická aktivita, průmyslová výroba, dvouletý hospodářský plán, ženská pracovní síla
Czechoslovakia, labor market, economic recovery, labor forces, economic activity, industrial production, two-year economic plan, female labor force*

Úvod

Československo vstupovalo po osvobození na evropskou scénu zchudlé a zdecimované. Před válkou vzkvétající země byla během válečných let vyhladovělá a hospodářsky zpustošená. Válka a nacistická okupace zanechala po sobě neblahé dědictví – zchátralý strojní park, vyrabované doly, poškozené elektrárny a plynárny, zřícené mosty, ochromenou dopravu, devastovanou zemědělskou půdu a obyvatelstvo zdravotně postižené.

V průběhu druhé světové války hospodářství země technicky a technologicky stagnovalo. Prohloubilo se jeho zaostávání za průmyslově nejvyspělejšími státy světa. Před poválečným Československem vyvstal naléhavý a nadmíru složitý úkol: **postupně zmodernizovat všechny úseky národního hospodářství a opět se zařadit mezi technicky nejprogressivnější státy světa.** Československé národní hospodářství se tak ocitlo před celým komplexem

složitých hospodářských problémů. Uvedená optimální vývojová ekonomická alternativa se však nerealizovala. V rámci prohlubujícího se monopolu stalinovsky orientované KSČ nebyly preferovány perspektivní ekonomické zřetele, ale jako rozhodující faktor se začaly prosazovat komunistické politickomocenské ambice. Z hlediska totalitních zájmů komunistů byl efektivní model řešení úkolů poválečné technické rekonstrukce a technologické inovace národního hospodaření, vyžadující relativně delší časový horizont, politicky nepřijatelný. KSČ preferovala urychlenou hospodářskou obnovu, založenou na extenzivním způsobu hospodářského růstu s cílem pozvednout revoluční náladu mas a tak posílit a rozšířit své politické a ekonomické pozice. Období po roce 1945 představovalo jakousi přechodnou dějinnou periodu, v níž se začaly vyhraňovat specifické sociálně ekonomické struktury, vazby a procesy.

V poválečných letech se projevoval na tuzemském trhu velký nedostatek potravinářského a průmyslového zboží. I v letech dvouletého hospodářského plánu (1945–1948) nabídka spotřebního zboží zdaleka nestačila krýt poptávku a nesoulad mezi nabídkou a poptávkou se u některých druhů zboží dokonce prohluboval. Nový lidově demokratický režim, v němž rozhodující pozice měli komunisté, chtěl co nejrychleji prokázat své schopnosti a přednosti. Stanovil si za cíl pozvednout v co nejkratší možné době výrobní aktivitu a dosáhnout podstatného zlepšení zásobování obyvatelstva větším a pestřejším množstvím dosud nedostatkového zboží. Proto byly ve dvouletém hospodářském plánu formulovány velmi vysoké roční objemy produkce. Koncepce dvouletého plánu navíc určovaly jednostranné úkoly a požadavky jednotlivým odvětvím, ovšem bez ohledu na situaci v průmyslových regionech, na stav daných průmyslových odvětví, na možnosti a předpoklady pro úspěšné zvládnutí všech požadavků, nerespektovala regionální zvláštnosti a už vůbec stav a možnosti pracovních sil. Dvouletý hospodářský plán však nekladl hlavní důraz na zdokonalování technické úrovně průmyslové výroby a konkurenční schopnosti vyráběné produkce.

Přechod k moderní průmyslové společnosti bylo možné uskutečnit za předpokladu, že se nebude plýtvat národním majetkem a že se plně využije naše největší bohatství – kvalifikovaná pracovní síla. To byl vždy základ našich hospodářských úspěchů už v minulosti. Intenzivní typ hospodářství, založený na dovedných rukou, všestranných odborných znalostech, byl pro nás jedinou spolehlivou pojistkou proti technickému zaostávání a ekonomickému úpadku. Zkušenosti předcházejících desetiletí potvrdily, že strategie ekonomického růstu, preferující extenzivní způsob hospodářského rozvoje, podlamuje výrobní schopnost a je zejména pro malé národy z dlouhodobého pohledu bezperspektivní a tedy deficitní.

Následky militarizace národního hospodářství, maximální exploatace výrobního zařízení během okupace a válečnými událostmi zpustošený průmysl vyžadovaly technickou rekonstrukci a modernizaci průmyslové výroby. K tomu se řadil i naprostý nedostatek finančních prostředků a z něj vyplývající nemožnost nakoupit nové stroje a nové výrobní zařízení v zahraničí, bránily okamžitému nástupu intenzifikační cesty v národním hospodář-

ství. Odtud už byl jen krok k volbě extenzivního způsobu zvyšování produkce a pracovního úsilí ekonomicky aktivního obyvatelstva a k mobilizaci všech volných a dostupných pracovních zdrojů. Prosté zvyšování počtu pracovních příležitostí i počtu pracovních sil, které se stalo převažujícím rysem po celé sledované období, nepředstavovalo do budoucna ekonomicky progresivnější řešení. Skrývalo v sobě nebezpečí zpomalování, respektive zastavení sociálně ekonomického rozvoje země.

Z toho, co bylo v této úvodní části uvedeno, vyplývá, že už v období let 1945–1948 představovala pracovní síla primární faktor hospodářského vzestupu a prioritní růstový zdroj československé ekonomiky.

Důsledky německé okupace pro poválečný trh pracovních sil

Militarizace československého hospodářství dovršena jeho bezmeznou exploatací v době nacistické okupace citelně poznamenala všechny sféry národního hospodářství a hluboce deformovala odvětvovou strukturu průmyslové výroby. „Hospodaření“ nacistů radikálně změnilo sociální a ekonomické postavení pracujících a kvalitativně rozložilo profesní a kvalifikační skladbu průmyslového obyvatelstva.¹ Nacistický režim nucené práce a totální mobilizace několika ročníku české mládeže na pracovní nasazení do Německa vyvolaly přesuny v české společnosti a hlavně narušily sféru pracovních sil.

Následující číselné údaje nám pomohou alespoň zhruba odpovědět na otázku – v jakém směru a jak hluboko ovlivnila německá okupace poválečný trh pracovních sil. Léta nacistické okupace znamenala pro průmyslovou zaměstnanost v českých zemích kvantitativní vzrůst. Od roku 1938 do konce roku 1944 se počet činných osob jen v průmyslu (bez stavebnictví) zvýšil o 30,6 % na 1 564 200 osob.² Militarizace národního hospodářství podstatně změnila strukturu průmyslové zaměstnanosti. Obory s válečným výrobním programem byly přednostně dotovány pracovními silami a rychle zvyšovaly stavy osazenstva. Systém **tzv. pracovní mobilizace** (nucené práce) nedobrovolně zapojil do výrobního procesu v průmyslu pracovní síly z mnoha oborů (zemědělci, úředníci, živnostníci, zaměstnanci státní správy, inteligence, ženy v domácnosti, studenti, ale i důchodci a invalidé). **Největší přírůstky pracovních sil zcela logicky vykazoval kovoprůmysl, který koncem roku 1944 zaměstnával již 717 300 pracovníků, tedy o 106,5 % více než činil stav v roce 1938. Kovoprůmysl se stal nejsilnějším průmyslovým odvětvím svým 54% podílem na celkové průmyslové zaměstnanosti.**

K preferovaným odvětvím náležel také báňský a chemický průmysl. Naopak v odvětvích, která tradičně reprezentovala republiku na zahraničních trzích

1 Leopold CHMELA, *Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky*, Praha 1946.

2 Statistický zpravodaj, roč. X, č. 3, 1. 3. 1947; *Základy československé dvouletky*, Ministerstvo informací, Praha 1946, s. 106; Bohuslav GLOS, *Plánovitá distribuce pracujících*, Praha 1948, s. 124; Anna BEINHAUEROVÁ – Karel SOMMER, *K některým aspektům průmyslové zaměstnanosti v českých zemích od osvobození do zahájení dvouletky*, Československý časopis historický, roč. XXXVII, r. 1989, č. 3, s. 322 an.

(sklo, textil, keramika, oděvnictví a kožařství) měl trend zaměstnanosti tendenci sestupnou. **Největší pokles zaznamenával textilní průmysl, počet pracovníků klesl z 242 100 na 171 800 (-29 %), průmysl kamene, zemin a keramiky z 92 700 na 72 400 (-21,9 %) a oděvní průmysl z 50 900 na 40 400 (-20,6 %).**

Nacistickou okupací utrpěl citelné a nenahraditelné škody především textilní průmysl, jehož výrobu nacisté buď zcela zastavili, či omezili na minimum, textilní stroje v mnoha případech demontovali a výrobu převedli na válečné účely. Osud kvalifikovaných textilních dělníků nebyl radostnější, osazenstvo textílek nacisté převedli do těžkého průmyslu a přeškolili pro potřeby zbrojní výroby.³

Násilné přesuny pracovních sil do oborů důležitých pro potřeby nacistické moci vedly k přesycení některých strojírenských oborů pracovními silami. Markantní změny ve struktuře průmyslové zaměstnanosti za nacistické okupace velmi zkomplikovaly situaci na trhu pracovních sil v prvních poválečných letech.

Napětí na poválečném pracovním trhu dále zостřil nacistický **system nucené práce** (zahájený již od roku 1939) **v podobě drastického nasazování českých pracovních sil do průmyslové výroby přímo v Německu.** Nucené odvody na práci v Německu postihly českou mládež (hlavně dělnickou) a kvalifikované pracovní síly, které měly nahradit německé odborné dělníky mobilizované do armády. Počet českých pracovních sil „poškozených“ odvedením na nucené práce a přeškolených z nejrozmanitějších oborů pro válečný průmysl čítal zhruba 600 000 osob.⁴ Toto číslo není zdaleka úplné a konečné. Musíme k němu připočítat ty statisíce českých pracujících, kteří přestali vykonávat svou profesi a ztratili své odborné znalosti a výrobní zkušenosti. Snad největší škody napáchal nacistický režim nucené práce a utlačovatelská politika hitlerovského systému na profesně kvalifikační struktuře obyvatel. Šestileté přerušení vysokoškolského studia a značné omezení středoškolské i učňovské odborné výuky „přineslo své ovoce“ po válce. Momentální stav vzdělaných vrstev obyvatel se nacházel v hlubokém rozporu s naléhavou potřebou odborných kádrů ve všech oborech. **Jestliže počátkem roku 1942 činil podíl odborných dělníků na průmyslové zaměstnanosti zhruba 35 %, pak v lednu 1945 je necelých 29 %.** Do průmyslové výroby byl včleněn v průběhu okupace velký počet žen, které většinou postrádaly jakoukoliv kvalifikaci. Dělnický dorost byl odvláčen na totální nasazení do Německa a mladá generace nemohla získat a zvyšovat svou kvalifikaci. To mělo negativní dopad na proces poválečné obnovy národního hospodářství. Ve všech průmyslových odvětvích tak chyběl po válce odborně připravený dorost, a to jak v dělnických kategoriích, tak i s vyšším školním vzděláním.⁵

3 Statistický zpravodaj, roč. X, č. 3, I. 3. 1947; *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*, Praha 1969, s. 275; Ondřej FELCMAN, *Počátky obnovy textilního průmyslu českých zemí po druhé světové válce*, Hospodářské dějiny 6, Praha 1980, s. 234–235; E. ACKERMANN, *O československý textil – a o jeho nové cesty*, Cíl, roč. II, č. 5, 28. 6. 1946.

4 Leopold CHMELA, *Hospodářská okupace*, c. d., s. 122–123; *Státní hospodaření za války a po revoluci*, Praha 1946, s. 8.

5 Rudolf OLŠOVSKÝ – Václav PRŮCHA – Hana GEBAUEROVÁ – Anatol DOBRÝ – Antonín PRAŽSKÝ, *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918–1945*, Praha 1961, s. 53;

Převahu poptávky na trhu práce zvyšoval i nemalý úbytek pracovních sil v období nacistické okupace, způsobený úmrtím v koncentračních táborech a ztrátou padlých v domácím i zahraničním odboji. Z koncentračních táborů se nevrátilo přibližně 200 000 osob, asi 138 000 osob zahynulo v odboji, 7 000 při vojenských operacích a bombardování. V důsledku válečných útrap a vězení v koncentračních táborech na 100 000 lidí rozšířilo řady invalidů a částečně práce schopných. Negativní vliv na kvalitu nabízené pracovní síly měl i sociální útlak, nadměrná exploatace pracovníků, absence základních potravin na trhu, omezená spotřeba a řada dalších zcela zjevných i skrytých jevů podlomila zdraví a oslabila fyzické schopnosti obyvatel.

Šestiletá okupace zcela deformovala pracovní trh a do základů rozvrátila přirozenou a plynulou obměnu pracovních sil. Už s blížícím se koncem války mnoho totálně nasazených opouštělo pracoviště. Po válce odchod nedobrovolně včleněných osob ze zbrojního průmyslu pokračoval. Týkal se i žen, které se vracely ke své původní činnosti nebo do domácnosti, a studentů, z nichž většina pokračovala v násilně přerušném studiu. Bylo však i mnoho těch, kteří po válce nenastoupili zpět ke své původní profesi, ale hledali výhodnější uplatnění ve státní a veřejné administrativě. Zvláště u mladé generace se projevoval nezájem o namáhavou manuální práci v dolech, hutích apod. Ze zachovaných dobových údajů lze usoudit, že zhruba 250 000 pracovních sil odešlo z kovo-průmyslu už bezprostředně po válce.⁶

Nacistický režim tzv. nucené práce zanechal příliš negativní dědictví. Poválečný pracovní trh se ocitl v hluboké krizi, přičemž jeho konsolidace nebyla nikterak snadnou a krátkodobou záležitostí. Totální rozvrat kvalifikační profesní struktury průmyslových zaměstnanců a nerovnoměrně teritoriální a odvětvové rozvrstvení pracovních sil, to byl obraz stavu jedné části národního hospodářství. Některá odvětví průmyslu byla pracovními silami předimenzována, jiná naopak vykazovala zcela nedostatečné stavy. Teritoriální a odvětvová nevyváženost průmyslové zaměstnanosti značně ztěžovala přechod válečné výroby na výrobu mírovou.

Trh pracovních sil v procesu hospodářské obnovy Československa

V prvních týdnech po osvobození živelně probíhající přesuny tisíců pracujících dále destabilizovaly poměry na pracovním trhu. Pro tuto počáteční vývojovou fázi byla charakteristická převažující improvizace v řízení ekonomických procesů. Za této situace úřady ochrany práce nemohly plnit své poslání a účinněji regulovat vývoj zaměstnanosti. Po vydání dekretů prezidenta republiky o pracovní povinnosti na podzim 1945 napětí na trhu pracovních sil dočasně

Václav PRŮCHA, *Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938–1945*, řada Kabinetu dějin NH, č. 33, Praha 1960, s. 46–47; Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, 1. díl, Brno 2004, s. 570–578.

6 Národní archiv (NA), f. M Prům., kart. 1437, sign. 2254; f. Ministerstvo práce a sociálních péče 1941–1951, kart. 477, sign. 11–2142; O. BERGER, *Velké dílo*, Praha 1946, s. 27, 35–36; L. RUMAN, *Zaměstnanost v průmyslu*, Statistický zpravodaj, roč. IX, č. 7–8, 15. 7. 1946.

pokleslo a příslušné úřady přistoupily k plánovitější dislokaci a redistribuci pracovních sil.

Křivka průmyslové zaměstnanosti klesala až do září 1945. Od března 1945 do 31. 8. 1945 poklesl počet činných osob v průmyslu českých zemí (bez pohraničí) z 914 724 osob na 638 112, tj. o 30,2 %. Jestliže počet mužů se snížil v uvedeném období o 23,9 %, pokles žen již činil 46,3 %. Na markantním úbytku průmyslových zaměstnanců se nepodílela všechna průmyslová odvětví. Kože-
dělný průmysl naopak v uvedeném časovém rozmezí zvýšil stavy pracovních sil o 67 %. Ztráty vykazoval především kovoprůmysl a hutnictví. Od března 1945 do počátku září 1945 odešlo z řad těchto průmyslových zaměstnanců 240 467 osob (-47 %). Na nápadném poklesu pracovních sil se podílel také průmysl
báňský (úbytek – 14 724), dřevařský a papírenský průmysl (-15 399), oděvní průmysl (-9 036), textilní průmysl (-8 196) a průmysl chemický (-5 726).

V průběhu měsíců září 1945 – prosinec téhož roku se celkově poměry na pracovním trhu sice pozvolna konsolidovaly a v českých zemích dokonce průmysl (bez pohraničí) získal 23 491 nových pracovních sil. Na straně druhé však v dříve již zmíněných odvětvích odliv nadále pokračoval. Zlom dokonce nastal i u kože-
dělných oborů, stavy pracovních sil zde poklesly až o více než 40 %. Radikální změnu však zaznamenalo hutnictví svým mimořádným vzestupem pracovních sil o 135 %, textil o 15,8 % a oděvnictví o 8,3%.⁷

Na křivku zaměstnanosti a její dynamiku působily mnohostranné a často protichůdné přesuny na pracovním trhu. Živelný pohyb na pracovním trhu sice napomáhal k postupné likvidaci disproporcí v odvětvové skladbě pracovních sil, ale rovněž přispíval k dalšímu vyhrocování napětí mezi nabídkou a poptávkou po pracovních silách v odvětvích z pracovního hlediska málo atraktivních a mzdově nevýhodných.

Vývoj průmyslové zaměstnanosti v českých zemích v roce 1946 byl silně poznamenán dosud v historii nezaznamenanými migračními přesuny (odsun Němců, reemigrace krajanů, příchod slovenských a zahraničních dělníků, osídlením pohraničí). Od počátku roku 1946 měl vzestupný charakter a od letních měsíců, kdy transfer Němců kulminoval, docházelo k poklesu průmyslové zaměstnanosti. V říjnu 1946 se tento nepříznivý proces zastavil a v posledních dvou měsících roku 1946 napětí na pracovním trhu poněkud opadlo. Přesto však v roce 1946 zaměstnanost v průmyslu nedosáhla úrovně z roku 1937, kdy v průmyslové výrobě českých zemí pracovalo 1 197 700 osob.⁸

V odborné literatuře se často poukazuje na všeobecný nedostatek produktivních pracovních sil, který byl největší překážkou poválečné obnovy národního hospodářství. Některé názory se staví za to, že určité úseky národního hospodářství (zvláště strojírenství, doprava a nevyrobní sféra) byly pracovními silami

7 Od konce srpna 1940 do závěru roku se zvýšil počet průmyslových zaměstnanců (bez stavebnictví) o 7 %; *Průmyslové zprávy Státního úřadu statistického Republiky Československé*, roč. I, 1946, č. 3–4.

8 Nejnižšího stavu dosáhla zaměstnanost v průmyslu v říjnu 1946, necelý milión. Srov. *Statistický zpravodaj*, roč. X., č. 3, 1. 3.1947, č. 5, 2. 5. 1947.

předimenzovány. Potřebu pracovních sil nárokovala v prvních poválečných letech všechna průmyslová odvětví, včetně kovoprůmyslu. Průmysl zajišťoval růst výroby extenzivním způsobem a zvyšoval tak napětí na pracovním trhu.⁹

Byl kardinální nedostatek pracovních sil opravdu jedním z klíčových problémů poválečné obnovy národního hospodářství? Nebyla poválečná poptávka po pracovních silách především vyvolána a zostřována nehospoďárným využíváním lidského potenciálu?

Vztah mezi nabídkou a poptávkou na trhu práce je do značné míry podmíněn úrovní mechanizace a modernizace průmyslové základny, technickou a technologickou vybaveností průmyslových závodů, racionálním využíváním ekonomického potenciálu a rozložením průmyslové aktivity v prostoru. Podrobnější posouzení těchto problémů přesahuje rámec této práce. Pokusíme se odpovědět na otázky, zda se v prvních poválečných letech účelně hospodařilo s omezenými zdroji pracovních sil.

Stav průmyslové zaměstnanosti v českých zemích v období do zahájení dvouletky nedosáhl úrovně z posledního předválečného roku. K 1. lednu 1946 zaměstnával průmysl o 15,2% méně osob než v roce 1937 a na sklonku roku 1946 o 12,1%.¹⁰ Porovnáme-li stupeň využití výrobní kapacity s počtem osazenstva v nejvýznamnějších průmyslových odvětvích, dospějeme k závěru, že průmysl disponoval dostatečným počtem pracovních sil.¹¹

Posuzujeme-li poměry na pracovním trhu z čistě kvantitativního hlediska, **byl nesoulad mezi nabídkou a poptávkou vyvolán nikoli absolutním nedostatkem pracovních sil, ale jejich neracionální exploatací.** Křivku průmyslové zaměstnanosti a její vnitřní strukturu ovlivňovala celá řada příčin.

Pro popřevratovou dobu byl charakteristický útěk od těžké manuální práce a nezdravý přesun pracovních sil do úřednických povolání ve státní a veřejné správě, který byl motivován celkově lepšími pracovními i mzdovými podmínkami. Nadbyteční pracovníci ve státním aparátu a veřejných službách navíc neměli pro výkon této funkce potřebnou kvalifikaci a chyběli v průmyslu. Relativní nedostatek pracovních sil v průmyslové výrobě zvyšoval také přebujelý byrokratismus. Rozšiřování počtu úřednictva v neprospěch produktivních pracovníků bylo další příčinou relativního nedostatku pracovních sil v průmyslové sféře. Snižování počtu dělníků na jednoho úředníka dosahovalo v mnoha případech až hranice únosnosti. V roce 1935 připadlo v průmyslu českých zemí na jedno-

9 V období od poloviny října do konce roku 1946 chybělo v průmyslových závodech v Čechách více než 48 000 pracovních sil. Srov. NA, f. Zemský úřad ochrany práce v Praze 1945–1949, kart. 30; Hospodář, roč. II, č. 7, 18. 7. 1946

10 Statistický zpravodaj, roč. X, č. 3, 1. 3. 1947

11 Například báňský průmysl využíval začátkem roku 1946 výrobní kapacitu z 85%, ale stav pracovních sil zde byl vyšší proti roku 1937 o 23%, v kovoprůmyslu vytíženost výrobní kapacity se pohybovala kolem 40%, ačkoli index pracovních sil dosáhl ve srovnání s rokem 1937 čísla 142. Srov. *Shorník o výstavbě ČSR*, Praha 1946, s. 80.

ho úředníka průměrně 9 dělníků, kdežto v říjnu 1945 již jen 5,4 a v listopadu 1956 asi 5,6 dělníků.¹²

K prohlubování nesouladu mezi nabídkou a poptávkou na pracovním trhu přispívala také tzv. **skrytá nezaměstnanost ve znárodněných podnicích**.

Problém relativního nedostatku pracovních sil v poválečném období a volných pracovních zdrojů tedy nespočíval v první řadě v kvantitativním doplňování stavu průmyslového osazenstva, ale především v kvalitativní struktuře pracovních kolektivů v jednotlivých odvětvích průmyslové výroby. V dobové literatuře se uvádí, že proti roku 1938 poklesl po válce počet kvalifikovaného dělnictva až o 60 %. Velký nedostatek odborně připravených a zkušených pracovníků se projevoval zvláště v hornictví, na dolech, v chemickém a potravinářském průmyslu a po odsunu Němců v průmyslu textilním a sklářském.¹³

Důsledky odsunu Němců na pracovní trh

Hromadný odsun Němců měl neblahé důsledky na vnitropolitické a hospodářské poměry v poválečném Československu. Zcela evidentně poznamenal profesní strukturu průmyslových zaměstnanců a zостřil napětí na pracovním trhu.

Dobové představy, jak se tradovalo v politické sféře a jak dokládá i odborná publicistika, byly ve většině případů zcela v rozporu se zásadou hospodářské prosperity.

Hodnotíme-li pouze kvantitativní hledisko, pak náhrada za německé pracovní síly nebyla tak komplikovaným problémem. Obtížně řešitelným problémem však bylo obnovení kvalifikační a profesní struktury pracovníků, zvláště v průmyslových odvětvích vyrábějících na export. To znamená v odvětvích vyžadujících vysoce kvalifikované, zručné a technicky zdatné pracovníky. V procesu postupného „odlivu“ Němců se objevovaly názory, které upozorňovaly na nežádoucí nahrazování odborných německých pracovníků nevyučenými a nezpracovanými silami.

Z šetření o stavu průmyslových závodů v českých zemích k **31. 8. 1945 vyplývalo, že v průmyslu pracovalo 199 605 Němců (20,9%) z celkového počtu průmyslových zaměstnanců**. Stav pracovníků německé národnosti se ještě do 1. 1. 1946 nepatrně zvýšil na 21,8 %, což se zhruba jednalo o 230 000 osob.

Hromadný transfer německého obyvatelstva, zahájený 25. ledna 1946, byl koncem listopadu 1946 v podstatě ukončen. **V důsledku toho v lednu 1947 už stav německých pracovních sil citelně poklesl, a to na pouhých 58 900 osob (5,5% z celkového počtu průmyslových zaměstnanců)**. V této skupině se především nacházeli Němci přestárlí, nemocní a tím tzv. nepostradatelných

12 Při posuzování této otázky nelze postupovat mechanicky, neboť proti předválečným létům nastala určitá změna v rozlišování mezi úředníky a dělníky. Přesto však není pochyb o tom, že počet skutečných úředníků, ve srovnání s předválečným stavem, po válce prudce stoupl.

13 Jan VYSKOČIL, *Několik otázek našeho znárodněného průmyslu*, Cíl, roč. II, č. 7, 12. 7. 1946, s. 419.

odborníků (specialistů), z nichž mnozí byli ještě odsunuti v tzv. dodatečném odsunu do 22. 5. 1947.¹⁴

Odsun německých pracovních sil poznamenal osazenstvo nejednoho průmyslového závodu, zvláště citelně se projevil v textilním, sklářském, keramickém, báňském, dřevozpracujícím, papírenském a chemickém průmyslu. Údaje k 31. 8. 1945 hovoří o 45 % podílu německých pracovníků na celkovém počtu pracovníků textilního a sklářského průmyslu, 1/3 v keramickém průmyslu, 27 % v báňském a 20 % v chemickém průmyslu.¹⁵ Nelze se proto podívat nad komplikovanou situací, která v těchto a mnoha dalších oborech úbytkem Němců nastala.

Příkladem je uhelné hornictví v českých zemích, kde po osvobození pracovalo 35 000 Němců (asi 1/3 všech zaměstnanců). Některé doly produkovaly výhradně za pomoci německých pracovních sil a německých válečných zajatců (sokolovsko-falknovsko-loketský revír). V severočeských hnědouhelných dolech Němci tvořili 54 % podíl horníků. Po odsunu zůstalo v uhelném hornictví zhruba 15 700 osob, tj. asi 14 %.¹⁶ Nebylo tomu jinak ani v textilních a sklářských závodech. Proto i po odsunu si mnohé závody těchto dvou průmyslových odvětví ponechaly německé specialisty alespoň do té doby, než se najde (nebo vyškolí) adekvátní náhrada. V textilu tak ještě koncem roku 1946 pracovalo asi 15 100 osob německé národnosti (10 %) a ve sklárnách 20 % (5 660).¹⁷ Před zahájením dvouletky si také keramický průmysl ponechal asi 14 % (6 300) německých pracovních sil.

Důsledky války, nedostatek pracovních sil a od ledna do listopadu 1946 probíhající odsun Němců – to vše zcela logicky vyvolalo na pracovním trhu převahu poptávky. V časově krátké době nedocházelo a ani nemohlo docházet k plynulému doplňování pracovních kolektivů nejen početně novými pracovními silami, ale především v požadované profesní a kvalifikační struktuře. Situace se velmi brzy odrazila na exportních průmyslových odvětvích. Odsunem Němců byla narušena výroba specifických druhů zboží, které se tradičně prosazovalo na zahraničních trzích. Pokles konkurenční schopnosti se týkal dříve tradičních exportních průmyslových odvětví. Tak se stalo, že průmysl stále více doplácel na nedostatečnou kvalifikaci pracovníků, který odsun Němců ještě zesílil. Odsunutí němečtí odborníci přispívali v Německu i v Rakousku k oživení konkurenční schopnosti tamějšího průmyslu. V novém prostředí si počínali velmi zdatně a kvalitní výrobou oslabovali naše pozice na zahraničních trzích.

14 Průmyslové zprávy Státního úřadu statistického (SÚS) Republiky Československé, roč. 1, 1946, č. 3–4; L. RUMAN, *Pracovní síly v průmyslu začátkem r. 1947. Odsun Němců a vývoj celkové zaměstnanosti v roce 1946*, Statistický zpravodaj, roč. IX, č. 3, 1. 3.1947; Tomáš STANĚK, *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha 1991, s. 126.

15 Průmyslové zprávy SÚS Republiky Československé, roč. I, 1946, č. 3–4.

16 Podrobněji o problémech německých pracovních sil v klíčových odvětvích národního hospodářství hovoří studie Karla SOMMERA, *Základní rysy ekonomického vývoje průmyslových oblastí v českých zemích od osvobození do zahájení dvouletky*, Materiály k dějinám průmyslových oblastí v období výstavby socialismu, Opava 1983, s. 97–108.

17 Zvláště sklenářský průmysl byl odsunem Němců zasažen na nejcitlivějších místech. Dříve téměř výhradně doměnu Němců nebylo vůbec snadné doplnit a nahradit českými a slovenskými pracovníky. Srov. J. HRNÍČKO, *Sklářství na nové cestě*, Rozmach, roč. II., č. 52, 27. 12. 1946, s. 1107.

Jestliže byla situace na vnitrozemském trhu pracovních sil složitá, pak v mnohem zostřenější podobě se jevila v pohraničních oblastech, kde poměr německého obyvatelstva k českému byl mnohem vyšší než ve vnitrozemí. **Pohraničí, jak potvrzují údaje ze září 1945, poskytovalo práci cca 1/4 průmyslových zaměstnanců z celkového počtu téměř 1 mil. průmyslově činných osob v českých zemích.** U některých průmyslových odvětví byl podíl ještě výraznější. V září 1945 se pohraničí podílelo na průmyslové zaměstnanosti českých zemí v báňském průmyslu 59 %, ve sklářském dokonce 64 %, v textilním 58 %, v průmyslu kamene, zemin a keramiky 41 %.

V úvahu je nutné vzít ještě ten fakt, že účast německých pracovních sil na průmyslu českých zemí činila asi 21 %, z čehož odborní dělníci představovali asi 26 %. Dáme-li tato čísla ještě do poměru k odsunu Němců (úbytek asi 1/4 pracovních sil), který se týkal hlavně pohraničí, pak zajištění adekvátní náhrady za německé pracovní síly byla ještě mnohem komplikovanějším problémem. Vzhledem k tomu, že se odsun Němců dotkl odvětví, která vyžadovala vysoce kvalifikované a odborně proškolené pracovníky, uvažovalo se i o trvalém nebo dočasném zastavení výroby v těchto pro republiku exportně velmi důležitých průmyslových oborech, popř. o přemístění některých kapacit do hospodářsky slabých krajů a na Slovensko.¹⁸ Ani toto řešení ve svých konečných důsledcích nepřineslo žádaný efekt. Hlad po pracovních silách se sice poněkud zmírnil, nezmírnil se však po kvalitních a odborně vyškolených pracovnících. Poměry na pracovním trhu se zostřovaly, protože příliv nových pracovních sil nebyl synchronizován s odsunem Němců a uprázdněná místa byla obsazována s časovým skluzem. Zvláště v západních a severozápadních Čechách, kde byly soustředěny speciální výroby, vyžadující zručnost a odbornost, závody pocitily citelně dopad odsunu.

Náhlý nedostatek pracovních sil v pohraničí se snažil odstranit či alespoň zmírnit organizovaný nábor slovenských pracovníků, hledala se pomoc u reemigrantů apod. Požadavky na stále nové pracovní síly byly v mnoha případech vyvolány i nepříznivými životními podmínkami, v nichž se nově příchozí ocitali (špatné dopravní spojení s okolními obcemi, nevyhovující bytové podmínky, liknavé zásobování základními druhy potravin apod.). Mnozí novousedlíci, rozčarování chaotickými poměry, brzy opouštěli nová pracoviště a vraceli se zpět do vnitrozemí.

Odsun tak v mnoha směrech a do značné míry ovlivnil stabilizaci pracovních kolektivů v pohraničních oblastech. Stojí za zmínku uvést, že se ve zdejších závodech jen během roku 1946 vyměnila polovina až 3/4 zaměstnanců, v mnoha závodech se osazenstvo vyměnilo v průběhu roku až třikrát. Přirozeně, že při takovéto „migraci“ se jen obtížně tvořil tvůrčí pracovní kolektiv, zlepšovala pracovní morálka a zvyšoval pracovní výkon. Neustálá obměna osazenstva závodů však měla, vedle již zmíněných dopadů, také aspekty finanční. Vždyť každé zapracování nově příchozího si vyžádalo nové náklady. Už ve 20. letech

18 Podrobněji Anna BEINHAUEROVÁ, *Problémy likvidace a přemísťování průmyslu v pohraničí v letech 1945–1948*, in: Slezský sborník, roč. 83, 1985, č. 1, s. 27.

američtí odborníci věděli, že náklad na výměnu 1 dělníka se pohybuje mezi 20–300 dolary.

Odsun probíhal v některých oblastech, přes prosby závodů, tak rychle, že se některé provozy ocitly den ze dne bez pracovních sil. Musely výrobu zastavit nebo omezit.

Důsledky odsunu německých průmyslových zaměstnanců se výrazně projeví v létě roku 1947. V pohraničí chybělo ke konci roku 1947 cca 20 000 pracovních sil. Téměř 54 000 německých pracovních sil představovalo v závěru roku 1947 malý stabilizující faktor v některých průmyslových oborech. To byl také důvod, proč si průmyslové závody ponechávaly tzv. nepostradatelné Němce. Legitimacemi odborníků a specialistů disponovalo koncem roku 1947 více než 20 000 německých průmyslových zaměstnanců.

Odsun Němců značně zkomplikoval situaci na trhu pracovních sil a byl jedním z důležitých faktorů, jenž podstatným způsobem ovlivňoval úroveň produkční schopnosti a rentability našeho národního hospodářství.

Dvouletka a trh pracovních sil

Ačkoli průmyslově nejvyspělejší evropské země měly v poválečných letech výhodnější výchozí pozici než Československo, trvala v těchto státech etapa poválečné rekonstrukce a obnovy národního hospodářství déle než u nás. V období dvouletky objektivní a subjektivní předpoklady pro urychlení vědeckotechnického pokroku nebyly právě příznivé. Orientace na časově rychlou obnovu národního hospodářství pomocí převážně extenzivního modelu průmyslové ekonomiky však cestu k realizaci hlavního strategického plánu, směřujícího k dosažení světové úrovně a kvality vyráběné produkce, ztížilo.

Období příprav a vlastní realizace dvouletky potvrzovalo zkušenosti krátkého poválečného období v tom, že jedním z nejdůležitějších sociálně ekonomických úkolů rozvoje národního hospodářství v dané etapě je zabezpečení racionálního využívání pracovních zdrojů, při důrazu na význam kvalifikované pracovní síly jako nezastupitelného jevu hospodářského růstu. Proto také v období dvouletého hospodářského plánu náležely pracovní síly k rozhodujícím faktorům, ale současně k bariérám dynamického vzestupu produktivity práce. Dvouletý plán byl ve své podstatě plánem směřujícím k dokončení hospodářské obnovy, s cílem do konce roku 1948 zvýšit objem výroby (oproti roku 1937) zhruba o 10 %, a to při zachování předválečného stavu pracovních sil. Jestliže na počátku roku 1947 dosahovala produktivita práce v průmyslu necelých 80 % ve srovnání s rokem 1937, pak to znamenalo, že se pracovní výkon v průmyslově výrobě měl zvýšit téměř o 40 %.¹⁹ Takto velkoryse koncipovaný projekt dvouletky měl demonstrovat politické, sociální a hospodářské přednosti nově utvářeného

19 *Průběh plnění dvouletého hospodářského plánu 1947–1948*, Státní úřad plánovací, Praha 1949, s. 32; J. PÍSKAČ, Úkoly průmyslu v budovatelském vládním programu, Československý průmysl, r. II, č. 8, srpen 1946, s. 282; Jaroslav FUKÁTKO, Československý průmysl ve dvouletém plánu, Československo, II, č. 1, říjen–listopad 1946. Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, 2. díl, 1918–1992, Brno 2009, s. 212 an.

lidově demokratického zřízení. Mohl však být realizován jen za předpokladu rapidního zvyšování počtu průmyslových zaměstnanců a při zanedbávání zásad rentability a prosperity průmyslové výroby.

Zákon o dvouletém hospodářském plánu schválený 25. 10. 1946 proto počítal s národní mobilizací pracovních sil a předpokládal zvýšit v letech 1947–1948 stav průmyslového osazenstva asi o 270 000 osob a o 90 000 pracovníků ve stavebnictví. Nejvíce nových pracovních sil požadoval průmysl kamene, zemin a keramiky (58 975), textilní a oděvní průmysl (48 191), báňský a kovoprůmysl (20 000) a sklářský průmysl (15 000). V těchto průmyslových oborech chyběly jak kvalifikované, tak pomocné pracovní síly.

Naléhavá potřeba po pracovních silách nevznikla ze dne na den, ale byla vyvolána řadou jevů – poválečným poklesem pracovní výkonnosti v průmyslové výrobě, neúčelným rozmístěním pracovních sil do jednotlivých odvětví národního hospodářství, následkem „hospodaření“ s pracovní silou ještě během okupace (válečný průmysl), poklesem průmyslové zaměstnanosti v důsledku odsunu Němců, přesuny pracovníků do nevýrobní sféry (státní správa), samovolným odchodem pro namáhavost vykonávané práce atp. Jen pro rok 1947 požadavek získat pro průmyslové závody se pohyboval u čísla 175 040.²⁰

Mohl pracovní trh poskytovat takovýto počet pracovních sil?

Ze zákona o dvouletém hospodářském plánu i ze zákona o některých opatřeních k provedení národní mobilizace pracovních sil (9. 5. 1947) vyplýval předpoklad, že se mobilizace pracovních rezerv provede v několika směrech. Základním zdrojem pracovních sil mělo být plánovitě zařazování dorostu do pracovního procesu, zvyšování počtu výdělečně činných osob, tzv. **redistribucí pracovníků z oborů, které byly pracovními silami předimenzovány, do oborů s citelným nedostatkem průmyslového osazenstva**, také se počítalo s návratem odborně vyškolených pracovníků zpět ke své profesi, s pomocí volných pracovních zdrojů z oblastí na Slovensku, s těmi, kteří se práci ještě vyhýbali a s těmi, kteří z mnoho různých důvodů nebyli pracovní činní. Mezi volné zdroje pracovních sil byly přičleněny i osoby se sníženou pracovní schopností, invalidní občané a důchodci (práce schopní), počítalo se s určitým procentem reemigrantů, kteří se rozhodli trvale se opět usadit ve své původní vlasti.

Možné volné zdroje pracovních sil, jak naznačuje předcházející výčet, tvořily sice početně značný, ale nekvalifikovaný a málo výkonný kádr pracovních sil. Početně narůstající stav nových pracovních sil však neřešil situaci v požadavcích na kvalifikační strukturu zaměstnanců a ani netvořil adekvátní náhradu za zkušené a odborně zdatné odsunutě Němce, vytvořil pouze podmínky k zabezpečení růstu výroby extenzivní cestou.

Průběh mobilizace pracovních sil, jak o tom svědčí údaje Státního úřadu plánovacího (dále SÚP), byl vcelku úspěšný. Od 1. 8. 1946 do konce roku 1947 se

²⁰ Průběh plnění dvouletého hospodářského plánu 1947–1948, Státní úřad plánovací, Praha 1949, s. 241.

počet průmyslových zaměstnanců zvýšil v českých zemích o 26 % – tj. o 228 300 osob. Největším podílem na růstu průmyslové zaměstnanosti přispěl pracující dorost (33 %), který po skončení školní docházky přešel do pracovního poměru, a ženy z domácností (25 %).

Mobilizace pracovních sil v průběhu roku 1947 pracovní zdroje téměř vyčerpala. Proto také následující rok příležitostí pro získání dalších pracovníků pro průmysl příliš neposkytoval. Jak opět dokládají údaje SÚP, skutečná potřeba byla nepochybně menší než požadovaná, proto také celkový plán mobilizace pracujících nebyl splněn ve sledovaném období (tj. od 1. 8. 1946 do konce roku 1948). Činil v průmyslové výrobě českých zemí 181 900 osob, tj. 18,1%.²¹ Zajímavé jsou údaje o tom, kdo tvořil nejbohatší zdroj nově vyčleněných pracovních sil. Po celou dobu dvouletky v pořadí mohutnosti přílivu nových pracovníků stál na prvním místě dorost (včetně absolventů VŠ a SŠ) a postupně se zvyšující ekonomická aktivita žen.

Předpokládaný plánovaný návrat 200 000–220 000 kvalifikovaných pracovníků z nevýrobní sféry zpět ke své původní průmyslové profesi se redukoval na 160 000–100 000. Stálé výzvy a apely na návrat těchto pracovních sil do průmyslu se mýjely účinkem. Důvodem byly lepší mzdové a především pracovní podmínky v nevýrobní sféře. Tyto akce už v průběhu roku 1947 ustaly.

Pokusy o návrat odborně vyškolených a zacvičených pracovníků byly pokládány za jeden z rozhodujících zdrojů nových pracovních sil. V praxi se však jevil málo životaschopný. V situaci, kdy doly naléhavě volaly po nových a nových pracovnících k zajištění základní těžby uhlí, podniky nejenže nezískaly pracovníky pro svou výrobu, ale naopak musely ještě vypomáhat dlouhodobými brigádami v dolech a hutích.²² Tak se vytvářel začarovaný a absurdní kruh rotace pracovní síly.

Národní mobilizace vtáhla do pracovního procesu také poměrně veliké procento důchodců, osob se sníženou pracovní schopností a reemigranty, kteří se podíleli vcelku na průmyslové zaměstnanosti (v českých zemích) přibližně 5 %. Zajímavé jsou také údaje o průmyslové zaměstnanosti cizinců, kteří v období dvouletky sice tvořili nevelké procento, ale lokálně výraznou pomoc průmyslu. Například v karvinských dolech v roce 1947 pracovalo asi 1 650 polských horníků, v textilním průmyslu na Ašsku v roce 1948 asi 1 000 polských dělnic, na Náchodsku vypomáhaly 134 švadleny, také polské národnosti.

Dvouletka zcela pohltila jakékoli nové a volné zdroje pracovních sil. Proto ani neudivuje údaj o 8 500 trestancích, kteří byli zapojeni největší měrou v odvětvích fyzicky namáhavých neatraktivních a požadujících hlavně mužskou

21 *Průběh plnění dvouletého ...*, s. 228.

22 B. GLOS, *Mobilizace pracovních sil*, Hospodář, II, č. 29, 17. 7. 1947; Karel SOMMER, *Sociálně ekonomické aspekty pracovních zdrojů ve dvouletce v průmyslových oblastech v Čechách*, in: *Studie z dějin průmyslových oblastí v období výstavby socialismu v Československu*, Opava 1986, s. 165–303; Rozmach, III, č. 26, 25. 4. 1947, č. 3, 24. 1. 1947; NA, f. ÚPV, kart. 237, sign. 417/4/14.

pracovní sílu (průmysl kamene, zemin a keramiky 2 612 osob, hutnictví 1 526, báňský průmysl 1 205).²³

Rozvoj hospodářství byl v období let 1947–1948, jak ukazují předešlé číselné údaje, nadále provázen vzestupnou zaměstnaností ve všech průmyslových odvětvích. Zabezpečit požadovaný růst průmyslové výroby a nahradit téměř 1/4 mil. osob za odsunuté Němce, to problém masového náboru pracovních sil velmi komplikovalo. Realizace úkolů dvouletky opět závisela v rozhodující míře právě na dostatku pracovních rezerv a na rostoucím počtu činných osob v průmyslovém sektoru. **Od 1. srpna 1946 do konce roku 1948 vzrostla ekonomická aktivita obyvatelstva v průmyslu o 18,1%.** V závěru dvouletky se podařilo docílit průmyslové zaměstnanosti téměř na úrovni roku 1937 tak, jak to dvouletý plán ukládal. Chybějících 5 507 pracovních sil k plnému stavu bylo opravdu nepárným rozdílem.

Charakteristickým rysem dvouletky byl mj. vysoký stupeň zapojení praceschopného obyvatelstva do pracovního procesu a téměř plné vyčerpání volných zdrojů pracovních sil. Vývoj průmyslové zaměstnanosti byl hlavně ovlivněn vyšším zapojením osob v produktivním věku do výrobní činnosti. Zvyšování počtu pracovních sil v průmyslové výrobě na úkor profesně kvalifikační skladby průmyslového osazenstva bylo z výhledového pohledu velmi nebezpečným experimentem. Ekonomický vzestup a kvalifikace pracovní síly spolu navzájem souvisí. Nejefektivnějším způsobem růstu výrobních sil společnosti je tvůrčí schopnost člověka, jeho profesionální zdatnost a vysoká odbornost. Za krátkodobé výhody v přítomnosti hrozilo nebezpečí přerušení potřebných kontaktů s průmyslově vyspělým světem.

V poválečném období kvalitativní stránka pracovní síly představovala primární faktor národohospodářského rozvoje. Při relativním nedostatku přírodního bohatství v Československu mělo pro národní hospodářství mimořádný význam plné využití tvořivých schopností kvalifikované pracovní síly. Obnova a zformování potřebné kvalifikační skladby osazenstva průmyslových závodů bylo mnohem obtížnějším problémem než samotný nábor nových pracovních sil. Nedostatek kvalifikovaných pracovníků v kolektivu osazenstva průmyslových závodů nedovoloval dosažení předválečného výkonu a produktivity práce a tím také plného využití strojního zařízení. Převaha pracovníků bez dostatečných teoretických znalostí a praktických zkušeností způsobila, že z průmyslové výroby vycházely výrobky nízké kvality a s vysokým procentem zmetkovitosti. **V prvních poválečných měsících poklesl proti roku 1938 počet kvalifikovaných dělníků až o 60 %.** Těžko řešitelným problémem bylo obnovení profesně kvalifikační struktury osazenstva zejména exportních průmyslových odvětví.

23 NA Praha, f. MPSP, kart. 441, sign. Ia–5269; J. VYTISKA a kol., *Regionální zvláštnosti využívání pracovních zdrojů ve dvouletce v moravských průmyslových oblastech*, in: Slezský sborník 1983/4, s. 250–251; K. SOMMER, *Sociálně ekonomické aspekty...*, s. 196–197; *Průběh plnění dvouletého hospodářského plánu...*, s. 263–265.

Ženská pracovní síla²⁴

Pracovní mobilizace během války i po ní zasáhla všechny vrstvy obyvatelstva. Jedním z rozhodujících zdrojů zvyšování počtu ekonomicky aktivních osob v průmyslové sféře, zvláště během dvouletky, byl vzestup zaměstnanosti žen v produktivním věku.

V období nacistické okupace vzrůstala průmyslová zaměstnanost plošně. Do průmyslové výroby byl v průběhu okupace včleněn velký počet žen, které však většinou vykonávaly nekvalifikovanou práci. Ve většině případů se jednalo o ženy z domácností bez jakékoli či zanedbatelné kvalifikace a odbornosti. Jestliže v lednu 1945 představoval podíl odborných dělníků na celkovém počtu průmyslových dělníků 29 %, pak z celkového počtu dělnic tvořily odborné síly pouze 3,8 %. Po skončení války se tyto ženy v masovém měřítku vracely opět do domácností, popř. ke své původní profesi. Počet žen činných v průmyslu českých zemí (bez pohraničí) tak klesl bezprostředně po osvobození přibližně o 120 000 osob.

Odliv pracovních sil z průmyslové výroby a přelévání z odvětví do odvětví byl prvek charakteristický pro téměř celé letní období roku 1945. Určité zklidnění nastalo v podzimních měsících. Tehdy se začal zvyšovat zájem samotných žen o práci a také úřady práce projevovaly zájem o ženskou pracovní sílu. Naléhavá potřeba po pracovních silách vyvstala v období pobíhajícího odsunu Němců, zvláště pak po něm. Citelný nedostatek jakékoliv pracovní síly vyvolal potřebu aktivizace a pracovního zapojení žen do všech sfér průmyslu, zvláště však do průmyslových oblastí, které reprezentovaly převážnou část průmyslové výroby v pohraničí – textil, sklo, porcelán, výroba hraček apod. Ženy tvořily převážnou část osazenstva těchto průmyslových oborů, což umožnilo převádět muže do oborů fyzicky náročnějších (hornictví, hutnictví, sklářství, průmysl kamene, zemin a keramiky). Tyto přesuny měly negativní vliv na profesní a kvalifikační strukturu osazenstva průmyslových podniků. **Přechod kvalifikovaných mužských sil do jiných průmyslových oborů, pro něž odborně nebyli připraveni, znamenala z ekonomického pohledu těžkou národohospodářskou škodu.**

Ačkoli zaměstnanost žen pozvolna rostla, zdaleka nedosahovala stupně zapojení mužů a zdaleka neodpovídala potřebám průmyslu na další pracovní síly. Této pracovní rezervy bylo využito ve strategii dvouletého plánu.

Zákon o dvouletém plánu předpokládal, že vedle mládeže a dalších možných zdrojů výrazně posílí početní stavy průmyslových závodů právě ženy, dosud ne plně zapojené do pracovního procesu. Orientace na ženy jako možný zdroj pracovní síly vycházela z faktu, že především vdané ženy tvoří jen pracovních sil a mohou tudíž výrazně posílit pracovní trh.²⁵

24 Pavel KUCHARŤ, *Trh práce. Sociologická analýza*, Praha 2007, s. 42.

25 Dopusud byla žena chápána především jako matka a hospodyně, a nikoli jako možný zdroj pracovních sil. Např. Firma Baťa vdané ženy vůbec nezaměstnávala s odůvodněním jejich základní funkce i menším ekonomickým přínosem ve výrobě ve srovnání s ženami svobodnými.

Možnosti ekonomického uplatnění žen v průmyslové výrobě byly ovšem v mnoho směrech limitovány faktory znemožňujícími co nejširší začlenění žen do průmyslové činnosti – závisely na rozmístění a odvětvové skladbě průmyslové výroby, někdy náročné na těžkou fyzickou práci a tudíž nevhodné pro ženy. Plynulé zapojování žen do pracovního procesu ovlivňovala i menší migrační pohyblivost žen, vzhledem k rodinným povinnostem, dále pracovní prostředí po stránce zdravotní a hygienické, výše a úroveň mezd některých odvětví, dostupnost práce ve smyslu délky pracovní doby, směnnost a vzdálenost od bydliště. Projevoval se však nový prvek v přístupu samotných žen k práci, totiž vlastní iniciativa a zájem žen o práci, pravděpodobně s cílem zlepšit životní úroveň rodiny.

Po celé období dvouletého plánu byl charakteristický vysoký podíl žen na růstu průmyslové zaměstnanosti. **V celostátním měřítku tvořily ženy v roce 1948 polovinu všech nových pracovníků.** V těch oblastech, kde se profilovala odvětví textilního, oděvního i sklářského průmyslu, byl podíl žen ještě vyšší. Naopak v průmyslových regionech (např. severočeská hnědouhelná oblast, ostravská průmyslová oblast, středočeská průmyslová oblast apod.) tvořily mužské pracovní síly větší část osazenstva závodů, příliv žen zde brzdil trvalý nedostatek pro ně vhodných pracovních příležitostí. V pohraničních oblastech měly vedle odvětvové struktury průmyslové výroby vliv na zaměstnanost žen také specifické poměry na regionálním pracovním trhu, který se po skončení války zcela rozpadl.

Z dobového pohledu úspěšnou mobilizaci pracovních sil do průmyslové výroby ve výrazné míře pozitivně ovlivnil nástup žen (více než 25%). Ve 3. čtvrtletí prvního roku dvouletky čítaly ženy v průmyslovém sektoru českých zemí 337 938 osob, z čehož největší část našla uplatnění v textilním průmyslu (97 547), v kovoprůmyslu (67 688), v potravinářském průmyslu (28 055), v oděvním průmyslu (24 820) a v chemickém průmyslu (22 329).²⁶ Získávání žen pro průmyslovou výrobu pokračovalo i v roce 1948, i když za horších podmínek, než v roce předešlém. Pro rok 1948 již volných zdrojů pracovních cíl bylo mnohem méně. Ženy se však stále řadily k nejvydatnějším a nejprogresivnějším zdrojům zvyšování ekonomické aktivity pracovních sil. Mnohé ženy sice nebyly pro nevhodnost pracovního místa zařazeny, přesto pokračoval vzestupný vývoj zaměstnanosti žen, a to např. i v průmyslu kamene, zemina a keramiky (5 092, tj. 46,5%), dále v kovodělném (5 379, tj. 7,3%), v textilním (1 773, tj. 1,8%) a v chemickém (847, tj. 3,8%).

Jen pro srovnání: v období od srpna 1946 do konce roku 1948 se zvýšila průmyslová zaměstnanost mužů v českých zemích o 104 700 osob (14,3%)

26 Václav PRŮCHA, *Rozmístování pracovních sil a vývoj zaměstnanců*, in: Některé problémy hospodářského vývoje Československa v letech 1945–1948, Praha 1967, s. 32; V. HEIMRICH, *Zaměstnanost v Československu*, Statistický zpravodaj, XI, č. 3, březen 1948; (šv.), *Počet samostatných žen*, Rozmach, IV, č. 22, 4. 6. 1948; B. GLOS, *Nesnáze mobilizace pracujících*, Československý průmysl, II, č. 3, březen 1947.

a žen o 77 200 (27,7%). Zaměstnanost žen vzrostla za celou dvouletku ve všech průmyslových odvětvích.

Z celkového počtu žen činných v průmyslu v roce 1948 bylo zaměstnáno v průmyslu:²⁷

textilním	29,4 %
kovodělném	22,7 %
potravinářském	7,5 %
oděvním	6,8 %
chemickém	6,7 %
kamene, zemin a keramiky	4,6 %
kožedělném	4,3 %
ostatní	18,0 %

Zvyšování zaměstnanosti žen nezáviselo pouze na možném počtu volných ženských pracovních sil, ale také na jejich kvalifikační struktuře a odbornosti. **Profesní skladbu průmyslových zaměstnanců v českých zemích ovlivňovaly negativně právě ženské pracovní síly.** Pracovní trh v období dvouletky ve svém celku neposkytoval pracovní síly v potřebné profesní a kvalifikační skladbě a ženy ucházející se o zaměstnání tvořily převážnou část nedostatečně (nebo vůbec) odborně vyškolených pracovníků. Ženy vykazovaly relativně vyšší procento pomocných dělnic než muži. Z celkového počtu činných žen v průmyslu bylo odborných a zaučených dělnic 46,6 % (problematické je stále dobové chápání stupně odbornosti) a pomocných dělnic 41 %. U mužů bylo procento odborných a zaučených takřka o 10 % vyšší.

Ačkoli ženy tvořily důležitou a prakticky neodmyslitelnou část pracovních sil, patřily často v pracovních kolektivech k určité problémové skupině. Zejména vdané ženy z různých důvodů nesetřávaly v zaměstnání delší dobu a na kratší či delší čas zaměstnání opouštěly. Důvodem k tomu bylo např. narození dítěte. Při prakticky nevytvořené sociální infrastruktuře, bez jeslí a školek, bez sítě obchodů, služeb, při nedostatku bytů, nebo při nevyhovujícím způsobu bydlení, při dojíždění do zaměstnání, byly ženy většinou nuceny zaměstnání nechat nebo přerušit. Výpadky z pracovního procesu způsobila nemocnost dětí, nemocnost žen a nízké mzdové ohodnocení. Časté přerušování pracovního procesu se z pochopitelných důvodů negativně projevovalo v kvalifikační úrovni samotné ženské pracovní síly, mělo však i negativní dopad na výkon ve výrobě, na produktivitu práce a pracovní morálku. Ženy se poměrně značným procentem podílely také na růstu fluktuace a absence. Ženy představovaly sice početnou skupinu možných zdrojů pracovních sil, avšak jejich včleňování do pracovního procesu nepřispívalo výraznějším způsobem ke zkvalitnění odborné a kvalifikační struktury závodů. Růst ekonomické aktivity žen prohluboval extenzivní faktory průmyslového růstu.

²⁷ Průmyslová statistika, SÚS, odbor VI, řada A, č. 16, Praha 20. 6. 1947; Průmyslové zprávy SÚS, r. II (1947), č. 44–46; Zprávy SÚS, r. XXX (1949), č. 15–17.

Volné ženské pracovní síly, hledající uplatnění v průmyslové sféře, většinou nepatřily do kategorie kvalifikovaných pracovníků, a proto bylo třeba vynakládat nemalé finanční prostředky na jejich dodatečné vyškolení. Pracovní morálka, výkonnost v průmyslové výrobě a důsledky války se citelně projeví ve všech oblastech lidské činnosti, a jak už bylo v úvodu řečeno, neminuly ani trh s pracovními silami. Militarizace národního hospodářství za nacistické okupace podstatně změnila strukturu průmyslové zaměstnanosti, rozložila profesní a kvalifikační skladbu osazenstva průmyslové sféry a zhoršila jejich fyzickou odolnost. Pracovní přetížení vzrostlo, dle údajů, asi o 40 %. K tomu je nutné připočítat i velkou psychickou zátěž a celkovou vyčerpanost, způsobenou i nedostatečnou kalorickou výživou. V důsledku bezohledného vtažení velkého počtu pracovních sil do nacistického válečného průmyslu, ztratilo mnoho odborníků svou profesi, další možnost studia, vzdělávání, ale i uplatnění svých dovedností a zručností. Výsledkem tohoto procesu byl negativní přístup k práci a pracovnímu výkonu, který se přenesl i do mírového života. Zvláště markantní byl u mladších pracovníků.

Pracovní morálku a přístup k pracovnímu výkonu v průmyslových závodech komplikoval veliký nedostatek pracovních sil, zvláště v požadované profesní skladbě. Kvalita a odbornost pracovníků byla nahrazována jejich vzrůstajícím počtem. Důvodů k absenci bylo mnoho, vedle liknavého přístupu k práci některých jedinců, řady absentérů rozšiřovali pracovníci z venkova, kteří v době sezónních prací pomáhali doma při sklizni, a ti, kteří neměli v místě svého pracoviště trvalé bydliště a žili na ubytovnách. Problém absence, fluktuace a pracovní morálky měl poněkud jiné příčiny a projevy v pohraničních oblastech. Pracovní morálku nepříznivě ovlivnil probíhající odsun německého obyvatelstva, který jednak nepostupoval koordinovaně s plánovaným přísunem nových pracovních sil a jednak byl i důvodem k poklesu pracovní aktivity samotných Němců. Přestože Němci dříve pracovali zcela bez problémů na plný výkon, nyní, vědomí se toho, že budou odsunutí, nejevili valný zájem o práci a prohlubovali negativní jevy v pracovní disciplíně. V mnoha provozech po odsunu Němců se výkon provozu výrazně zlepšil.²⁸

V těchto nestabilních pracovních a životních podmínkách bylo velmi obtížné udržet pracovní výkon na požadované úrovni. Neúnosně vysoký fluktuační pohyb narušoval tempo hospodářské obnovy průmyslové výroby v pohraničním území. Ve dvouletém plánu se nepočítalo s rozsáhlejší modernizací průmyslové základny a nahrazením ruční práce mechanizovanou prací. To muselo vyvolat enormní poptávku po pracovní síle. Ve svých důsledcích to mělo za následek pracovní nekázeň a nezájem o maximální pracovní výkon.

Velmi závažný jev, kterým byla jako virem zasažena všechna průmyslová odvětví a který ohrožoval chod celého průmyslu, byla **neúměrně vysoká fluktuace**. Pro srovnání v roce 1947 jen v hutním průmyslu se pohybovala kolem 75 % a v roce následujícím vzrostla na 85 %. V pohraničních závodech byla přímo

²⁸ *Odsun Němců zvýšil pracovní výkon v pohraničních podnicích*, Rozmach, roč. II, 1946, č. 49, s. 1027; *Pohraničí téměř bez Němců*, Rozmach, roč. II, 1946, č. 40, s. 769.

katastrofická, zde se osazenstvo provozů v průběhu roku vyměnilo až třikrát, jako důsledek procesu vysídlení Němců a postupného osídlování pohraničí. Příčinou častého rozvazování pracovního poměru nebo živelného opouštění pracovišť byla především nízká mzda. Pracovní síly se přelávaly do odvětví, která byla preferovaná a finančně zvýhodněná. Příkladem takového postupu bylo strojírenství. Důvodů k fluktuaci bylo opravdu hodně. Vedle velmi fyzicky náročné práce, nedostatečného ohodnocení, se k tomu řadily i problémy regionální. Nebyly to jen finanční prostředky, ale například celkově nevyhovující poměry v pohraničních oblastech, důvody sociální, bytové, špatné životní a pracovní podmínky, nedostatky v zásobování, velké vzdálenosti mezi pracovištěm a bydlištěm, odchod za životním partnerem apod.

Ve srovnání s obdobím zahrnujícím léta bezprostředně po válce (1945–1946) se v následujících letech důvody pro absenci a fluktuaci měnily, nezměnila se však podstata celého přístupu k hospodaření s pracovní silou. Výjimkou byly některé průmyslové závody ve vnitrozemí, které disponovaly dostatečným kádrem odborně velmi zdatných a zkušených pracovních sil (např. brněnský textilní průmysl, některé pražské závody, plzeňská Škodovka, brněnská Zbrojovka).

V podmínkách převládajícího extenzivního modelu řešení úkolů poválečné rekonstrukce a obnovy národního hospodářství se zvyšoval význam úsporného využívání pracovních sil a kladl se důraz na upevňování pracovní morálky a disciplíny. V dobovém odborném tisku a politické publicistice se oprávněně varovalo před bezstarostným plýtváním kvalifikovanou prací a zdůrazňovala se potřeba efektivního a prozíravého zacházení s kvalifikovanými pracovními silami. **Pracovní síla se stala ústředním problémem v podmínkách extenzivního hospodářského vývoje v poválečných letech.**

Závěr

Konsolidace poměrů na pracovním trhu v poválečných letech nebyla nikterak jednoduchou a krátkodobou záležitostí. Nerovnoměrné teritoriální a odvětvové rozvrstvení pracovních sil a totální rozvrat kvalifikačně profesní struktury průmyslových zaměstnanců zpomalovaly proces poválečné obnovy a rekonstrukce národního hospodářství. Teritoriální a odvětvová nevyváženost průmyslové zaměstnanosti značně ztěžovala přechod válečné výroby na výrobu mírovou.

V prvních poválečných měsících živelně probíhající přesuny statisíců pracujících dále destabilizovaly poměry na trhu práce. Po vydání dekretů prezidenta republiky o pracovní povinnosti na podzim roku 1945 napětí na pracovním trhu dočasně pokleslo a státní orgány mohly přistoupit k plánovitější distribuci a redistribuci pracovních sil. Křivka průmyslové zaměstnanosti klesala až do září 1945. Po té do konce roku 1945 se poměry na pracovním trhu pozvolna konsolidovaly.

Vývoj průmyslové zaměstnanosti v roce 1946 byl silně poznamenán dosud v historii nezaznamenanými migračními přesuny (odsunem Němců, reemigrační krajanů, osídlováním pohraničí a příchodem nemalého počtu slovenských

a zahraničních dělníků do českého pohraničí). Od počátku roku až do května 1946 měla průmyslová zaměstnanost vzestupný charakter. Od letních měsíců, kdy transfer Němců kulminoval, dochází k poklesu průmyslové zaměstnanosti. Koncem roku 1946 se tento nepříznivý proces zastavil a napětí na pracovním trhu poněkud opadlo. Posuzujeme-li poměry na pracovním trhu z čistě kvantitativního hlediska, byl nesoulad mezi nabídkou a poptávkou vyvolán nikoliv absolutním nedostatkem pracovních sil, ale jejich neracionální exploatací.

Křivku průmyslové zaměstnanosti ovlivňovala celá řada příčin. Pro převratnou dobu byl charakteristický útěk od manuální práce a nezdravý přesun pracovních sil do úřednických povolání ve státní a veřejné správě. Relativní nedostatek pracovních sil v průmyslovém sektoru zvyšoval také přebujelý byrokratismus. Zejména ve znárodněných průmyslových podnicích zbytečně narůstal administrativní aparát a ve struktuře průmyslových zaměstnanců se tak snižoval podíl produktivních pracovníků. K prohlubování nesouladu mezi nabídkou a poptávkou na pracovním trhu přispívala také tzv. skrytá nezaměstnanost, neboť mnohé znárodněné závody (u soukromých firem tomu tak bylo jen v ojedinělých případech) udržovaly nadměrné stavy pracovních sil z obavy, že po překonání dočasných obtíží neseženou především kvalifikované síly.

Rozsáhlé znárodnění průmyslu a dolů znamenalo nejdůležitější změnu v sociálněekonomické oblasti, které hlubokým způsobem zasáhlo pracovní trh a výrazně ovlivnilo strukturu a charakter průmyslové zaměstnanosti. Potenciální zdroje volných pracovních sil doplňovaly v poválečném období též tisíce osob obviněných z kolaborantství, které nebyly v národním hospodářství plně využity. Uvolnění těchto skrytých rezerv a doplňkových zdrojů pracovních sil snad mohlo eliminovat relativní nedostatek pracovních sil v průmyslové sféře. V prvních poválečných letech disponovalo Československo sice omezenými, ale vcelku nezanedbatelnými zdroji pracovních sil. Uvedené bariéry růstu průmyslové zaměstnanosti však zvyšovaly napětí na pracovním trhu.

Extenzivní způsob zvyšování stavu osazenstva průmyslových závodů v období dvouletého plánu oslaboval úsilí o upevňování a rozšiřování stabilního kádru pracovních sil v klíčových průmyslových odvětvích. V celém průmyslu se i koncem roku 1948 projevoval nedostatek odborných pracovních sil. Profesní kvalifikační struktura pracovních kolektivů se až na výjimky nezlepšovala, ale naopak podíl vyučených a kvalifikovaných pracovníků klesal. Zhoršení profesní kvalifikační skladby stavu osazenstva průmyslových závodů a zvyšování počtu krátkodobě zaučených a pomocných pracovních sil (stejně jako zaměstnávání velkého počtu přechodných pracovníků – brigádníků) vedlo k prohlubování negativních tendencí ve výkonnosti československé ekonomiky.

Mohutné přesuny v pracovních silách a zhoršení kvalifikační úrovně osazenstva průmyslových závodů v sobě skrývaly nebezpečí poklesu pracovní kázně a kvality vyrobené produkce. Stav osazenstva a formování pracovních kolektivů v průmyslových podnicích silně narušovala vysoká fluktuace a absence. Nepříznivé procento absence podlamovalo pracovní disciplínu stálých zaměstnanců, snižovalo výkon i celkovou produkci.

V pohraničních oblastech působil negativně na pracovní morálku odsun německého obyvatelstva a pokles pracovní aktivity dosud neodsunutých Němců. Záporné důsledky těchto jevů jsou zcela evidentní. Rostly výrobní náklady, snižovala se kvalita výrobků, oslabovala se konkurenční schopnost naší produkce na zahraničních trzích. Do konce roku 1948 byly volné zdroje pracovních sil vcelku vyčerpány. Vývoj průmyslové zaměstnanosti v letech 1947 a 1948 byl hlavně ovlivněn vyšším zapojením osob v produktivním věku do výrobní činnosti. Zvyšováním počtu pracovních sil v průmyslové výrobě na úkor profesně kvalifikační skladby osazenstva byla řešením neefektivním, prohlubujícím technické zaostávání čs. průmyslové výroby za průmyslově nejpokročilejšími státy světa.

Autorka | Author

Anna Václavíková

Ústav veřejné správy a regionální politiky
Fakulta veřejných politik
Slezská univerzita v Opavě
Bezručovo nám. 14
746 01 Opava
anna.vaclavikova@fvp.slu.cz

Doc. PhDr. Anna Václavíková, CSc., (* 1955), pracuje na Slezské univerzitě v Opavě, na Fakultě veřejných politik, na Ústavu veřejné správy a regionální politiky. Ve své odborné práci se zaměřuje na sociálněekonomickou problematiku, trh práce, politiku zaměstnanosti a Evropskou unii.

Summary

View of industrial employment in Czechoslovakia in the first post-war years (1945–1948)

The study describes the period from the end of the war to the adoption of the concept of so-called socialist industrialization (1945–1950), when there were still signs of economic continuity with previous developments, but when the hegemony of the Stalinist forms and methods of managing the national economy from one center, movement of workers and total disintegration of the labor market turned out. In frontier areas, German expulsions have been negatively affected by labor morals of the German population and by a decline of the activity of the Germans not yet withdrawn. The negative consequences of these phenomena are quite obvious: Increased production costs, decreased product quality, weakened the competitive ability of our production on foreign markets. Until the end of 1948, free labor resources were largely exhausted. The development of industrial employment in 1947 and 1948 was mainly influenced by the higher involvement of people of working age in the process of production. Cze-

choslovakian industrial production as the most industrialized countries in the world, but increasing the number of labor forces in industrial production was inefficient.

Básník Ladislav Novomeský v hledáčku Státní bezpečnosti (1948–1950)

ZDENĚK DOSKOČIL

Abstrakt | Abstract

Studie se zabývá přípravou kampaně proti tzv. slovenskému buržoaznímu nacionalismu na Slovensku v letech 1948–1950 a příčinami jejího vzniku. Primárně se soustřeďuje na osudy básníka a představitele Komunistické strany Slovenska Ladislava Novomeského. Analyzuje způsoby, jimiž Státní bezpečnost na něj od podzimu 1948 systematicky shromažďovala kompromitující materiály, které na jaře 1950 umožnily jeho obvinění z ideologické úchytky a odstranění z politického života.

The study deals with the preparation of the campaign against so-called Slovak bourgeois nationalism in Slovakia in the years 1948–1950 and the causes of its origin. Primarily is focused on the fate of the poet and the representative of the Communist Party of Slovakia Ladislav Novomeský. The text analyzes the ways in which the State Security systematically collected the compromising material since the autumn of 1948, which in the spring of 1950 allowed Novomeský's accusation of ideological deviations and later his elimination from political life.

Klíčová slova | Key Words

Ladislav Novomeský, Státní bezpečnost, buržoazní nacionalismus, česko-slovenské vztahy, Komunistická strana Slovenska, politické procesy

Ladislav Novomeský, State Security, Slovak bourgeois nationalism, Czech-Slovak relations, Communist Party of Slovakia, Political Trials

Slovenský básník Ladislav Novomeský (1904–1976) patřil mezi příslušníky generace meziválečné umělecké avantgardy, která po vzniku republiky silně inklinovala k radikální levici.¹ Po vzoru mnoha svých vrstevníků vstoupil v roce 1925 do KSČ a dlouhá léta pracoval jako novinář ve stranickém tisku. S marxisticko-leninskou ideologií a komunistickou stranou spojil svou životní pouť. O angažmá ve vrcholných strukturách KSČ však nikdy neusiloval.² Do vysoké politiky ho až v létě roku 1943 vtáhla pouhá shoda náhod. Akutní nedostatek kádrů, kterým po sérii zatýkání trpěla Komunistická strana Slovenska, a nové

1 Tato studie je dílčím výstupem standardního projektu Grantové agentury České republiky (GA ČR) *Ladislav Novomeský mezi stalinismem a reformním komunismem. Básník v politice a veřejném životě (1945–1970)*, registrační číslo P410/16-02046S.

2 O Novomeského životě do roku 1939 psal zatím nejobsáhleji Štefan DRUG, *Dobry den, clovek*, Bratislava 1983.

pokyny z Moskvy, zdůrazňující nutnost budovat protinacistickou rezistenci na celonárodní bázi, podnítily Karola Šmidkeho k tomu, aby právě Novomeského (a také Gustáva Husáka) přibral do pátého ilegálního vedení KSS, které se podílelo na přípravě Slovenského národního povstání. Pro nové pojetí odbojové práce byli zapotřebí lidé, kteří ještě žili legálním způsobem života a disponovali rozsáhlými politickými kontakty, jak v kruzích občanského odboje, tak mezi umírněnými představiteli luďácké garnitury. Novomeský, držící se po vzniku Slovenského státu zatím stranou podzemních aktivit, tyto předpoklady dokonale naplňoval.³

V letech 1944–1950 zanechal básník výrazný otisk ve slovenské politice. Na sklonku války se významně podílel na prosazení nového státoprávního uspořádání česko-slovenských vztahů, které odmítlo etnický čechoslovakismus. Od jara 1945 vykonával funkci pověřence školství a osvěty.⁴ V čele resortu mj. přispěl k zakládání řady nových škol a inspiroval vznik četných kulturních institucí.⁵ Zároveň však byl disciplinovaným členem komunistické strany, který v letech 1945–1948 respektoval všechny posuny její politické strategie a taktiky. Podílel se na jejím úsilí o dosažení mocenského monopolu a nezůstal ani stranou událostí února 1948.⁶

Novomeský sice byl typickým homo politicus, tedy člověkem celoživotně se zajímajícím o veřejné dění a snažícím se do něj různými způsoby zasahovat, nikdy se však nestal politikem v pravém slova smyslu. Jeho habitus měl daleko k prototypu tradičního komunistického aparátníka. V rámci svého politického angažmá fakticky zůstal nekonformním komunistickým intelektuálem. Z prostředí umělecké avantgardy si do něj přinesl nadhled, velkorysost, sebeironii, sklon k nekonvenčním postupům i špetku bohémství, které řadě ortodoxních předáků byly podezřelé a nepohodlné.⁷ Navíc vlastní účinkování ve vrchol-

3 Nejnovější syntetický pohled na komunistický odboj přináší Marek SYRNÝ, *Slovenskí komunisti v rokoch 1939–1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v Povstaní*, Banská Bystrica 2013, zvláště s. 132–194.

4 Po skončení války působil také jako člen předsednictva ÚV KSS (do srpna 1945), člen ústředního výboru KSS i KSČ, poslanec Národního shromáždění a Slovenské národní rady, předseda Kulturní komise ÚV KSS, šéfredaktor deníku *Národná obroda*, předseda Matice slovenské a Spolku slovenských spisovatelů.

5 Díky pověřencovu úsilí byly do roku 1949 ustaveny např. Vysoká škola múzických umění, Vysoká škola výtvarných umění, Pedagogická fakulta Slovenské univerzity, Slovenská národní galerie, Slovenská filharmonie, nová profesionální divadla, soubory Lúčnica a Slovenský ľudový umelecký kolektív (SLUK), výtvarnické družstvo Tvar aj.

6 K politickému dění na Slovensku v letech 1945–1948 srov. kupř. Michal BARNOVSKÝ, *Na ceste k monopolu moci*, Bratislava 1993; Róbert LETZ, *Slovensko v rokoch 1945–1948 na ceste ku komunistickej totalite*, Bratislava 1994.

7 Na básníkovu nekonformní chování během porad předsednictva ÚV KSS vzpomínal po letech Ladislav Holdoš: „Byl to vtipný člověk, mile vtipný. Nikdy se netvářil smrtelně vážně, uměle politicky, ač měl vysokou státnickou úroveň. [...] I na schůzích předsednictva Laco vždy dovedl žertovat. Když se například zahajovala první pětiletka, uvažovalo se o hlavním hesle propagandy. Povereník informací Ondrej Pavlík navrhoval ‚Z dvojročníce do pětročnice,‘ což Novomeský komentoval: ‚Celkom fajn, z pohádky do pohádky.‘ A následoval káravý úsměv Širokého a dominikánsky vážně mračení Baššovanského. Při jiné příležitosti – byla řeč o nějaké slovenské problematice – Laco prohodil: ‚Nu,

né politice považoval za dočasnou záležitost a osobní obět. Sám sebe za války vnímal jako pouhého náhradníka, který vysoké posty převzal jen do chvíle, než se vedoucí soudruzi budou moci vrátit z vězení nebo emigrace. K politické práci se necítil být povoláný. Po osvobození se ovšem znovu nechal přesvědčit, aby v dosavadní činnosti pokračoval, než se poměry uklidní a bude k dispozici dostatek jiných kvalitních kádrů. Později několikrát žádal stranické vedení, aby byl svých exponovaných funkcí zproštěn. Marně.⁸ Pokaždé narazil na nesouhlas stranického vedení, kterému se jako disciplinovaný komunista, stavící potřeby ideje nad osobní zájmy rodinné i umělecké, vždy podřídil.⁹ Okamžik odchodu z nejvyšších pater politiky tak nevzešel z jeho vůle, ale z tlaku vnějších okolností. Osudným se mu stalo hledání „nepřátel uvnitř strany“ spojené s vykonstruovaným obviněním z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu.

Novomeský nebyl vtažen do soukolí politických procesů náhodou. Predestinoval ho k tomu především odlišný koncepční pohled na problematiku česko-slovenských vztahů, který se ne zcela shodoval s poválečným míněním Gottwaldova vedení KSČ. Kořeny této diference sahaly již do závěru druhé světové války. Podle představ V. ilegálního vedení KSS i povstalecké Slovenské národní rady mělo být jedním z politických cílů SNP obnovení Československa jako státu dvou rovnoprávných národů, Čechů a Slováků. Ideální státoprávní forma byla spatřována ve federaci, v níž se měla slovenská státnost zachovat a dále rozvinout v nových demokratických podmínkách. Centralismus a myšlenku jednotného československého národa, které obhajoval Beneš, slovenští komunisté i agrárníci jednoznačně odmítali. Při sestavování první poválečné vlády byla problematika státoprávního postavení Slovenska v obnovené repub-

malý národ – veľké svině. 'Někdo, kdo by chtěl takový humor zneužít, by z něho mohl dělat člověka urážejícího Slováky. Nešlo však o nic takového. Lacovu ironii bylo třeba chápat v kontextu, v němž ji používal. Byl ve své kůži v prostředí, které ji chápalo. Nezapřel v sobě nikdy žertovnou hravost. Byl to prostě básník.' Ladislav HOLDOŠ – Karel BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá*, Praha 1991, s. 110.

- 8 Na prahu roku 1946 se Novomeský obrátil na předsednictvo ÚV KSS s opětovnou a naléhavou prosbou, aby „*bol oslobodený od vykonávania exponovaných politických funkcií, ktoré až doteraz som disciplinovane zastával. Menovite prosím, aby som bol oslobodený od vykonávania funkcie povereníka školstva a osveti. [...] Robil som všetky veci rád, no nikdy som neprestal zdôrazňovať, že nemienim v tejto veci pokračovať ako náhle nastanú normálne politické pomery a objavia sa súdruhovia pre takúto činnosť povolanejší. Ten čas už je tu. [...] Na miestach, ktoré zastávam, ale i v rezorte mi zverenom, treba podniknúť také opatrenia, ktoré si žiadajú vedúceho s väčšou rozhodnosťou a energiou. Prosím, aby predsedníctvo strany pri najbližšom zasadnutí porokovalo o tejto žiadosti, akceptovalo ju a urobilo patričné opatrenia.*“ Dopis předsednictvu ÚV KSS, do rukou předsedy KSS Viliama Širokého, 2. 1. 1946, in: Štefan DRUG (ed.), *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského*, sv. I., Bratislava 1988, s. 148.
- 9 Novomeský se k celé záležitosti vrátil ještě v dopise Antonínu Novotnému z února 1963, kdy žádal o svou občanskou a stranickou rehabilitaci. Uvedl: „*Prvý s. Gottwald, ešte v Moskve, ma zbavil tejto ilúzie. Ale ani po oslobodení som neustával v pokusoch prehovoriť súdruhov, aby ma uvoľnili z funkcií. Iba posledný rok-два som prestal naliehať, keď moju písomnú žiadosť na predsedníctvo ÚV KSS, aby som bol z funkcií uvoľnený, odmietol s. Široký s podráždenou otázkou, či chcem dezertovať.*“ Národní archiv (dále jen NA), f. KSČ-ÚV (1945–1989), 03/10 (barnabitská komise), sv. 3, a. j. 39; přetištěno in: Štefan DRUG (ed.), *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského*, sv. III., Bratislava 1990, s. 273–274.

lice jedním z neuralgických bodů diskuse. Delegace SNR (komunisté a nekomunistické složky odboje sdružené v Demokratickou stranu) při moskevských jednáních v březnu 1945 trvala na důsledném uplatnění zásady rovný s rovným a naléhala na realizaci federativního uspořádání státu, mezi jehož nejhrošivější propagátory patřili právě Novomeský s Husákem.¹⁰

Slovenští komunisté sice v roce 1944 akceptovali požadavek Sovětů na obnovu Československa, ale měli strach, aby řešení česko-slovenských vztahů nevyústilo v pouhou restituci předmnichovských poměrů. Nebyly to neodůvodněné obavy. Od časů SNP, které deklarovalo decentralizovanou podobu státu jako jeden ze svých politických cílů, se totiž situace změnila. Povstání bylo poraženo a slovenská politická reprezentace fakticky přestala na několik měsíců existovat. Její zástupci nevětali sebevědomě Beneše a Gottwalda ve vítězné Banské Bystrici, ale po troškách se postupně scházeli v Moskvě. Vyjednávací pozice delegace SNR tak byla výrazně oslabena.¹¹ Navíc její požadavky narazily na tvrdý odpor českých politických stran, zvláště národních socialistů. Rovněž zahraniční vedení KSČ myšlenku federace nepodporovalo, považovalo ji za předčasnou. Výsledkem byl Gottwaldem navržený kompromis, tzv. asymetrický model státoprávního uspořádání, kdy vedle orgánů celostátních (Národní shromáždění, vláda) měly fungovat i národní orgány slovenské (SNR, Sbor pověřenců), k nimž by neexistoval žádný český protějšek.¹² Novomeský se jako poslušný komunista tomuto rozhodnutí podřídil, přestože pro Slováky nebylo příliš výhodné. Federativní uspořádání tak skončilo až do roku 1968 u ledu a faktická územní autonomie byla v očích povstaleckého vedení KSS jen hubenou náhražkou.

Navíc ještě na jednáních v Moskvě vyslovil Gottwald přání, aby slovenští komunisté do celostátních orgánů delegovali soudruhy, kteří se povstání nemohli zúčastnit, a tudíž dostatečně neznali nynější slovenské poměry, zatímco na Slovensku by zůstali pracovat funkcionáři, kteří se na jeho organizaci podíleli, a měli proto mezi tamějšími komunisty autoritu. Do vlády se tak dostali Viliam Široký a Július Ďuriš, kteří se netajili svým odporem k Husákovi i celé

10 Na podzim 1944 byl Novomeský členem delegace SNR, která v Londýně rokovala s prezidentem Benešem. Následně odjel do Sovětského svazu, kde jednal s předáky moskevského vedení KSČ. Představitelům obou center zahraničního odboje vysvětloval pohled povstalecké reprezentace na státoprávní problematiku. O londýnských rozhovorech zanechal roku 1964 Novomeský podrobnou vzpomínku in: Gustáv HUSÁK, *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1964, s. 430–444, 449–456; úplnou verzi textu uveřejnil editor Stanislav Šmatlák ve výboru Ladislav NOVOMESKÝ, *Desaťročia do chvíľ skĺbené*, Bratislava 1984, s. 172–206.

11 Na tento moment upozorňují např. Lubomír LIPTÁK, *Storočie dlhšie ako sto rokov*, II. vydání, Bratislava 2011, s. 103–104; Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, Bratislava 1997, s. 251–252; TÝŽ, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*, Bratislava 1998, s. 13–14.

12 Postavení slovenských národních orgánů upravovala šestá hlava Košického vládního programu, kterou Gottwald z rozhodnutí vlády ve východoslovenské metropoli 5. dubna 1945 veřejně prezentoval. Oficiální odpovědí na jeho vystoupení, jež schvalovalo dané řešení, byl SNR pověřen právě Novomeský. Srov. *Prezident opát medzi nami*, Bratislava 1945, s. 84–86.

povstalecké garnituře.¹³ Z tohoto rozhodnutí následně vyplynuly rozpory mezi tzv. pražskými Slováky, kteří byli stoupenci centralismu, a povstaleckým vedením KSS (Šmidke, Husák), jež si chtělo uchovat jistou míru nezávislosti na Gottwaldově KSČ.¹⁴

Sebevědomá povstalecká reprezentace měla v letech 1944–1945 svou vlastní představu o slovenské cestě k socialismu, která se ne zcela shodovala s Gottwaldovou taktikou. Byla radikálnější. Prosazovala razantnější cestu k dosažení mocenského monopolu a výraznější přizpůsobení země sovětskému vzoru. Značně přeceňovala vliv KSS ve společnosti a přezíravě hleděla na nekomunistické složky odboje, které reprezentovala Demokratická strana. Nevzala rovněž dostatečně v úvahu, že ačkoliv byla KSS organizačně samostatnou stranou, její možnosti vytvářet strategicko-taktickou linii komunistů byly omezené. Poslední slovo měl Gottwald a jeho druhové. Široký s Ďurišem si toho byli vědomi a před českými předáky kritizovali povstaleckou reprezentaci, kde mohli. Z rostoucí nedůvěry se rychle zrodilo rozhodnutí napravit slovenským soudruhům hlavy a nahradit je garniturou poslušnější a také manipulovatelnější. V srpnu 1945 byla z Gottwaldova popudu svolána konference KSS v Žilině, na níž byl do čela strany dosazen Viliam Široký a dosavadní establishment odstaven na druhou na kolej.

Nový vůdce se v předsednictvu strany obklopil svými přívrženci. Z povstaleckého okruhu zůstal ve vedení pouze Šmidke a Husák, zatímco Novomeský odešel.¹⁵ Výsledkem bylo rozštěpení KSS na dvě křídla, centralistické a povstalecké, mezi nimiž se rozhořel nelítostný střet o moc. Trval pět let. Do února 1948 jeho intenzitu poněkud tlumil zápas s demokratickými stranami, který obě frakce spojoval. Pak propukl naplno. Novomeský však zůstal poněkud stranou tohoto konfliktu. Napětí mezi centralistickou a povstaleckou frakcí uvnitř KSS musel

13 K této nechuti značně přispěl neúspěšný pokus o osvobození politických vězňů v Nitře na sklonku srpna 1944. Zde byli drženi nejdůležitější komunističtí činitelé (Viliam Široký, Július Ďuriš aj.). Na Husákův pokyn odložili svůj útek z věznice, kterou však následně zabrala nitranská posádka slovenské armády, jež jako jedna z mála zůstala věrná Tisovu režimu. Nemohli se proto povstání zúčastnit a zůstali v žaláři až do února 1945. Husákoví (a zčásti také Novomeskému) později vyčítali, že je nechali ve vězení schválně, aby mohli v Banské Bystrici ovládnout rozhodující politické pozice, a oni tak zůstali na druhé koleji. Absence povstalecké legitimacy se u nich brzy proměnila v „protipovstalecký komplex“, který se vybijel nejen v nenávisti vůči všem, kteří v povstání sehráli zásadnější úlohu, ale i ve snaze prosadit novou interpretaci dějin slovenské odboje, která by do středobodu dění vnesla jejich osoby. K dění v Nitře podrobněji např. Anton RAŠLA, *Civilista v armáde*, Bratislava 1967, s. 134–140; Anna ŠTVRTECKÁ, *Ján Osoha*, Bratislava 1970, s. 274–292; Jozef JABLONICKÝ, *Samizdat o odboji*, Bratislava 2004, s. 48–49, 173–182. K proměnám interpretace dějin SNP srov. Jozef JABLONICKÝ, *Glosy o historiografii SNP*, Bratislava 1994, s. 22–24, 29–35.

14 Na značný odpor, zvláště ze strany Širokého, narazila na jaře 1945 snaha povstaleckého vedení KSS dosadit na post státního tajemníka MZV Vladimíra Clementise. Prim v tomto úsilí hrál především Novomeský – srov. jeho svědectví z šedesátých let: NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 69–73; Vladimír CLEMENTIS, *Vzduch našich časů*, sv. I., Bratislava 1967, s. 11; srov. ještě G. HUSÁK, *Svedectvo ...*, s. 587; NA, f. KSČ-ÚV, komise I., sv. 35, a. j. 884, žádost Gustáva Husáka o úplnou stranickou rehabilitáciu, 1. 5. 1963, s. 26.

15 Ztráta členství v předsednictvu ÚV KSS se ho však výrazněji nedotkla, neboť všichni komunističtí pověřenci se i později zpravidla zúčastňovali zasedání stranického vedení jako přizvaní hosté.

nesporně registrovat, měl na jeho příčiny jistě svůj názor, ale v probíhajícím sporu se takřka neangažoval. Patrně měl dojem, že se ho celá záležitost, navzdory lidské blízkosti k Husákovi, Šmidkemu aj., osobně tolik netýká. S aktivním působením v politice přece nespojoval svou budoucnost. A pravděpodobně si také poněkud idealizoval personální vztahy ve stranických špičkách.

Ve chvílích komunistického triumfu v únoru 1948 Novomeský s jistou dávkou naivity zřejmě očekával, že budování beztřídní společnosti umožní také spravedlivé řešení národnostní otázky v duchu Košického vládního programu. Po zúčtování s „reakcí“ již neviděl důvod, proč by pravomoci slovenských národních orgánů měly dále zůstat omezeny.¹⁶ Při diskusích o návrhu nové ústavy v dubnu 1948 (byla schválena 9. května) se společně s Husákem domáhal rozšíření jejich kompetencí a přimlouval se za faktickou federalizaci státu. Narazil na prudký odpor pražských soudruhů, včetně Širokého a Ďuriše, a neuspěl.¹⁷ Text nové základní listiny ponechal v platnosti postuláty třetí pražské dohody z června 1946.

Vývoj tak směřoval přesně opačným směrem. KSČ, jako monopolně vládnoucí strana, byla uspořádána na principu demokratického centralismu, kde rozhodovala úzká skupinka nejmocnějších. Všechny v hierarchii níže postavené stranické i státní orgány jí byly podřízeny a musely pouze poslušně realizovat její rozhodnutí. Existence jakéhokoliv konkurenčního ohniska moci tak byla naprosto nežádoucí. Hned po únoru 1948 proto nastoupil trend nekompromisní centralizace, který byl jedním z charakteristických rysů stranické politiky v padesátých i šedesátých letech.¹⁸ Již v září 1948 přestala KSS fungovat jako samostatná strana a stala se pouhou územní organizací KSČ. Novomeský a Husák s tímto vývojem sice nesouhlasili, ale jako disciplinovaní komunisté se oficiální politice, která řešení slovenské otázky spatřovala pouze v industrializaci Sloven-

16 V květnu 1946 komunisté na Slovensku prohráli volby, získali 30% hlasů, zatímco jejich hlavní soupeř, Demokratická strana, téměř 62%. Duch vzájemné tolerance a spolupráce, který obě strany za povstání spojoval, se po válce začal vytrácet. Komunistická strana Slovenska, aby aspoň částečně obrala svého protivníka o plody vítězství, podporovala po volbách oslabení pravomocí slovenských národních orgánů, s čímž české politické strany pochopitelně souhlasily. Výsledkem byla tzv. třetí pražská dohoda uzavřená v červnu 1946, která toto omezení stvrzovala. M. BARNOVSKÝ, *Na ceste k monopolu moci*, s. 100–119; J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století (1945–1992)*, s. 39–51.

17 Ministr zemědělství Július Ďuriš si o rozdílných názorech do svého zápisníku poznamenal: „*Budou z toho těžké politické problémy s komunistickou stranou na Slovensku. Je to slabost naší strany – linie Clementis-Husák, maloměšťáci, kompromisníci, podléhají buržoaznímu nacionalismu, nepotřebují, nemilují stranu.*“ A zaznamenal také relativně umírněné stanovisko Gottwaldovo: „*Varuje slovenské soudruhy, že cesta, na kterou se dávají, je falešná a mohou se dostat tam, kde nechťejí. Po 25. únoru 1948 jsme si usnadnili socialismus. Nechceme vám nic bránit. Ale musíte pochopit jedno: my si musíme zajistit, že vždy můžeme zasáhnout na Slovensku, kdyby se něco stalo.*“ Archiv múzeja Slovenského národného povstania, f. XII (spomienky), príř. č. S 47/2004, *Vzpomínky Júlia Ďuriše*, s. 707; srov. Novomeského pohled in: NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, *beseda se s. L. Novomeským*, 5. 9. 1963, s. 43–44.

18 K posílení tohoto trendu významně přispěl Stalinův konflikt s jugoslávským vůdcem Josipem Brozom Titom. Srov. Novomeského a Husákovu reflexi roztržky NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, *beseda se s. L. Novomeským*, 5. 9. 1963, s. 43–44; Gustáv HUSÁK, *Svetlá a tiene. Spomienky na Vlada Clementisa V*, Kultúrny život 22, 1967, č. 36, 8. 9. 1967, s. 3.

ska a jeho ekonomickém vyrovnání s českými zeměmi, podřizovali a veřejně ji hájili. Vezmeme-li v potaz, jak nahlíželi na koncepci česko-slovenských vztahů, můžeme dospět k poněkud paradoxnímu, avšak konsekventnímu závěru. Tím, že slovenští komunisté pomohli zlikvidovat parlamentní demokracii, pochovali také nezbytný předpoklad pro naplnění slovenské svébytnosti v republice.

Novomeskému definitivně zlomila vaz Stalinova roztržka s Jugoslávií a následné hledání nepřátel, tzv. titoistů a buržoazních nacionalistů v řadách komunistických stran zemí střední a jihovýchodní Evropy. Teze o existenci buržoazního nacionalismu byla ve skutečnosti zcela umělou konstrukcí, nemající oporu v realitě a postrádající jakoukoliv logiku. Sloužila pouze k odůvodnění okamžitých mocenských potřeb komunistů, respektive Sovětského svazu a Stalina. Vznikla jako typický produkt éry stalinismu. Poprvé se objevila v sovětském prostředí již na sklonku dvacátých let a znovu během série čistek o dekádu později, kdy se jejími oběťmi stali především ukrajinští funkcionáři. Zatím však neopustila rámeček jednoho státu. V mezinárodním měřítku jí vdechl druhý život konflikt Moskvy s Jugoslávií v roce 1948 a s ním spojené Stalinovy obavy, že by se i další lidově demokratické země mohly pokusit o vymanění z kremelského područí. Generalissimus všechny straníky, kteří se za války, podobně jako Tito, podíleli na domácím odboji, podezřívá z přílišné nezávislosti a ochoty následovat jugoslávský vzor. Preventivně usiloval o to, aby byli přinejmenším odstraněni z politického života a v ideálním případě také fyzicky likvidováni. Výsledkem byla série politických procesů s předními partajními funkcionáři v jednotlivých zemích sovětského bloku (s László Rajkem v Maďarsku, Trajčo Kostovem v Bulharsku, Xoxi Dzdodem v Albánii, Lucrețiem Pătrășcanem v Rumunsku; v Polsku se připravoval a nakonec neuskutečnil soud s Władysławem Gomułkou). Obvinění z buržoazního nacionalismu bylo pochopitelně formulováno protisovětsky: buržoazní nacionalisté jsou agenti třídního nepřítele (imperialistů, buržoazie), kteří se vetřeli do strany, kde podněcují nenávisť k Sovětskému svazu a hledají cesty k jejímu ovládnutí. Po vzoru Jugoslávie chtějí svou zemi vytrhnout ze socialistického společenství, převést ji do tábora imperialismu a obnovit v ní kapitalismus. V československém případě však tato konstrukce působila nevěrohodně. Na rozdíl od Polska, Maďarska či Rumunska, což byly v zásadě národnostně homogenní státy, navíc s historicky špatnými zkušenostmi s carským či sovětským Ruskem, Československo představovalo stát dvou národů, který zatím neutrpěl traumatizující zážitek ze sovětské (ruské) imperiální politiky, a kde jak v českém, tak ve slovenském prostředí panovala poměrně silná rusofilie neomezující se jen na přívržence komunistů. Proto, po vzoru mnohonárodnostního Sovětského svazu, kde byli z buržoazního nacionalismu protiruského zaměření očerňováni příslušníci menších etnik (Ukrajinci, Bělorusové, Gruzínci), se tato smyšlená úchyłka formulovala prioritně nikoliv protisovětsky, nýbrž protičesky: buržoazní nacionalisté se pokusili vytvořit blok se slovenskou buržoazií, aby dokázali udržet co největší pravomoci slovenských národních orgánů. Nadřadili tak zájmy Slovenska nad potřeby celého státu. Snahou o zachování poválečné autonomie potenciálně

usilovali o opětovné odtržení Slovenska od zbytku republiky po vzoru luďáků z let 1938–1939.¹⁹ Rozbití jednoty státu mělo pomoci uskutečnit ostatní plány: vyvolat nedůvěru k Sovětskému svazu a následovat jugoslávský příklad se všemi z toho vyplývajícími důsledky.²⁰

Z takto pojatého hříchu těžko mohli být obviňováni čeští funkcionáři jako příslušníci většinového národa. Naopak slovenští intelektuálové Clementis, Husák a Novomeský, kteří se svými styky, sociálním zázemím, vzděláním, individualismem a publicistikou činností značně odlišovali od běžného partajního milieu, do tohoto stereotypního schématu dokonale zapadali. V aparátu KSČ za řekou Moravou totiž již před válkou převažovali „staří“ komunisté dělnického původu (Viliam Široký, Július Ďuriš, Karol Bacílek, Ján Osoha), kteří nedisponovali vyšším vzděláním, nestýkali se s představiteli jiných politických směrů a často nebyli ani slovenské národnosti. Na intelektuály okolo DAVu²¹ se dívali skrz prsty jako na „salonní komunisty“, kteří si píší a vysedávají po kavárnách,

- 19 Protičesky pojatá konstrukce navíc mohla hrát na strunu poměrně široce zakořeněné české nedůvěry vůči Slovákům (vycházející ze zkušenosti z let 1938–1939), pokud jde o jejich upřímnou ochotu vybudovat a trvale udržet společný stát, a obavy z možného opětovného odtržení Slovenska po vzoru 14. března 1939.
- 20 Analýze politicko-ideologických aspektů tzv. slovenského buržoazního nacionalismu se obsáhle věnovalo vícero autorů, z jejichž textů čerpám. Ve výkladu se proto omezují jen na nejnnutnější fakta. V přehledu uvádím pouze nejdůležitější monografie a studie k tématu: nejobsáhleji Grzegorz GAŚSIOR, *Stalinowska Słowacja. Proces „burżuazyjnych nacionalistów“ w 1954 roku*, Warszawa 2006; dále J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století (1945–1992)*, s. 146–169; TÝŽ, *Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům*, in: Česko-slovenská historická ročenka 2005, s. 181–193; Karel KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992, s. 74–87; Ján UHER, *Zo zákulisia rehabilitácií. Tajomstvo Kolderovej komisie*, Bratislava 2001; *Lubomír LIPTÁK, Slovensko v dvadsiatom storočí*, IV. vydání, Bratislava 2011, s. 271–272, 277–279; Michal BARNOVSKÝ, *Proces s tzv. slovenskými buržoazními nacionalistami*, in: Jiří PERNES – Jan FOITZIK (edd.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, Brno 2005, s. 158–170; Tomáš ČERNÁK, *Sláva a pád Gustáva Husáka. Vybrané kapitoly z rokov 1948–1951*, Bratislava 2009 (rigorózní práce), s. 34–87; Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák v kauze slovenského buržoazního nacionalismu*, Praha 2011 (magisterská práce), s. 81–108; Branislav KINČOK, *Takzvaný buržoazny nacionalizmus a vnútrostranícky boj v KSS 1948–1951*, in: Jan KALOUS – Jiří KOCIAN (edd.): *Český a slovenský komunizmus (1921–2011)*, Praha 2012, s. 106–116; TÝŽ, *Politicko-propagandistické pozadie procesu s tzv. buržoazními nacionalistami na Slovensku*, in: *Pamät národa* 7, 2011, č. 2, s. 30–48; TÝŽ, *Trestnoprávne vyrovnanie sa s tzv. slovenskými buržoazními nacionalistami. Proces s Gustávom Husákom a spol.*, in: *Pamät národa* 8, 2012, č. 2, s. 35–51; Jan KALOUS, *Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům, Husák a Okáli před soudem*, in: Slavomír MICHÁLEK – Miroslav LONDÁK a kol., *Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci*, Bratislava 2013, s. 458–479.
- 21 DAV byl radikálně levicový časopis, který v letech 1924–1937 nepravidelně vydávala skupina slovenských marxistických intelektuálů (tzv. davistů). Patřil mezi ně Vladimír Clementis, Ladislav Novomeský, Daniel Okáli, Andrej Širácky, Ján Poničan, Eduard Urx, Peter Jilemnický, Ladislav Szántó, Karol Svetlík, po roce 1933 také Gustáv Husák aj. Více k nim souhrnně Karol ROSENBAUM (ed.), *DAV. Spomienky a štúdie*, Bratislava 1965; Štefan DRUG, *DAV a Davisti*, Bratislava 1965; Viliam PLEVZA, *Davisti v revolučnom hnutí*, Bratislava 1965; Ján ROZNER, *Davisté a jejich doba*, Praha 1966; Štefan DRUG (ed.), *Listy o DAVe*, Bratislava 1975; Viliam PLEVZA – Vlasta PLEVZOVÁ, *Slovenská intelgencia v komunistickom hnutí 1921–1938*, Bratislava 1979; Štefan DRUG, *Červená sedmička nastupuje (O davistoch netradične)*, Bratislava 1984.

zatímco oni musejí vždy odříci „černou práci“ při stávkách a demonstracích.²² Chování těchto lidí za války, kdy většina z nich žila legálně a držela se jistý čas stranou rozsáhlejší podzemní práce, je v tomto stereotypním nazírání jen utvrzovalo. Občasné kontakty komunistických intelektuálů s představiteli nekomunistických stran či „kauza Nitra“ byly jen dalšími kamínky do této přesudečné mozaiky. Přestože se povstalecká garnitura KSS po válce zařadila mezi mocenskou elitu, důvěru staré gardy okolo Gottwalda si v úplnosti nezískala. Lidé typu Václava Kopeckého, Rudolfa Slánského či Viliama Širokého ji mezi sebe nikdy nepřijali a nepovažovali za sobě rovnou.²³ Vnímali ji jako nežádoucí konkurenci, která navíc překážela svým názorem na řešení slovenské otázky. Připočteme-li k tomu její vnitrostranické spory s křídlem Viliama Širokého, který využíval svých pravidelných pobytů v Praze, aby proti ní intrikoval, nemohly se následující události vyvinout jinak. V atmosféře „zostřování třídního boje“ začalo Gottwaldovo vedení KSČ každý větší problém na Slovensku považovat za sabotážní záměr a rychle si našlo vhodné viníky. Tažení proti titoismu bylo optimální příležitostí k dokončení mocenského zápasu uvnitř KSS, odstranění povstalecké frakce z politiky a definitivnímu smetení slovenského problému ze stolu. Postih vybraných funkcionářů měl zároveň zastrašit všechny potenciaální kritiky státoprávního postavení Slovenska v republice. Mnozí pražští pohlaváři se do hledání nepřátel z řad slovenských buržoazních nacionalistů zapojili horlivě a zároveň s jistým ulehčením, neboť v dané situaci si nikdo nemohl být jistý svou kůží. Soustředění zájmu tajné policie na některé vysoké bratislavské funkcionáře odvádělo pozornost od nich samotných. Prim v tomto tažení hrál především Viliam Široký.²⁴

Předseda KSS se již na zasedání ÚV KSS 27. září 1948 zmínil o tom, že „*vplyvu malomeštiackeho nacionalizmu v našej strane neubránili sa ani vedúce orgány*

22 O dlouhodobém přežívání těchto stereotypů svědčí např. výpověď Karola Bacílka před barnabitskou rehabilitační komisí roku 1963: „*Ve straně i před válkou už pracovaly dvě skupiny. Na jedné straně to byli lidé, kteří se zúčastnili každé demonstrace a každé stávky, kteří chodili z kriminálu do kriminálu, dostávali pendrekem, a na druhé straně tu byla určitá skupina intelektuálů, která dělala takovou vyšší politiku strany, polemizovala anebo psala v časopisech a fakticky [...] takové té černé práce strany se nezúčastnila. [...] Soudruhům jsme vytýkali, [...] my jsme tomu říkali salonní komunismus, takový ten povrchní poměr ke straně a nedostatek aktivní práce v masách.*“ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, a. j. 1, Karol Bacílek – Vyjádření k situaci na Slovensku před a po Slovenském národním povstání, 1963, s. 1; srov. Karel KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989, s. 321.

23 Zvláště ve vystupování Václava Kopeckého se často projevovaly nacionálně zabarvené protislovenské předsudky hraničící až se šovinismem. Srov. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 43–44. V padesátých letech tento politik patřil mezi největší očerňovatele slovenských buržoazních nacionalistů, o čemž podávají výmluvné svědectví např. jeho memoáry ČSR a KSČ. *Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Praha 1960. Označil je mj. za „*komunisty barvy rudo-zeleno-černé*“ a na Novomeského adresu kupř. napsal, že „*chodil ještě tři neděle po 29. srpnu 1944 do bratislavské kavárny a bavil se tam i s luďáckými kamarády v duchu svého známého hesla ,Co politika rozdvojuje, slivovice spojuje.*“ (na s. 350).

24 Na skutečnost, že jedním z motivů Širokého snahy o diskreditaci Clementise, Husáka a Novomeského byl jeho strach o vlastní kůží, upozornil např. K. KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, s. 159–161.

strany“.²⁵ Uvedenou tezi zatím nijak nerozvíjel a neuvedl ani žádná jména. Kolečka represivní mašinérie se však již dala do pohybu. Příslušníci StB začali na Širokého popud od podzimu 1948 shromažďovat kompromitující materiály na slovenské stranické předáky, k čemuž využívali i účelové výpovědi vyšetřovaných osob. Na počátku tragického řetězce stála zatčená korespondentka bratislavské *Pravdy* Viera Hložková, která se stýkala s celou řadou slovenských předáků z okruhu bývalých davistů. Tajná policie od ní získala cenné informace z politického zákulisí včetně názorů jednotlivých funkcionářů na problematiku česko-slovenských vztahů, které vyhodnotila jako „závadné“.²⁶ Hložková vypovídala také o Novomeském, byť spíše okrajově. Poté, co začala spolupracovat s vyšetřovateli, ho v jednom z výslechů vykreslila velice nelichotivě: „*Na jaře 1948 Novomeský na jednom flámu v nočním podniku na Václavském náměstí řekl, že jednou všichni čeští komunisté, kteří svou politikou vedou Slovensko do zkázy, budou viset i se Zápotockým. Když jsou Češi tak blbí a dají si líbit jejich diktaturu, oni na Slovensku jim ukáží, kdo jsou a s kým mají tu čest*“.²⁷

Na jaře 1949 přišel další impuls v podobě politického procesu s maďarským stranickým funkcionářem a ministrem zahraničí László Rajkem. Podle maďarskou bezpečností vykonstruovaného schématu získalo titoistické spiknutí mezinárodní charakter a jedna z jeho větví měla působit také v Československu.²⁸ Z Budapešti, samozřejmě s tichým souhlasem Moskvy, byl na vedení

25 Marta VARTÍKOVÁ (ed.), *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencí a plén 1944–1948*, Bratislava 1971, s. 710. V podobném duchu hovořil i na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949: „*Prichodilo nám však viesť tvrdý boj proti vplyvu buržoázneho nacionalizmu aj vo vnútri našej strany, ktorý často nevedel rozlišovať triedne záujmy pracujúcich mäs slovenského národa od záujmov vykorisťovateľských tried*.“ Zdenka HOLOTÍKOVÁ, *Ladislav Novomeský*, Bratislava 1981, s. 285–286. Analogicky vystoupil také na zasedání ÚV KSS v listopadu 1949. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 32, a. j. 378, s. 88, Zpráva komise pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu, s. 88.

26 Viera Hložková si díky osobnímu šarmu vydobyla přízeň řady slovenských činitelů (Viliam Široký, Michal Chudík, Josef Šoltész, Edo Friš, Ladislav Holdoš). Když však byla v srpnu 1948 zatčena a obviněna ze špionáže, všichni její „přátelé“ na vysokých místech od ní dali okamžitě ruce pryč. V bezvýhodné situaci, jakmile zjistila, že si podrobnými svědectvími o chování a názorech slovenských politiků může zachránit krk, přistoupila na požadavky vyšetřovatelů a vypovídala v jejich intencích. Svým bývalým „ochráncům“ se tak krutě pomstila. Příslušníci StB její roli velmi oceňovali. Podle Husákova svědectví mu v roce 1951 jeden z vyšetřovatelů, major Vladimír Kohoutek, tvrdil, že „*Hložková má velkou zásluhu. První odhalila slovenské buržoazní nacionalisty ještě v roce 1948*.“ NA, f. KSČ-ÚV, komise I., sv. 35, a. j. 884, žádost Gustáva Husáka o úplnou stranickou rehabilitáciu, 1. 5. 1963, s. 56. StB posléze Hložkovou využívala jako vězeňskou konfidantku (např. na cele Milady Horákové) a univerzální svědkyni. Vystoupila v přelíčení s Rudolfem Slánským, Osvaldem Závodským i během procesu se slovenskými buržoazními nacionalisty. Jejím pohnutým osudům se věnoval nejpodrobněji Artúr SOLDÁN, *Viera Hložková, československá Mata Hari?*, in: <http://soldan.blog.sme.sk/c/255371/Viera-Hlozkova-ceskoslovenska-Mata-Hari.html> [cit. 9. 2. 2017]; dále Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*, Brno 2005, s. 326–363; J. UHER, *Zo zákulisia rehabilitácií*, s. 105–112.

27 NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, Poznátky na Ladislava Novomeského.

28 Podle výpovědi jugoslávského diplomata Lazara Brankova, který byl jedním ze spoluobžalovaných v Rajkově procesu, se titovská agentura v ČSR aktivizovala především na Slovensku, kde

KSČ vyvíjen nátlak, aby začalo hledat „československého Rajka“. ²⁹ Po určitém váhání Gottwald náporu podlehl a požádal v září 1949 Stalina o vyslání sovětských bezpečnostních poradců. S jejich příchodem získalo vyšetřování nový směr. Lichačov a Makarov ho primárně orientovali na vysoké funkcionáře slovenského původu, kteří podle jejich logiky, měli s Maďarskem bližší vazby než Češi. ³⁰ Za „československého Rajka“ byl vyhlédnut Vladimír Clementis, jenž prožil válku převážně v Londýně. Navíc v roce 1939 vyslovil kritické výhrady k sovětsko-německému paktu o neútočení a finsko-sovětské válce, za což byl vyloučen z KSČ. ³¹ Od Clementise samozřejmě vedly nitky k dalším národně orientovaným komunistickým intelektuálům, kteří s ním byli osobně spjatí, na prvním místě k Husákovi a Novomeskému. Ještě v říjnu 1949 byl po dohodě Širokého s Ladislavem Kopřivou a Karlem Švábem vytvořen na Slovensku zvláštní útvar StB, orientovaný na vyhledávání nepřátel uvnitř KSS. ³² Do jeho čela byl dosazen Teodor Baláž, který dostal od sovětských poradců a Švába za úkol sbírat diskreditující informace o funkcionářích ÚV KSS, SNR a Sboru pověřenců. Ve své činnosti byl usměrňován také Širokým a Bašťovanským, kterým pravidelně referoval o získaných poznatcích. ³³ V Praze řídil utajené vyšetřování Karel Šváb.

se opírala o nacionalisty a bývalé příslušníky Hlinkovy gardy. Srov. *László Rajk a jeho společníci před lidovým soudem*, Praha 1949, s. 131–132.

- 29 V červnu 1949 předal maďarský vůdce Mátyás Rákosi Gottwaldovi seznam 65 československých stranických funkcionářů, jejichž jména se vyskytla během vyšetřování Rajkova případu. Mezi podezřelými z protistranické a protistátní činnosti se objevili mnozí slovenští představitelé: Július Bránik, Vladimír Clementis, Michal Faltán, Edo Friš, Ivan Horváth, Ladislav Holdoš, Gustáv Husák, Eugen Löbl, Koloman Moškovič, Ladislav Novomeský, Ervín Polák, Jozef Valo či František Zupka. Jaroslav VOREL – Alena ŠIMÁNKOVÁ (edd.), *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*, Praha 2003, s. 230–231; srov. *Potlačená zpráva. Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949–68*, Wien 1970, s. 31–32. Rákosi už v září 1948 napsal Stalinovi dopis o nacionalistické skupině v KSS, v němž uvedl, že „v této frakci jsou Clementis, Novomeský a celá slovenská inteligencia a štuďentstvo. Frakcia má ostrý nacionalistický, antisemitský a antičeský charakter.“ M. BARNOVSKÝ, *Proces s tzv. slovenskými buržoazními nacionalistami*, in: J. PERNES, – J. FOITZIK (edd.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, s. 161. Jedním z motivů Rákosiho přičinlivosti byly rozpory mezi KSČ (i KSS) a Maďarskou stranou pracujících ohledně přístupu k maďarské menšině na Slovensku v letech 1945–1948. Rákosi vinu za její perzekuci přičítal především slovenským stranickým funkcionářům (Clementis, Husák, Novomeský, Okáli). Ve skutečnosti šlo o sérii rozhodnutí celostátní povahy, na kterých se vedle KSČ podílely i nekomunistické strany.
- 30 Karel KAPLAN (ed.), *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, Praha 2002, s. 57.
- 31 Po obsáhlé sebekritice získal na jaře 1945 zpět stranickou legitimaci a v březnu 1948 byl jmenován ministrem zahraničních věcí. V Moskvě mu však jeho zaváhání z roku 1939 nikdy odpuštěno nebylo. Více TÝŽ, *Zpráva o zavraždění ...*, s. 74–76.
- 32 NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 20, a. j. 234, Záznam z pohovoru mezi Širokým, Kopřivou a Švábem dne 10. října 1949 v Černínském paláci. Ladislav Kopřiva v této době vedl kádrové oddělení ÚV KSČ, zatímco Karel Šváb stál v čele evidenčního odboru ÚV KSČ, který fakticky plnil roli stranické zpravodajské centrály.
- 33 Baláž zanechal o iniciativní roli Širokého v počáteční fázi vyšetřování několik obsáhlých svědectví. V jednom z nich uvedl: „Viem, že s. Široký dal príkaz Švábovi na bezpečnostné akcie proti Husákovi, Novomeskému a iným ľuďom ešte v čase, keď títo boli poslancami, keď Husák bol predsedom Zboru povereníkov a keď boli títo ľudia ešte členmi KSČ a KSS. Tak isto ja som dostal príkazy

V listopadu 1949 se v Budapešti konalo zasedání Informačního byra komunistických stran, které schválilo rezoluci charakterizující vedení Komunistické strany Jugoslávie jako agenturu imperialismu, bandu zaprodanců a titovských zrádců. Buržoazní nacionalismus byl označen za hlavní nebezpečí pro jednotlivé komunistické strany. Rezoluce je nabádala k ostrážitosti a k nekompromisnímu odhalování agentů imperialismu a buržoazních nacionalistů, ať už se jakkoliv maskují. Pogromistická atmosféra se záhy přelila i do Československa. Na sklonku listopadu 1949 zatkla StB náměstka ministra zahraničního obchodu Eugena Löbla a šéfredaktora *Rudého práva* Viléma Nového.³⁴ Do vězení putoval také přednosta koordinačního oddělení prezidia pověřenectva školství, věd a umění Ernest Otto a krátce poté rovněž Clementisův osobní tajemník Theo Florin. Zatím šlo sice o malé ryby, ale pro Novomeského mělo jejich zajištění velmi neblahé důsledky.

Sovětská poradci orientovali výslechy zadržovaných osob především na vedoucího představitele KSS. Důraz kladli především na osobu Vladimíra Clementise, ale značnou pozornost věnovali rovněž ostatním. V sestavovaných protokolech se analyzovalo jejich chování za války i v poválečné době a rozebíraly se jejich spory s pražskými představiteli KSČ, které získávaly zcela novou ideologickou interpretaci. Při vynucování výpovědí bylo používáno rozličných forem psychologického nátlaku i fyzického násilí. Náporu podlehl nejprve Vilém Nový, s nímž byla sepsána obsáhlá výpověď především o Clementisovi, Husákovi a Novomeském, které charakterizoval jako buržoazní nacionalisty. V následujících výsleších své závěry dále rozvíjel a ve formulacích jednotlivých protokolů vycházel „referentům“ maximálně vstřícně.³⁵ V souvislosti s Novomeským mluvil o jeho chování v Británii na podzim 1944 (nacionalistické názory během porad s Clementisem, obcházení londýnských představitelů KSČ) a okolnostech přijímání ústavy 9. května na jaře 1948.³⁶

na takéto akcie, buď priamo od s. Širokého, alebo prostredníctvom Švába. Mne osobne s. Široký viac razy vytýkal u neho na byte, keď som u neho býval, že nadržujem buržoáznym nacionalistom, že ho neinformujem, a raz mi dokonca pohrozil, že sa akosi so mnou hrať nebude, že síce mne ako mladému človeku je ochotný odpustiť, ale s Husákom a s inými, že sa vyporiada. Toto bolo dávno ešte pred uvedeným kritickým vystúpením ÚV proti Husákovi a spol.“ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 1, a. j. 2, Niektoré moje poznatky o udalostiach, súvisiacich s Berijovskou akciou na Slovensku v rokoch 1949 a ďalších – Teodor Baláž, s. 30; srovnej ještě G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 53–54.

34 Oba prožili druhou světovou válku v Londýně.

35 Pplk. Bohumil Doubek ve svém svědectví z roku 1955 napsal, že „Nový po rozhovoru u soudruhů poradců, kde mu byl také nabídnut koňak, prohlásil: „No jo, to je pro mě docela nový aspekt.“ A začal o slovenských nacionalistech také hovořit.“ K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 58. S vyšetřovacími orgány agilně spolupracoval i v následujících letech. V přelíčení s Rudolfem Slánským i s buržoazními nacionalisty byl využit jako svědek. V roce 1954 byl jako jeden z prvních vyšetřovaných komunistů za odměnu propuštěn na svobodu. NA, f. KSČ-ÚV, 02/5 (politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954), sv. 79, a. j. 205, schůze 31. 3. 1954, b. 18, prominutí zbytku trestu Vilému Novému.

36 NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 11, a. j. 226, doznání Viléma Nového, 24. 12. 1949–3. 1. 1950; G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 61–63.

Mezitím se také Eugen Löbl „doznal“ k nacionalistické úchylce a vypovídal o buržoazně nacionalistické skupině, jejímž vedoucím měl být Clementis.³⁷ V lednu 1950 při další sérii výslechů mluvil o skupině davistů a podal charakteristiku třinácti funkcionářů KSS – buržoazních nacionalistů.³⁸ Löbl v roce 1955 uvedl, že základem jeho svědectví byly vždy reálné skutečnosti, které ovšem byly záměrně interpretovány tak, aby se dominantním faktorem stala nikoliv sama skutečnost, ale právě její interpretace.³⁹ Tento postup se poté uplatňoval při konstrukci všech dalších obvinění, které byly proti Novomeskému vzneseny.

Pro Novomeského byly nebezpečné zvláště výpovědi bývalého partyzána prof. Ernesta Otta,⁴⁰ který byl po válce jeho osobním tajemníkem a patřil do okruhu pověřencových nejbližších spolupracovníků. Zatčen byl v listopadu 1949 jako „špión“ a „jugoslávský agent“. V jeho vyšetřovacích protokolech se objevila teze, že uvnitř KSS existují dvě skupiny: židovská, do níž náleželi funkcionáři židovského původu (Široký, Baštovanský, Moškovič, Šefránek, Friš), a národní (Husák, Novomeský, Pavlík, Púll, Chudík, Takáč, Michal Faltan), k níž se měl přiklánět Šmidke. Národní skupina byla označena za „opoziční“, neboť se odlišovala pohledem na řešení vztahu Čechů a Slováků. Měla usilovat o získání rozhodujících funkcí ve stranickém aparátu.⁴¹ Následně obsáhle svědčil o politic-

37 Vodítkem k tomu byly právě Nového výpovědi, které mu byly ukázány. NA, f. KSČ-ÚV, Komise II, sv. 23, a. j. 496, Zpráva generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu o přezkoumání trestní věci proti slovenským buržoazním nacionalistům, 8. 11. 1962, s. 12. Löbl vzpomínal na počátky vyšetřování ve svých memoárech následovně: „V druhé polovici decembra [1949] som sa stal slovenským buržoáznym nacionalistom. Bol som členom vedenia slovenskej buržoázno-nacionalistickej frakcie. Vedúcim bol Clementis a členmi vedenia boli Novomeský, Husák a ja. Obdobou Rajkovho procesu mal byť proces so slovenskými buržoáznymi nacionalistami ako hlavnou Titovou agentúrou v ČSR. [...] Je zaujímavé, že v tejto fáze sa sústredil záujem ‚učitelov‘ na túto skupinu. Neskôršie, keď vypracovali širšiu koncepciu – protištátnu centrum [v čele s Rudolfom Slánským] – mali o túto skupinu už oveľa menší záujem. [...] [Vavro] Hajdu mi po rozsudku rozpovedal, že sa od svojho referenta dozvedel, že v čele buržoázno-nacionalistickej skupiny sú Clementis, Novomeský, Husák a ja a že my štyria budeme popravení. To pravda pred vznikom centra. Asi v marci 1951 som prestal byť slovenským buržoáznym nacionalistom. Stal som sa kozmopolitom židovsko-buržoázného pôvodu a členom protištátnej skupiny Slánskeho.“ Eugen LÖBL, *Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánským*, Bratislava 1968, s. 56.

38 Jednalo se o Vladimíra Clementise, Gustáva Husáka, Karola Šmidkeho, Ladislava Novomeského, Daniela Okáliho, Michala Faltana, Kolomana Bezka, Antona Rašlu, Josefa Šoltésze, Júlia Bránika, Jána Poničana a Edo Friše. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 32, a. j. 378, Zpráva komise pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu, III. varianta, část Boj strany proti nacionalismu v počátcích socialistické výstavby a jeho zkresení pod vlivem kultu osobnosti, s. 41.

39 *Tamtéž*, s. 46. Löblovu charakteristiku vzniku výpovědi s odstupem potvrdil i Vilém Nový. *Tamtéž*, sv. 3, a. j. 42. Záznam o pohovoru s Vilémem Novým, 1. 11. 1963; srov. ještě J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století (1945–1992)*, s. 160.

40 Původní profesí byl středoškolským učitelem. Kromě něj čelili výslechům také zatčení bývalí partyzánský velitelé Jozef Trojan a Viliam Žingor. Jejich výpovědi se ale Novomeského příliš nedotýkaly. G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 65–66.

41 Při výsleších zacházeli vyšetřovatelé s Ernestem Ottou obzvláště brutálně: „Od stálého stání měl nohy tak oteklé, že již musel být při výslechu opřen, jinak by upadl. Byl při tom však stále vyslýchán přesto, že měl od nevypání již oteklá oční víčka a stěžl udržel otevřené oči. [...] Po jednom výslechu bylo [Makarovem] nařizováno dát Ottovi dvacet ran obuškem, což provedli orgánové správy věznic.“

kých aktivitách i osobnostních rysech jejich příslušníků.⁴² V podobném duchu byli vyslýcháni i další zatčení komunisté, jako např. básník Theo Florin,⁴³ bývalý ředitel Čedoku Gejza Pavlík nebo spisovatel a kritik Móric Mittelmann-Dedinský, který ve třicátých letech spolupracoval s davisty a přispíval do revue Spolku socialistických akademiků *Šíp*.⁴⁴ Třetí z nich na Novomeského, pochopitelně zcela ve stylu estébácké hantýrky, např. vypověděl, že se u něj po válce projevil „protičeské tendence“ a že na pověření školství zaměstnával „vyložené fašistické živly“, za něž označil Valentina Beniaka, Mila Urbana či Emila Boleslava Lukáče.⁴⁵ Po osvobození měl Novomeský svým svědectvím u Národního soudu zachránit život Alexandru Machovi, se kterým se za Slovenského státu stýkal. Jeho poválečné kroky vycházely z nacionalistické koncepce, kterou se snažili společně s Husákem „[získat] i na úkor zásadních věcí popularitu u slovenských lidí“. ⁴⁶ Opětovně byla vyslýchána také Viera Hložková.

[...] Vypovídat začal až po výslechu provedeném popsáním způsobem, a to tak, že přistoupil na vše, co mu bylo předestřeno. [...] Při procesu Otto odvolal všechny své výpovědi učiněné při vyšetřování s poukazem na to, že k nim byl donucen a byl v takovém stavu, že ani nevěděl, co podepisuje. Přesto však odsouzen byl.“ K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 56; srov. NA, f. KSČ-ÚV, komise I., sv. 35, a. j. 884, žádost Gustáva Husáka o úplnou stranickou rehabilitáciu, 1. 5. 1963, s. 65. V září 1950 dostal Otto trest smrti, který mu byl posléze změněn na doživotní žalář. Z vězení byl propuštěn na amnestii v květnu 1960 a o dva roky později spáchal sebevraždu za dodnes nevyjasněných okolností. Jeho tragické osudy v beletrizované formě zachytil Juraj ŠPITZER, *Patřím k vám*, Praha 1964.

- 42 V žádosti o obnovu soudního řízení z roku 1954 Otto uváděl, že byl ve vyšetřovací vazbě vyslýchán na „na Novomeského, Husáka a Šmidkeho v tom směru, abych je usvědčil z protistátní činnosti, o které jsem ve skutečnosti nic nevěděl. Nakonec jsem pod vlivem hypnózy nadiktoval protokol, který nebyl správný a který se ostatně týkal podřadných věcí.“ Archiv Ústavu památi národa, f. Organizačná a vnútorná správa FMV, A 6/2, inv. č. 35, Ernest Otto – obnova trestního konání, 5. 7. 1954.
- 43 Podle svědectví vyšetřovatele StB pplk. Bohumila Doubka byla hlavním motivem jeho zajištění snaha získat usvědčující materiál proti Clementisovi. K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 57.
- 44 Hlavním redaktorem *Šípu*, který vycházel v letech 1934–1936, byl Gustáv Husák. Okolo časopisu se sdružovali bratislavští vysokoškoláci mající blízko ke komunistické straně a spolupracující s davisty. Tato skupina se proto někdy označuje jako tzv. druhá generace davistů. Naposledy k tomu Tomáš ČERNÁK, *Mladé roky Gustáva Husáka 1913–1939*, Bratislava 2015, s. 154–159, 210–226.
- 45 Tito spisovatelé se skutečně exponovali za Slovenského státu (Beniak pracoval jako vysoký úředník ministerstva vnitra, Lukáč byl poslancem Slovenského sněmu a Urban vedl redakci deníku *Gardista*). Novomeský, který si byl vědom jejich nesporného významu pro národní kulturu, se při poválečné retribuici snažil do jisté míry držet nad nimi ochrannou ruku. Na jeho přímělu byli Beniak i Lukáč propuštěni z vyšetřovací vazby a mohli nastoupit jako úředníci na pověření školství a osvěty. Ve prospěch Lukáče také svědčil u Národního soudu. Urbanovi po jeho návratu z emigrace Novomeský dopomohl k překladům ruských pohádek. Srov. Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky...*, sv. I., s. 65, 100–101, 118–120, 128–130, sv. II, s. 279; J. JABLONICKÝ, *Samizdat o odboji*, s. 98–99.
- 46 Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. Ministerstvo národní bezpečnosti (dále jen MNB) – případ Slánský a spol., sign. ZV 66/1 – Ladislav Novomeský, složka Laco Novomeský, úřední záznam sepsaný s Jaroslavem Černým (Mittelmannem), 12. 1. 1950. Móric Mittelmann-Dedinský byl židovského původu. Za protektorátu se mu podařilo získat falešné doklady na jméno Jaroslav Černý, které užíval i po válce. Srov. jeho memoáry Móric MITTELMANN-DEDINSKÝ, *Na chrbte tygra*, Bratislava 2001, s. 200–207. Mittelmann-Dedinský byl v roce 1949 zatčen pro trockismus, který se mu ovšem nepodařilo prokázat. Bohumil Doubek o šest

Při shromažďování kompromitujícího materiálu ovšem StB nespolehala pouze na vyšetřované komunisty. Hodnověrnost své vyšetřovací koncepce se snažila vyztužit rovněž intenzívními výsledky zatčených příslušníků nekomunistických stran (Milada Horáková nebo bývalý diplomat Jaromír Kopecký) a také osob, které se sice v minulosti s komunistickou stranou rozešly, ale s okruhem davistů nadále udržovaly osobní kontakty (Záviš Kalandra,⁴⁷ Eugen Klinger).⁴⁸ Kalandra byl zatčen v listopadu 1949. S Novomeským ho spojovalo dlouholeté osobní přátelství. Ve třicátých letech společně pracovali v redakcích komunistického tisku (*Rudé právo*, *Rudý večerník*, *Tvorba*). Přestože se jejich názorová stanoviska postupně rozcházela, vzájemné kontakty nepřerušili ani po Kalandrově vyloučení ze strany. Nějaký čas dokonce bydleli ve stejném domě v Praze na Pankráci v ulici Na Bučance 9. Přátelily se také jejich manželky.⁴⁹ V osvobozené republice byl Novomeský jediným vysokým funkcionářem KSČ, který se s Kalandrou osobně stýkal i po jeho návratu z koncentračního tábora. V letech 1947–1949 ho několikrát v Praze navštívil a korespondoval si s ním. Snažil se mu existenčně pomoci. Přiměl Kalandru k napsání eseje o úloze Slováků v revoluci 1848–1849, která vyšla roku 1948 v nakladatelství Tatran pod

let později vzpomínal, že „byly dávány návrhy na jeho propuštění, soudruzi poradci [však] stále tvrdili, že Černý je lump a že nám při vyšetřování může být ještě hodně platný. Černý skutečně vypovídal hodně o slovenských buržoazních nacionalistech, s nimiž byl za svého působení na Slovensku ve styku. Byl ochoten vypovídat všechno jen za trochu naděje, že bude propuštěn, a výhody, které mu mohly být ve vazbě poskytnuty. Dále byl používán jako agent u různých vyšetřovaných. [...] Černý jako agent prošel tolika případy, že celý případ Šlinga (u kterého také byl) a Slánského (od Reicina a jiných) znal lépe než někteří vyšetřovací orgánové a bylo nebezpečí, že když bude propuštěn, že o tom bude hovořit. Proto byl stále držen ve vazbě a propuštěn byl až po skončení případu Slánský [v roce 1953].“ K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 157–158. Po návratu ze žaláře StB Mittelmana-Dedinského využívala jako svého agenta v prostředí slovenských spisovatelů. Juraj MARUŠIAK, *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, Brno 2001, s. 25, 52, 164.

- 47 Záviš Kalandra pracoval ve třicátých letech mj. jako šéfredaktor *Rudého práva* a *Rudého večerníku*. V roce 1936 vystoupil společně s Josefem Guttmannem s kritikou moskevských procesů. Byl oceňován jako trockista a vyloučen z KSČ. Válku prožil v koncentračních táborech Ravensbrück a Sachsenhausen. Od roku 1945 se věnoval historické a spisovatelské práci. Po svém zatčení byl zařazen do procesu s Miladou Horákovou, kde reprezentoval trockistický směr „záškodnického spiknutí“. V červnu 1950 byl odsouzen k trestu smrti a popraven. K jeho tragickému konci nejsoustavněji Jaroslav BOUČEK, 27. 6. 1950. *Poprava Záviše Kalandry – česká kulturní avantgarda a KSČ*, Praha 2006, s. 129–149; Karel KAPLAN, *Největší politický proces. M. Horáková a spol.*, Praha 1995, s. 125n.
- 48 Překladatel Eugen (Evžen) Klinger náležel do skupiny davistů a patřil mezi nejbližší Novomeského přítele. Roku 1937 byl jako trockista vyloučen ze strany. Po válce se do KSČ vrátil a pracoval na ministerstvu zahraničních věcí. V září 1949 se ocitl ve vězení v souvislosti se zatčením Američana Noela Fielda a Rajkovým procesem. Nejprve byl vyšetřován jako trockista, později ho vyšetřovatelé včlenili do konstrukce protistátního spikleneckého centra. V procesu s Rudolfem Slánským vystoupil jako svědek a následně byl v říjnu 1953 odsouzen k 15 letům žaláře za vyzvědačství. O čtyři roky později došlo ke zrušení rozsudku a na počátku šedesátých let byl Klinger rehabilitován. J. BOUČEK, 27. 6. 1950, s. 132; K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 59; TÝŽ, *K politickým procesům v Československu. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*, Praha 1994, s. 47, 160.
- 49 Kalandrovou totiž byla malířka a ilustrátorka Ludmila Kalandrová-Rambouská (1899–1952), autorka četných karikatur davistů.

názvem *Zvon slobody* a pseudonymem Juraj Pokorný.⁵⁰ Ještě po únoru 1948 mu nabízel, aby jako historik přišel vědecky pracovat na Slovensko a pomohl postavit na nohy slovenskou historiografii. Po Kalandrově zajištění, kdy bylo při domovní prohlídce zabaveno šest Novomeského dopisů z let 1947–1948 týkajících se přípravy *Zvonu slobody*, vycítila StB příležitost.⁵¹ Výsledky zaměřené na pověření školství proto představovaly významnou linii Kalandrova vyšetřování.⁵² Nemá asi smysl podrobněji připomínat, že také vůči němu uplatnili „referenti“ tajné policie rozličné způsoby brutálního psychického i fyzického násilí, aby překonali jeho odpor.⁵³ Právě Kalandrovy výpovědi týkající se Novomeského patřily mezi vynucenými svědectvími z přelomu let 1949–1950 k těm nejděsivějším a nejabsurdnějším.

V protokolu s razítkem 10. února 1950 již zlomený Kalandra prohlásil: „Byl jsem roku 1936 vyloučen ze strany pro přímý útok proti Komunistické internacionále a Sovětskému svazu, což ovšem bylo Novomeskému velmi dobře známo. Přesto tenkrát se mnou nepřerušil styky, nýbrž je jen omezil a při našich setkáních se mi nesnažil vyvracet mé trockistické přesvědčení, což může znovu charakterizovat jeho obojetný a vnitřně nepřátelský poměr ke komunismu. Buržoazní nacionalismus jednoho a trockismus druhého si tak tajně podávaly ruku.“ Dále byl donucen přistoupit na formulaci, že Novomeský byl vždy pravou rukou Clementise a „jeho žhavý slovenský nacionalismus a neméně vyhraněný tvůrčí a osobní individualismus stál u něho vždycky ve vnitřním rozporu se samými základy komunismu a tento vnitřní nesoulad konečně přerostl v otevřený konflikt s politickou linií komunistické strany. [...] Jeho politické přesvědčení bylo vždy do [...] značné míry určováno jeho buržoazně nacionalistickým citěním.“ Odtud už byl jen krůček k obvinění básníka z trockistických tendencí, což byl v očích sovětských poradců smrtelný hřích: „Právě to vše mne s Novomeským ideologicky sblížovalo už v dobách, kdy jsem ještě sám byl členem KSČ jako více méně otevřený opozičník a jako skrytý trockista. Nesnažil jsem se své názory tehdy utajovat před svým přítelem Novomeským, z jehož projevů jsem tenkrát mohl vycítit podobné nepřátelství k politice komunistické strany, jaké žilo i ve mně.“ Pod

50 K okolnostem vzniku a obsahovému rozboru *Zvonu slobody* srov. Martin KUČERA, *Pocta marxistovi, popravenému komunisty. Kalandrův Zvon svobody znovuobjevený*, in: Zrcadlení/Zrkadlenie 7, 2011, č. 3, s. 23–49.

51 Ačkoliv Novomeský posílal své dopisy úřední cestou (na hlavičkovém papíře pověření školství a osvěty), jejich tón byl přátelský. Básník v nich Kalandrovi tykal a oslovoval ho „Milý Závíšku!“

52 Naproti tomu při procesu s Miladou Horákovou a spol. nebyl Kalandra na své vztahy s Novomeským vůbec dotazován a ani o dopisech nepadla sebemenší zmínka. K takovému kroku ještě v červnu 1950 nenazrála doba. Veřejně kritizování buržoazní nacionalisté byli v tuto dobu ještě na svobodě a jejich vyšetřování se teprve rozbíhalo. Dopisy otiskl Petr BLAŽEK, „Ludodemokratický honorár“. *Dopisy Ladislava Novomeského Závíši Kalandrovi*, in: Památ národa 2, 2006, č. 2, s. 50–56.

53 O krutém rozsahu náporu, kterému byl Kalandra vystaven, vypovídá např. svědectví pracovníka aparátu ÚV KSČ Bedřicha Hájka, zatčeného v roce 1951: „Jednou, když vyšetřovatel byl mojí neústupností krajně rozladěn, mi prohlásil: V této místnosti jsme kdysi tři dny a tři noci, roztáčeli Kalandru. To víte – my jsme se střídali, ale on byl tady celou dobu. Když už nemohl stát na nohou a ležel na zemi, pak nám podepsal. Tak si to, Hájku, rozmyslete!“ K. KAPLAN, *Největší politický proces*, s. 124–125.

taktovkou StB získaly Novomeského tři poválečné nevinné návštěvy u Kalandry v Praze charakter vědomého protistranického aktu:⁵⁴ „V roce 1947 mne Novomeský poprvé, a to výlučně ze své vlastní iniciativy, navštívil, načež své návštěvy ještě opakoval jednou v roce 1948 a jednou v roce 1949. Už fakt, že Novomeský mne vyhledal, a to dokonce třikrát, svědčí sám o sobě, že byl nepřátelsky zaměřen proti straně a vládě, jejichž byl [sic!] významným členem. Bylo mu přirozeně velmi dobře známo, že jde navštívit jednoho z nejznámějších trockistů v ČSR. [...] Nelze v jeho jednání vidět jen neodpovědnost, nýbrž jedině projev skrývaného nepřátelství ke komunistické straně a ke komunismu“.⁵⁵ Do naprosto irelevantních souvislostí bylo postaveno také básníkově úsilí z konce války, aby bylo Clementisovi vráceno členství v KSČ: „Za svého pobytu v Londýně vzal Novomeský na sebe úkol, aby dostal znovu do strany Vlada Clementise, tehdy vyloučeného pro nepřátelský poměr k Sovětskému svazu. Odvolával se při tom na okolnost, že prý na Slovensku nikdo nedovede představit si KSS bez Clementise – což byla pravda spíše pro úzkou vrstvičku slovenské inteligence než pro slovenské pracující masy“. Clementisovým návratem do strany by vydatně posílil buržoazně nacionalistickou frakci, jíž oba stáli v čele. Vyšetřovatelé dotlačili Kalandru také k tvrzení, že Novomeského nacionalistické zaměření někdy nabývalo až šovinistického rázu. Dokladem toho měla být kupř. anekdotická historka o básníkově debatě s maďarským komunistickým předákem Mátyásem Rákosim v Moskvě na začátku roku 1945. Na Rákosiho dotaz, zda by představitelé KSS byli po skončení války svolní jednat s maďarskou vládou o revizi hranic ve prospěch Maďarska, měl prý Novomeský ironicky odpovědět: „Víte, co říknou naši Slováci vojákům Rudé armády, až vstoupí na slovenskou půdu? Řeknou jim: Soudruzi, máme tu v sousedství národ, který se sem kdysi přistěhoval odněkud z Asie – nevzali byste je tam zase zpátky?“⁵⁶ Při Kalandrových výsleších došlo také na básníkovy postoje k uměleckým otázkám. Autor Českého pohanství připomněl, že Novomeskému nevyhovovalo tažení proti formalismu. Vůči

54 Naposledy se setkali ještě v dubnu 1949, kdy Novomeský navštívil Kalandru s celou rodinou při příležitosti cesty na pařížský mírový kongres organizovaný Komunistickou stranou Francie. J. BOUČEK, 27. 6. 1950, s. 128.

55 V protokolu byl Kalandra přinucen podrobně vypovídat o průběhu návštěv a obsahu jednotlivých rozhovorů. Musel poplivat také svou knihu o revoluci 1848–1849 a Novomeského úlohu při jejím vydání: „Napsal [jsem ji] tak, jak to odpovídalo mému politickému přesvědčení trockisty. Tento trockismus se snad nejjasněji hlásí hned u prvních odstavců knihy, kde je obsažen vědomě maskovaný útok proti stalinské politice v SSSR. Novomeský věděl, že si objednává napsání knihy u trockisty a nemohl nepoznat její skryté trockistické ostří. Přesto mně ve svých dopisech mou knihu velmi chválil.“ Kalandru vyšetřovatelé rovněž dohnali k formulaci, že pověřenec bagatelizoval kritiku vydané knihy: „Na mou otázku, je-li pravda, že kultprop KSS našel v mé knize ‚Zvon slobody‘ skrytý trockismus, Novomeský odpověděl mávnutím ruky a několika slovy toho smyslu, že na tom nezáleží. Dal tím najevo, že mu více záleží na spolupráci se mnou, nežli na dobrém a správném poměru k významné stranické instituci.“ Do zcela jiného světla byla postavena i pověřencova pobídka k přestěhování do Bratislavy, která „pod rouškou vědecké spolupráce“ měla krýt „spolupráci politickou, komunistické straně a lidové demokracii nepřátelskou.“

56 Všechny citáty z Kalandrova protokolu viz ABS, f. MNB, H-213, Osobní svazek č. j. 38174 (Záviš Kalandra), Záviš Kalandra k osobě Laca Novomeského, 10. 2. 1950; dále ještě *tamtéž*, sign. ZV 66/1, Podsvazek Ladislav Novomeský č. j. B/4-V-2449, Výpis z protokolu odsouzeného Záviše Kalandry, 9. 2. 1950; J. BOUČEK, J.: 27. 6. 1950, s. 129–130.

socialistickému realismu prý zaujímal skrytě polemický postoj a dodával, že v Čechách se postupuje příliš úzkoprse, zatímco na Slovensku mají mnohem tolerantnější stanovisko.

Sovětská poradci neváhali sáhnout i po svědectvích již odsouzených politiků, ať už z luďáckého nebo demokratického tábora, kteří byli v letech 1939–1948 v centru dění a setkávali se s představiteli KSS. Nyní byli převáženi z výkonu trestu do ruzyňské věznice a opětovně vyslýcháni. Patřili mezi ně např. bývalý státní tajemník ministerstva národní obrany Ján Lichner nebo dřívější místopředseda vlády Ján Ursíny,⁵⁷ který byl dotazován na Novomeského roli ve Slovenském národním povstání nebo na jeho chování během rokování s prezidentem Benešem v Londýně na podzim 1944.⁵⁸ Ursíny výsledky podrobněji popsal ve svých vzpomínkách, kde uvedl: „*Opytovali sa ma potom na Clementisa, Husáka a Novomeského. Povedal som im, že sme mali medzi sebou len diferencie, ako má vyzerat štruktúra novooslobodenej republiky. [...] V šiesty deň odpoľudňajšieho výsluchu, pred ktorým som sa vrúcne modlil k Pánu Bohu, povedal mi referent, ktorý vystupoval pod krycím číslom 257: ‚Pán Ursíny, vždyť o vás se tak dalece nejedná, my vás vlastně chceme svědecky vyslechnout o Husákovi a Novomeském.‘ Vtedy sa mi ulavilo, lebo som vypozeroval, že nejde o nový súd so mnou. Potom ma už viac nebrali na nočné výsluchy. Dokazoval som im, že ja o Husákovi a Novomeskom nič trestné povedat nemôžem, lebo nič takého neviem. Ilustroval som im priebehy našich rokování o tom, ako má naša oslobodená republika vyzerat. [...] Po každom výsluchu sa spísala zápisnica, ktorú som ihneď i podpísal. Len zápisnica o Husákovi a Novomeskom, ktorá mala 36 strán, ostala nepodpísaná pre prípad ďalších eventuálnych dodatkov. I túto som podpísal a bol som rád, že ma v tejto veci už trápiť nebudú“.*⁵⁹

Zvláštní pozornost věnovali příslušníci StB bývalému ministru vnitra Slovenského státu Alexandru Machovi. Zajímali se o genezi jeho vztahů s Novomeským v předmnichovské republice a zvláště o charakter jejich osobních kontaktů v době klerofašistického režimu.⁶⁰ Všeobecně se totiž vědělo, že spolu

57 Ursíny byl v roce 1948 odsouzen na sedm let vězení, ze kterého byl o pět let později propuštěn ze zdravotních důvodů.

58 NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, Poznatky na Ladislava Novomeského.

59 Ján URSÍNÝ, *Z môjho života*, Martin 2000, s. 164–165, 169.

60 Mach s Novomeským se osobně poznali již ve dvacátých letech a v mezilidské rovině spolu vycházeli korektně, což při vyšetřování po roce 1945 i v padesátých letech oba nepopírali. Mach ve svých pamětech jejich vzájemný vztah charakterizoval následovně: „*S Lacom Novomeským som sa stále bil. Bol to dôsledný, nekompromisný komunista, ktorý vedel, že som proti komunizmu telom i dušou. Nikdy ani len ioty nepopustil zo svojho, ale keď hrozilo jeho priateľom alebo jemu samému niečo nedobré, vedel, že sa môžeme priateľsky pohovárať.*“ Alexander MACH, *Z ďalekých ciest*, Martin 2008, s. 212. Novomeský psal v roce 1963 v podobném duchu: „*S ministrom vnútra tzv. Slovenského štátu [...] stýkal som sa [z pozdějších buržoazních nacionalistů] iba ja. S Machom som sa poznal z dávnejších čias, takže na základe starej osobnej známosti mohol som s ním hovoriť i po roku 1939 tak, ako som s ním hovorieval predtým. Netajil som pred ním, že som, ako som býval, komunistom, a on mi zasa nepokryte dával najavo, že ma dá bez rozpakov zatvorit', ak by na mňa nejaké udanie prišlo. [...] Súdruhovia, a nielen spoluobčalovaní v procese s buržoaznými nacionalistami, mi túto známosť v dobách ilegality strany nikdy nevyčítali, skôr naopak. Bolo im vítané – a pre mňa to bolo samozrejme – že som mohol od prípadu k prípadu požiadať Macha o zákrok, keď niektorým súdruhom hrozilo najväčšie nebezpečie.*“ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis

za války několikrát hovořili v situaci, kdy Novomeský u ministra vnitra na pokyn odbojářů orodoval za uvěznění komunisty nebo se snažil získat informace a vysondovat Machovy názory na aktuální dění. Mach na tyto výslechy po letech vzpomínal s jistou dávkou ironie: „*Horváth si ešte pokojne sedel v Budapešti ako veľvyslanec, Clementis v New Yorku ako minister zahraničia, Novomeský, Husák, Okáli ako povereníci a ja som od januára 1950 počúval o nich ako o zradcoch, zločincoch, agentoch. Celkom vážne sa ma pýtali, ako často chodieval za mnou do Leopoldova Novomeský. Keď som dokazoval, že ide o nezmysel, veď Novomeský nie je špendlík, aby ho nebolo vidieť, a predsa ho nikto u mňa na návšteve v Leopoldove nevidel. Ovalili ma dôkazmi, zápisnicami svedkov, ktorí ho videli a vedeli, že išlo o obnovenie Slovenského štátu. Vraj presne deväť ráz bol za mnou a dával som mu rady, na koho sa obrátiť doma i v zahraničí, pokyny, ako odtrhnúť Slovensko.*⁶¹ A referent sa čudoval: *Veď vám to nemôže škodiť, keď podpíšete. Čo ich bránite? A vlastne práve tým, že ich bránite, dokazujete, ako vám na nich záleží. Clementis mal mať so mnou spojenie za vojny. Husáka som dal prepustiť preto a preto ... I Okáli bol prepustený*“.⁶²

Z textu Machových svědeckých protokolů lze těžko posoudit, nakolik se doopravdy snažil „bránit“ Novomeského a ostatní. Jeho pozice se od ostatních vyslychaných přece jen odlišovala. Byl odsouzen k třiceti letům žaláře a s brzkým propuštěním na svobodu nemohl počítat. Neměl tedy příliš co ztratit. Vyšetřovatelé spíše testovali jeho využitelnost a ochotu ke spolupráci, která mohla být posilována nabídkami různých úlev ve vězeňském životě. Každopádně Machova výpověď k Novomeskému byla naformulována v intencích vyšetřovatelů, byť občas obsahovala některé překroucené informace, které měly základ v reálných faktech, a neuchylovala se vždy k nejprimitivnější estébácké frazeologii.⁶³ Mach mimo jiné uvedl, že „*nacionalistické tendence Novomeského a Clementise poznal z jejich psaní do časopisu DAV*“. Osobně se s nimi sblížil po trenčiansko-tepličkém sjezdu mladé generace, kdy poznal, že přes rozdílné nazírání na politické problémy byl jejich pojiťkem „*náš společný názor na poměr Slovenska k celistvosti ČSR a k mezinárodnímu proletariátu vůbec, který byl vysloveně nacionalistický*“. Za Slovenského státu Novomeský nevyvíjel žádnou protistátní činnost, neboť se „*vždy snažil sladit své jednání se zájmy fašistického režimu*“. V létě 1941, kdy mu hrozilo zatčení, „*přišel za mnou do bytu, kde mě pokorně prosil, abych zatykač*

Ladislava Novomeského Antonínu Novotnému, únor 1963; Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky ...*, sv. III., s. 269. Před barnabitskou komisí vysvětloval Novomeský svou známost s Machem malými slovenskými poměry, kde se všichni intelektuálové potkávali nebo o sobě aspoň věděli. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se S. L. Novomeským, 5. 9. 1963.

61 Sovětští poradci se konstrukce o návštěvách Novomeského v leopoldovské věznici vskutku nechtěli vzdát. Do protokolů Ursínyho a Lichnera proto prosadili aspoň její oslabenou verzi, podle níž „*Novomeský po odsouzení Macha se staral o to, aby manželka Machova mohla bydlet v blízkosti místa, kde je Mach vězněn, a [...] umožňoval ve své funkci povereníka styk Macha s manželkou*“. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, Poznatky na Ladislava Novomeského.

62 A. MACH, *Z dalekých ciest*, s. 228.

63 Mach ve svých vzpomínkách uváděl, že vyšetřovatelům kladl odpor a odmítal podepsat některé protokoly, neboť šlo „*o také nehoráznosti, že ich ani napísať nechcem, také absurdnosti, akým by nikto za Slovensku nemohol uveriť*.“ Po niekoľik mesiaců byl proto podrobován různým trestům. *Tamtéž*, s. 183.

na něj odvolal, že nikdy nic proti Slovensku nedělal a prohlašoval, že také nikdy neudělá.⁶⁴ [...] Po propuštění z vězení [v roce 1943 na můj zákrok] mi poslal omluvný dopis, ve kterém prosil o prominutí a omlouval se, že neporušil mně dané slovo, že se nezapojil do práce proti státu“.⁶⁵ Zúčastnil se několika společenských akcí pořádaných představiteli luďáckého režimu.⁶⁶ Na jedné z nich charakterizoval dobové poměry tak, že „forma fašistického Slovenského státu je jemnou formou [fašismu] a že jsou zde lepší poměry než v jiných zemích obsazených Německem, a že mu tato forma vlády úplně vyhovuje“, z čehož Mach vyvodil, že „si přeje, aby v budoucnu zůstalo Slovensko vždy jako samostatný stát, bez ohledu na to, jaká bude forma jeho státního zřízení“.⁶⁷ Bývalý ministr vnitra měl využívat Novomeského ochoty spolupracovat tak, aby „působil rozkladně [...] na ty kruhy, s kterými se stýkal“. Básníková příležitostná publicistika z válečných let, kdy přispíval do Smrekova *Elánu* a Lukáčovy *Tvorby*,⁶⁸ se v ničem „nelišila od vyložených faši-

64 Po přepadení Sovětského svazu nacistickým Německem nechal Mach v Ilavě na pár týdnů preventivně internovat několik desítek prominentních komunistů. Novomeský se internaci vyhnul, neboť byl včas varován svým vzdáleným příbuzným Pavlem Příkopou, který pracoval na protikomunistickém oddělení Ústředny štátnej bezpečnosti, a odjel načas mimo Bratislavu. Ve své výpovědi v přípravném řízení před Národním soudem v březnu 1946 Novomeský k dané věci navíc uvedl, že „keď vypukla vojna proti ZSSR [...], bol som upozornený, že budem zaistený. Ale Mach mi dal tuším potom skázať, tuším prostredníctvom Klinovského, že nemusím mať obavy a nemusím sa ani vzdalovať.“ ABS, f. MNB, sign. ZV 66/1, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Ladislavu Novomeskému č. j. B/4-V-2449, zápisnica napísaná pred obžalobcom pri Národnom súde dr. Jurajom Šujanom v trestnej veci proti Alexandrovi Machovi, 22. 3. 1946; Ivan KAMENEC, *Svedectvo Ladislava Novomeského v procese s Alexandrom Machom pred Národným súdom v Bratislave z roku 1946*, in: Historický časopis 42, 1994, č. 3, s. 557. O žádné návštěvě u Macha se v souvislosti s odvoláním zatykače nikdy nezmínil. Mach ve svých memoárech uvedl, že „mali sme sa [v Ruzyni s Novomeským] čo oháňať, aby sme vysvetlili, že také odvolanie zatykača nemuselo byť základom vlastizradného sprisahania a ani zmluvou, ktorá by z Novomeského urobila agenta fašistického ministra vnútra.“ A. MACH, *Z ďalekých ciest*, s. 212.

65 Novomeský byl za Slovenského státu dvakrát krátce uvězněn, nejprve v roce 1940 a znovu o tři léta později.

66 Šlo například o oslavy 10. výročí trenčiansko-teplického sjezdu mladé slovenské generace v roce 1942.

67 Pověřenec školství a osvěty své tehdejší výroky ve výpovědi v přípravném řízení před Národním soudem pochopitelně interpretoval naprosto odlišně: „Z príležitosti 10. výročia trenčiansko-teplického zjazdu mladej slovenskej generácie v lete roku 1942 dal urobiť Mach takú menšiu slávnosť, na ktorú povolal i komunistických duševných pracovníkov, medzi nimi i mňa. [...] V užšej spoločnosti sa nás niekoľkých potom opýtal priamo: ‚Čo máte proti Slovenskému štátu a ako si ceníte jeho výdobytky‘ [...]? Ja som na to reagoval tak, že som povedal, že nemôžem poprieť fakt, že nie sme tu na Slovensku na tom tak zle, ako sú na tom inde, ale kládol som otázku, za akú cenu a kam sa nakoniec rútime. [...] Povedal som, že sa dívam na Slovensko ako na taký bunker, do ktorého [sa] náš malý národ môže dnes schovať, ale že budeme za to v budúcnosti platiť veľkú cenu.“ ABS, f. MNB, sign. ZV 66/1, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Ladislavu Novomeskému č. j. B/4-V-2449, zápisnica napísaná pred obžalobcom pri Národnom súde dr. Jurajom Šujanom v trestnej veci proti Alexandrovi Machovi, 22. 3. 1946; I. KAMENEC, *Svedectvo Ladislava Novomeského ...*, s. 557.

68 *Elán*, jeden z nejvýznamnějších slovenských kulturních časopisů, v Praze roku 1930 založil a poté redigoval básník Ján Smrek. Po vzniku protektorátu bylo jeho vydávání přeneseno do Bratislavy a revue začala vycházet jako orgán Spolku slovenských spisovatelů. *Tvorba*, kulturně-náboženský měsíčník, vznikla v roce 1940. Jejím šéfredaktorem byl Emil Boleslav Lukáč.

stických aktivistů“. Tisovská vláda články Novomeského a také Jána Poničana velice oceňovala, neboť „svým psaním, které prováděli naprosto svobodně a bez přinucení, vnesli jistě do duší poctivých členů strany, dělníků a drobných rolníků na Slovensku, kteří v nich viděli představitele komunistické strany, zmatek“.⁶⁹ Mach k tomu ještě dodal, že „tato pomoc [...] znamenala pro mne při působení na široké lidové vrstvy více, než by bylo vykonalo tisíce četníků“.⁷⁰ Vyšetřovatelé se také dotazovali na pověřence intervence ve prospěch komunistických vězňů. Nejvíce se zajímali o Širokého a Ďuriše, k nimž Mach podotknul, že ho sice Novomeský požádal, aby pro ně „něco udělal“ a „dal je převést z bratislavského vězení do jiného, pro ně zdravějšího místa“, ale nečinil tak proto, „aby jim pomohl, nýbrž proto, aby získal alibi“.⁷¹ Na přetřes přišla také básníková výpověď před Národním soudem týkající se Macha, která ho nestavěla do naprosto negativního světla.⁷² Mach v této souvislosti odkázal na společný rozhovor z léta 1944, kdy měl údajně Novomeskému připomenout, ať komunisté okolo něho „nezapomenou na vše, co jsem pro ně v dobách Slovenského státu udělal a že budou mít ohled na mne a na moji rodinu a že mi umožní svobodně žít“, na což prý měl Novomeský zare-

69 Skutečnost, že Novomeský mohl být v letech 1939–1944 publikačně činný, vnášela zmatek do duše maximálně těm, kdo neměli potuchy o reálných poměrech na Slovensku za tisovské éry.

70 Novomeský sice za Slovenského státu příležitostně psal do Smrekova *Elánu*, ale v žádném případě nepublikoval nic, co by, byť jen v náznaku, legitimizovalo luďácký režim. V roce 1940 zde uveřejnil sedm příspěvků (pod šiframi nebo pseudonymem Pavel Havran) věnovaných pouze kulturní problematice. Kromě toho v *Elánu* mezi lety 1940–1941 otiskl deset básní, které roku 1948 vyšly společně ve sbírce *Pašovanou ceruzkou*. Poté se až do vypuknutí SNP odmlčel. Ze své „němoty“ učinil jedinou výjimku v říjnu 1943, kdy zareagoval na diskusi vedenou v několika periodikách (*Elán*, *Gardista*, *Národné noviny*, *Slovák*) o mlčení slovenských spisovatelů v průběhu války. Důvody své nečinnosti formuloval na stránkách *Elánu* v článku *O tom mlčení* těmito slovy: „Příčina odmlky z rozpaků i mlčania vedomého je v tom, že hluk zratov súčasného sveta je svedomiu skutočnej umeleckej tvorby nezrozumiteľný a pozdravne tisíckrát jeho silu, ktorá sa radšej odhodláva k súčasnej nemote.“ K tomu ještě dodal, že pro budoucno bude lépe, pokud si umělecká tvorba „uchová svedomie nepoškvrnené a neznásilnené, hoci aj za cenu svojej nepohotovosti vyjadrovať sa k súčasnému daniu. Nemusí teda nikoho zarmucovať ochabnutie umeleckej tvorby, ak jeho príčiny sú v rozpore medzi tým, čo umenie o dnešnom svete má, musí a chce povedať a tým, čo tento svet o sebe chce počuť. Takáto odmlka je koniec-koncov tvorivá, lebo je zástenou zápasu o zvládnutie problematiky, ktorá sa v premenách našich rokov neobyčajne rozvírila.“ *O tom mlčaní*, in: *Elán* 14, 1943, č. 2, s. 1; srov. Štefan DRUG, *Z kontaktov Ladislava Novomeského s Jánom Smrekom*, in: *V tenkej koži básnika*, Bratislava 2004, s. 198–200.

71 Ve skutečnosti Novomeský patrně zachránil Širokému a Ďurišovi život, když za ně v roce 1941 u Macha úspěšně intervenoval, aby byli vyreklamováni z brněnské věznice gestapa a převezeni na Slovensko. Viz NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis Ladislava Novomeského Antonínu Novotnému, únor 1963; Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky ...*, sv. III., s. 269–270; srov. A. MACH, *Z ďalekých ciest*, s. 212.

72 Novomeský ve své výpovědi před Národním soudem vcelku věcně popsal okolnosti několika setkání s Machem i důvody, proč se k nim odhodlal. V roce 1963 zdůvodňoval své tehdejší svědectví pracovníkům barnabitské komise tak, že „pokládal jsem za lidsky i politicky potřebné, abych se o tom vyjádřil. Mach se asi dovolával těchto událostí.“ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963.

agovat s pochopením.⁷³ Tímto způsobem měl být pověřenec školství vykreslen jako politický souběžec luďáků a jejich poválečný ochránce.⁷⁴ Toto nařčení neulpělo pouze na Novomeském. Později bylo rozšířeno i na ostatní slovenské buržoazní nacionalisty (zvláště na Husáka), kteří byli veřejně obviňováni ze „styků s Machem“. Z tohoto důvodu byl bývalý ministr vnitra využit v dubnu 1954 také jako svědek v jejich procesu.⁷⁵

Na Novomeského činnost za klerofašistického režimu byli pochopitelně podrobně vyslýcháni i ostatní vězňové. Bezpečnost se především zajímala o to, v jaké společnosti se Novomeský pohyboval a s kým se blíže stýkal. Jedno z nejobsáhlejších svědectví získala od básníka Andreje Žarnova (vlastním jménem František Šubík), který vypovídal o jeho schůzkách se slovenskými spisovateli různých názorových směrů v bratislavských kavárnách.⁷⁶

„Závadové poznatky“ na Novomeského si vedoucí zvláštního útvaru pro odhalování nepřátel uvnitř KSČ Karel Šváb opatroval také po stranické linii, kde mu vycházel vstříc pracovník kulturně-propagačního oddělení ÚV KSČ Bruno Köhler. Jeho prostřednictvím si u začínajícího filozofa Lubomíra Sochora objednal posudek na nedávno vydaný sborník *Výchova socialistického pokolenia*, který obsahoval Novomeského projevy ke školské a osvětové problematice z let 1945–1949. Sochorovo hodnocení odpovídalo atmosféře počínajícího honu na čarodějnice ve vlastních řadách. Autorovi vytkl, že přehlíží otázku třídního

73 Všechny citáty srov. ABS, f. MNB, sign. ZV 66/1, složka Laco Novomeský, výpověď Alexandra Macha přijatá 9. 3. 1950. Novomeský ve svém svědectví z roku 1946 existenci jakéhokoliv příslibu poválečné pomoci odmítal: „Na konci chcem povedať, že sme si, podzemní pracovníci, cenili týchto stykov s Machom, ale ani on, ani ja sme to tak nebrali, že by mu malo za to niečo prislúchať, a ja som mu nič takého ani do výhľadu nestaval a on tiež nehovoril, že by niečo takého hádam potreboval, alebo s niečím takým počítal.“ ABS, f. MNB, sign. ZV 66/1, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Ladislavu Novomeskému č. j. B/4-V-2449, zápisnica napísaná pred obžalobcom pri Národnom súde dr. Jurajom Šujanom v trestnej veci proti Alexandrovi Machovi, 22. 3. 1946; I. KAMENEC, *Svedectvo Ladislava Novomeského ...*, s. 557. Mach pochopitelně své styky Novomeským využil v roce 1947 při své obhajobě u Národního soudu, což Novomeského donutilo k důraznější reakci, kterou jeho slova vyvracel: „Ale preboha, veď to vážne nemôžete tvrdiť, že ste sa so mnou stýkali ako s komunistom, ale len na podklade našej starej známosti, a moje želania ste predsa neprijímali ako od komunistu, ale ako od starého známeho!“ Anton RAŠLA – Ernest ŽABKAY, *Proces s dr. J. Tisom*, Bratislava 1990, s. 56.

74 V roce 1947 byl Mach souzen před Národním soudem společně s Jozefem Tisem a Ferdinandem Ďurčanským. Všeobecně se předpokládalo, že dostane trest smrti. Před vynesením rozsudku byl od ostatních ze „zdravotních důvodů“ oddělen a později odsouzen jen ke třiceti letům žaláře. To zavdalo podnět ke spekulacím, že jeho nižší trest byl odměnou poskytnutou slovenskými komunisty za to, že až do roku 1944 s nimi zacházely úřady Slovenského státu relativně benevolentně. Tyto domněnky vyvracel jak jeden ze žalobců, Anton Rašla, který tvrdil, že svědectví Novomeského a také Jána Smreka neměla zásadní váhu, tak samotný Mach. A. RAŠLA – E. ŽABKAY, *Proces ...*, s. 52–54; A. MACH, *Z dalekých ciest*, s. 187.

75 Toto obvinění bylo součástí oficiální propagandy až do počátku šedesátých let. Naposledy se k němu veřejně snížil ve své monografii historik Václav KRÁL, *Pravda o okupaci*, Praha 1962, s. 309–310.

76 ABS, f. MNB, sign. ZV 66/1, složka Laco Novomeský, zápisnica napísaná dňa 13. 2. 1950 na Krajskej správe ŠtB Bratislava s MUDr. Františkom Šubíkem. Žarnov byl po krátkém vyšetrování propuštěn a v dubnu 1952 se mu za dramatických okolností podařilo uprchnout do Rakouska, odkud emigroval do USA.

boje a rozvratnickou činnost reakce na Slovensku posuzuje pouze z hlediska „*abstraktní cti a poctivosti v politice*“, nezdůrazňuje vedoucí úlohu komunistické strany, necituje klasiky marxismu-leninismu a Klementa Gottwalda. Místo toho se odvolává na Masaryka, Beneše či Štúra, aniž by vůči nim vznesl jakoukoliv výhradu. Velice často odkazuje na Komenského, zatímco mlčí o úspěších sovětské vědy a kultury. Takovouto kritiku lze číst jako předehru následovného vyřazení sborníku z veřejných knihoven, které ostatně v roce 1951 postihlo všechno Novomeské práce.⁷⁷

Stranicko-bezpečnostní aparát rovněž pátral po kompromitujících informacích z osobního života slovenských politiků. Patrně prostřednictvím kádrového oddělení ÚV KSS byl Novomeský někdy v zimě roku 1950 požádán, aby napsal novou verzi svého životopisu. Z dochovaného materiálu vyplývá, že Švábovi lidé pověřencovu biografii ve vyžádaném termínu (21. březen) neobdrželi. Museli si tedy poznatky o pověřencových privátních poměrech opatřovat z jiných zdrojů. Sbíraly se i různé pomluvy a výmysly.⁷⁸ Získaný materiál posuzovali s typickou úzkoprsostí: „*Ve svém osobním životě žije Novomeský dále svým způsobem nikomu se neodpovídajícího bohéma. Rád a velmi mnoho pije, přičemž, pokud jde o společnost, není příliš vybíravý. Jeho rodinný život jest následkem toho neurovnaný*“.⁷⁹

Diskreditační poznatky, získávané z výslechů, kádrových materiálů či aktivitami Baláže, se postupně soustřeďovaly u Švába. Ten jich v lednu 1950 využil spolu se sovětskými poradci k sepsání elaborátu „*Poznatky o vedoucích funkcionářích KSS*“, který byl předán Gottwaldovi, Slánskému, Zápotockému a Širokému. Neudělal na ně příliš velký dojem, neboť obsahoval pelmel informací k celé řadě činitelů, z nichž většina později ani nespada do soukolí politických procesů. Šváb se z nezdaru poučil a v součinnosti se sovětskými poradci, vedoucím ká-

77 *Tamtéž*, posudek Lubomíra Sochora, 28. 2. 1950. Pikantní je, že tento sborník vyšel s pochvalným úvodním slovem Viliama Širokého, v němž stálo: „*Je viac ako symbolické, že Laco Novomeský, čelný predstaviteľ nášho súčasného kultúrneho života, nemusí už snívať, ale je zodpovedným spolutvorcom skutočnosti, ktorá v mnohom smere prekonáva i fantastické sny našich národných veľikánov. Prekonáva ich sny už dnes, a čo zajtra v našej socialistickej spoločnosti? Nepochybujem o tom, že na mnohých čitateľov bude próza básnika Laca Novomeského účinkovať ako vzrušujúca báseň o veľkej vykonanej tvorivej práci, o šťastnej budúcnosti slovenského národa.*“ Ladislav NOVOMESKÝ, *Výchova socialistickeho pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*, Bratislava 1949, s. 12. Sochorovo stanovisko k celé záležitosti srov. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 27, a. j. 285, záznam o pohovoru s Lubomířem Sochorem, 14. 11. 1963.

78 Jako informační zdroj posloužil např. pracovník kulturně-propagačního oddělení ÚV KSS Juraj Špitzer. Kompromitující materiál intenzivně shromažďovali pracovníci StB Teodor Baláž a Oskar Valášek. G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 66.

79 NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, Poznatky na Ladislava Novomeského. Na přelomu let 1949–1950 pověřenec školství skutečně na požádání kádrového oddělení ÚV KSČ svůj životopis napsal. Vylíčil v něm své politické aktivity od mládí až po vysoké funkce, kterými byl obdařen po roce 1945, k čemuž dodal: „*Pre túto svoju činnosť napísal som len štyri knižky veršov, no dúfam, že mi strana umožní túto prácu tým, že ma postupne alebo odrazu uvoľní z funkcií v štátnom aparáte.*“ Viz Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, f. Štefan Drug, kr. 35, životopis Ladislava Novomeského. Štefan Drug k tomu v doslovu ke druhému dílu Novomeského korespondence ještě dodal, že „*ani vo sne nemohol tušiť, aké nepoetické, uvoľnenie ho čaká.*“ Štefan DRUG (ed.), *Umenie politiky, politika umenia*, sv. II. Bratislava 1989, s. 594.

drového oddělení ÚV KSČ Ladislavem Kopřivou⁸⁰ a za tiché patronace Viliama Širokého vypracoval 8. března 1950 obsáhlou „Zprávu o výsledku šetření straně nepřátelských zjevů na Slovensku“. Ve spolupráci s „učiteli“ pro ni vymyslel termín „slovenský buržoazní nacionalismus“, který byl primárně zaměřen protičesky a nikoliv protisovětsky, což ale koncepčně neodpovídalo dosavadním rezolucím Informbyra zaměřeným především proti titoismu. Na druhé straně právě takto pojatá konstrukce umožnila zúžit obvinění z buržoazního nacionalismu na předem vytipované komunistické funkcionáře – intelektuály, jejichž minulost se v očích pracovníků StB vyznačovala identickými rysy.⁸¹ Podle zprávy existovaly uvnitř KSS silné nacionalistické tendence, jejichž nositeli byla skupina okolo Clementise, Novomeského, Husáka aj. Její počátky sahaly již do první republiky, kdy se zrodila okolo přispěvatelů časopisů *DAV* a *Šíp*. Její protagonisté pocházeli většinou z měšťáckého prostředí a jako straničtí intelektuálové neměli dostatečný kontakt s dělnickou třídou a masovou politickou prací strany. Proto se u nich záhy objevily nacionální úchytky, které získaly na intenzitě za Slovenského státu, kdy se většina z bývalých davistů nepodílela na ilegální práci strany, žila v pohodlí a blahobytu, udržovala osobní kontakty s představiteli luďáckého režimu, se kterými otevřeně spolupracovala, a k odbojové činnosti se odhodlala teprve poté, co se válečná štěstěna přiklonila na stranu Sovětského svazu. Do osvobozené republiky členové skupiny vstupovali s ucelenou nacionalistickou koncepcí, jejíž základy položily rozhovory Clementise s Novomeským v Londýně na podzim 1944. Poté, co získali významné funkce ve stranickém a státním aparátu, jejich aktivity přerostly v otevřenou separatistickou politiku, což zpráva dokumentovala četnými příklady událostí z let 1945–1948. Navíc Clementis a spol. obdivovali Jugoslávii a kryli na Slovensku podvratnou činnost její titovské agentury. Zároveň umožňovali pronikání cizích nepřátelských živlů do stranického a státní aparátu. Závěrečná pasáž obsahovala výtahy z výpovědí Hložkové, vyznívajících velice ostře nejen proti Clementisovi, Husákovi či Novomeskému, ale také proti Šmidkemmu, Púllovi, Frišovi, Šoltészovi aj. Autoři elaborátu vybírali zvláště ty pasáže, kde se měli kriticky vyslovovat na adresu Gottwalda, Slánského, Kopeckého či Širokého. Nikoliv náhodou, neboť právě tito funkcionáři měli být prvními čtenáři této zprávy. Šváb a jeho „učitelé“ tím chtěli celý konflikt převést do osobní roviny a zmanipulovat přední stranické či-

80 Na zasedání předsednictva ÚV KSČ 22. února a znovu na plénu ÚV KSČ 24. – 26. února 1950 Kopřiva referoval o závěrech budapeštského zasedání Kominformy a plédoval za tvrdý boj proti buržoaznímu nacionalismu a všem nepřátelům, kteří se vetřeli do řad strany. Navrhoval dát při tomto zápase větší prostor kritice a sebekritice členů strany, čímž v podstatě předjímal události, k nimž došlo na jaře 1950. NA, f. KSČ-ÚV, 02/1 (předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954), sv. 16, a. j. 209, schůze 22. 2. 1950, b. 2, příprava zasedání ÚV KSČ; 01 (pléna ÚV KSČ), sv. 7, a. j. 24, zasedání ÚV KSČ, 24. – 26. 2. 1950, stenografický záznam, referát Ladislava Kopřivy „Revoluční bdělost a čistota strany“. V květnu 1950 se Kopřiva stal ministrem národní bezpečnosti, které řídilo mašinérii vykonstruovaných politických procesů.

81 K objasnění historických kořenů skupiny slovenských buržoazních nacionalistů přispěl svými výpověďmi především Eugen Löbl. K. KAPLAN, *Zpráva ...*, s. 83–84.

nitele tak, aby je podnítily k otevřenému zásahu podle jejich intencí.⁸² Ve Švábově materiálu tak byly ve zhuštěné formě položeny ideologicko-politické základy obvinění ze slovenského buržoazního nacionalismu, které byly v následujících měsících pouze rozvíjeny a modifikovány. Politikové, kteří se na jaře 1950 stali praporečníky boje proti nacionalistické úchylce (Široký, Bašťovanský, Slánský, Kopřiva) ve svých vystoupeních z obsahu této zprávy vycházeli.⁸³

Ke stahování smyčky nad povstaleckou garniturou KSS došlo v situaci, kdy její příslušníci nadále vykonávali významné politické funkce. Novomeský se jako pověřenec školství, věd a umění ustavičně obracel k veřejnosti s četnými projevy a publicistickými texty. Nabízí se otázka, nakolik si uvědomoval, co se kolem něho vlastně začalo dít. Určitě musel zaregistrovat, jak se po převzetí moci komunisty postupně roztáčelo kolo represí, které zachvacovalo stále větší okruh lidí. Na jaře 1948, kdy před soudem stanuli nekomunističtí politikové, s nimiž v minulosti spolupracoval (Ján Ursíny aj.), mohl snad ještě věřit, že byli jako účastníci „protistátního spiknutí“ potrestáni právem. Jak reflektoval nastupující perzekuci příslušníků občanského i komunistického odboje spatřovaných s SNP, se můžeme jen dohadovat. Patrně s ní vnitřně nesouhlasil, své pochyby však obracel do sebe. Možná se uklidňoval myšlenkou, že se ho problémy vojáků a partyzánů příliš nedotýkají.⁸⁴ V zimě 1950 ale již varovné signály nešly přehlédnout, neboť byli zatýkáni lidé z pověřencova okolí, s nimiž se důvěrně znal (Otto, Kalandra, Klinger, Florin aj.). Novomeský ovšem v jejich prospěch zřejmě nic nepodnikl. Mlčel. Báł se? Věřil, že jde jen o náhodu či nedorozumění, které se brzy vysvětlí? Anebo zatím nedokázal domyslet všechny souvislosti? Jednoznačnou odpověď nemáme k dispozici.

Naproti tomu však víme, že po seznámení se Švábovou zprávou začali vrcholní straníční předáci okamžitě jednat. Předsednictvo ÚV KSČ obvinilo 13. března Clementise z buržoazního nacionalismu, schválilo jeho odvolání z funkce ministra zahraničí a nařídilo mu sepsat obsáhlou sebekritiku.⁸⁵ O tři týdny později

82 ABS, f. Studijní ústav MV, Sbirka různých písemností (S), sv. 552-2, složka č. 10, zpráva o výsledku šetření straně nepřátelských zjevů na Slovensku, 8. 3. 1950. Podrobně ji analyzuje NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 32, a. j. 378, Zpráva komise pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu, III. varianta, část Boj strany proti nacionalismu v počátcích socialistické výstavby a jeho zkresení pod vlivem kultu osobnosti, s. 47–52; M. MACHÁČEK, *Gustáv Husák v kauze ...*, s. 103–107; částečně K. KAPLAN, *Zpráva ...*, s. 84; G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 65–67.

83 Vyšetřovatel StB Bohumil Doubek k tomu ve svém svědectví uvedl: „*Tehdy se již vycházelo z toho, že československým Rajkem je s největší pravděpodobností Clementis. Výše uvedená zpráva byla hlavním podkladem pro jednání [IX.] sjezdu KSS [v květnu 1950] o buržoazně nacionalistických úchylkách a hlavní příčinou kritiky a odvolání z funkce Clementise, Husáka, Novomeského a dalších. [...] Pamatuji se také, že když jsem v tisku četl referát s. Širokého, že některé pasáže byly doslovným zněním zprávy předané Švábem.*“ K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 59.

84 Od podzimu 1949 začala StB zatýkat jednotlivé partyzánské velitele z časů povstání, z nichž někteří (Viliam Žingor, Jozef Trojan) posléze skončili na popravišti. Podrobně k tomu srov. Jozef JABLONICKÝ, *Podoby násilia*, Bratislava 2000, s. 131–194.

85 Více informací srov. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 9, a. j. 200, zasedání předsednictva ÚV KSS v Praze, 14. 3. 1950.

byli ze stejného hříchu Širokým osočeni také Husák a Novomeský.⁸⁶ Napadení funkcionáři se zpočátku snažili útokům bránit. Nakonec však rostoucímu nátlaku ustoupili a provedli požadované pokání. K jejich ústupnosti přispěla skutečnost, že slovenský buržoazní nacionalismus byl na jaře 1950 kritizován pouze jako ideologická úchylka. Vybrané oběti byly zatím potrestány pouze stranicky – odchodem z vrcholných pater politiky. Tento postih se nevyhnul ani Novomeskému. Začátkem května 1950 byl odvolán z funkce pověřence školství.⁸⁷ Stranické vedení ho poté pověřilo řízením Slovenské akademie věd a umění.⁸⁸ Neblahému osudu ale neušel. Státní bezpečnost ho nadále nespouštěla z očí. Její příslušníci pokračovali v hledání „třídního nepřítele“ uvnitř komunistické strany. Pod patronací sovětských poradců konstrukci slovenského buržoazního nacionalismu dále modifikovali.⁸⁹ Stranickou úchylku postupně překvalifikovali do roviny trestněprávní a z buržoazních nacionalistů učinili součást monumentálního protistátního spiknutí. S novou, zločineckou, interpretací jejich činnosti se záhy ztotožnili i vedoucí představitelé KSČ.⁹⁰ Na počátku roku 1951 následovala vlna zatýkání, která postihla několik desítek stranických funkcionářů. Zajištění se nevyhnulo ani Novomeskému. V úterý 6. února 1951 tak začala básníkova téměř pětiletá vězeňská anabáze. Její postižení však již přesahuje možnosti této studie.

Autor | Author

Zdeněk Doskočil

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 809/76
190 00 Praha 9
doskocil@hiu.cas.cz

PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D., (* 1978), je vědeckým pracovníkem oddělení biografických studií Historického ústavu AV ČR, v. v. i. Badatelsky se zaměřuje na československé dějiny po roce 1945. Věnuje se především problematice politických a kulturních dějin v éře liberalizace šedesátých let a nastupující nor-

86 SNA, f. KSS-ÚV, kr. 1823, plénum ÚV KSS, 6. – 7. 4. 1950, stenografický záznam, s. 16–24.

87 V úřadě ho nahradil Ernest Sýkora. *Rudé právo* 30, č. 107, 6. 5. 1950, s. 5.

88 SNA, f. KSS-ÚV, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 796, 13. schůze, 3. 6. 1950, b. 3, niektoré kádrové otázky. Rozhodnutí následně 12. června potvrdilo i predsedníctvo ÚV KSČ. NA, f. KSČ-ÚV, 02/1 (predsedníctvo ÚV KSČ 1945–1954), sv. 19, a. j. 227, b. 7.

89 Jeden z hlavních vyšetřovatelů StB Bohumil Doubek charakterizoval její tehdejší aktivitu následovně: „Ve sbírání důkazů proti slovenským buržoazním nacionalistům se [...] pokračovalo dále, a i po [IX.] sjezdu KSS, který hodnotil jejich činnost jen jako úchylky. V bezpečnosti se však jejich činnost [...] ani Švábem, ani soudruhy poradci [takto] nehodnotila a bylo rozhodnuto pokračovat ve vyšetřování, aby jejich činnost byla odhalena jako záměrně nepřátelská.“ K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 64.

90 Srov. především projev generálního tajemníka ÚV KSS Štefana Baštovanského na plénu ÚV KSČ v únoru 1951. *Zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 21.–24. února 1951 na Hradě pražském*, Praha 1951, s. 207–217.

malizace, mocenským elitám KSČ, česko-slovenským vztahům, biografickému výzkumu s důrazem na osobnosti Gustáva Husáka a Ladislava Novomeského. Je autorem monografie *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu* (2006) a řady odborných studií.

Summary

Poet Ladislav Novomeský in the viewfinder of the State Security (1948–1950)

The study deals with the preparation of the campaign against so-called Slovak bourgeois nationalism in Slovakia in the years 1948–1950 and the causes of its origin. Primarily is focused on the fate of the poet and the representative of the Communist Party of Slovakia Ladislav Novomeský. The text analyzes the ways in which the State Security systematically collected the compromising material since the autumn of 1948, which in the spring of 1950 allowed Novomeský's accusation of ideological deviations and later his elimination from political life. The impulse for the campaign against the so-called Slovak bourgeois nationalists was Stalin's rift with Yugoslavia and the related struggle against so-called Titoism, the persistent disagreement between representatives of the Communist Party of Czechoslovakia (CPCz) and the Communist Party of Slovakia (CPS) on the state-law settlement of Czech-Slovak relations and the power struggle between the Centralists and Rebel-wing of the CPS. Viliam Široký was the politician that was most involved in this process. Following the Hungarian process with Laszlo Rajk, State Security, under the patronage of Soviet advisers, sought to find „Czechoslovakian Rajk“ – Vladimír Clementis, the leader of the bourgeois nationalist group within the CPCz. In this group the State Security also included Ladislav Novomeský as a close associate. Evidence of his „betrayal“ was provided by interrogations of the arrested Communists (Vilém Nový, Eugen Löbl, Ernest Otto, Theo Florin, Móric Mittelmann-Dedinský), obtained through psychological and physical violence. Similarly, people who (for ideological reasons) had previously broken off with the Communists (Záviš Kalandra, Eugen Klinger), or imprisoned non-communist politicians from the democratic parties (Jan Ursin) and the camp of „Ludáci“ (former People Party of Slovakia, e.g. Alexander Mach). Karel Šváb made a comprehensive report of the collected material, which served as a key source of arguments of the politicians of the CPS (Široký, Bašťovanský) in the spring of 1950, in the public criticism of Novomeský and other accused Slovak Communists.

Česko-rakouské vztahy v jihočeských pohraničních okresech v období let 1989–1990¹

LEOŠ NIKRMAJER

Abstrakt | Abstract

Cílem této studie je blíže zmapovat zajímavou, ale doposud málo zdokumentovanou problematiku rozvoje česko-rakouských příhraničních vztahů. Ukazuje mimo jiné, že železná opona byla ještě na konci 80. let relativně neprostupná a tomu odpovídala i velmi omezená intenzita česko-rakouských vztahů v regionu. Prvními vlaštovkami byly aktivity místních občanských organizací na obou stranách hranice. Základním předpokladem ale byl pád železné opony po úspěchu listopadové revoluce v roce 1989. Ten s sebou přinesl jak obnovu staletých kontaktů mezi rakouskými zeměmi a jižními Čechami, tak i aktualizaci některých neuralgických bodů jako byl odsun německého obyvatelstva či výstavba Jaderné elektrárny Temelín.

The aim of this study is to outline an interesting but not yet fully documented phenomenon of the development of Czech-Austrian cross-border relations. It shows, among other things, that the Iron Curtain was relatively impenetrable at the end of the 1980s, and this corresponded to the very limited intensity of Czech-Austrian relations in the region. The first „swallows“ of relations were the activities of local civic organizations on both sides of the border. The basic assumption was the fall of the Iron Curtain after the success of the November „Velvet Revolution“ of November 1989 in Czechoslovakia. It brought for both of the centuries the first open contacts between the Austrian countries and southern Bohemia, as well as the update of some neuralgic points, such as the expulsion of the German population and the construction of the Temelín Nuclear Power Plant.

Klíčová slova | Key Words

Jižní Čechy, Sametová revoluce, Rakousko, příhraniční spolupráce
Southern Bohemia, Velvet Revolution, Austria, cross-border cooperation

1 Tato studie je výstupem z grantového projektu *Průběh Sametové revoluce ve vybraných městech Jihočeského kraje v komparativní perspektivě*, podpořeného finančně Grantovou agenturou České republiky (GA ČR), reg. č. projektu 13-15049S.

Úvod

Vztah Čechů a Rakušanů podléhal po celé období existence naší novodobé státnosti po roce 1918 historické zkušenosti společného soužití v rámci habsburské monarchie. Slovy klasika řečeno – společná historie se nedá odčinit. Ani po rozchodu v roce 1918 se vzájemný poměr nedostal do celkového normálu. Obraz třísetleté poroby a útlaku, obratně vytvořený a živený oficiální propagandou po celou dobu trvání I. republiky, nikdy úplně nezmizel z povědomí české veřejnosti, Rakušané se pak na druhé straně zase nezbavili dojmu, že právě Češi zavinili rozbití společného státu, který v jejich očích neměl žádné vady na kráse. 2. světová válka vzájemný příkop spíše prohloubila, neboť určitá část rakouských Němců, sympatizantů Hitlera, vycítila nevšední příležitost si to konečně po letech s Čechy vyřídit. Přes určitá privilegia při poválečném odsunu rakouských státních příslušníků za hranice házela drtivá většina české společnosti Rakušany a Němce do stejného pytle. Nedůvěra komunistického režimu vůči neutrálnímu, leč kapitalistickému sousedovi tak mohla čerpat z uvedeného historického podhoubí, přestože nejbližším úhlavním nepřítelem zůstávalo přirozeně Západní Německo. Ani normalizace vzájemný poměr dostatečně nenormalizovala, přes podepsání Smlouvy mezi ČSSR a Rakouskou republikou o vypořádání určitých finančních a majetkoprávních otázek z 19. 12. 1974, na jejímž základě se bývalým rakouským občanům, odsunutým z republiky, dostalo ze strany našeho státu finanční kompenzace.²

Česko-rakouské příhraniční kontakty do listopadu 1989

Přes všechna uvedená protivenství to z Čech bylo pořád pocitově blíže do Vídně než třeba do Berlína (ať už toho východního nebo západního), důkazem čehož se staly houfy našich emigrantů do Rakouska po roce 1968. A také fakt, že právě Rakousko po srpnové intervenci otevřelo Čechům své hranice.³ Větší část obyvatel jižních Čech (a potažmo i jižní Moravy) spíše pokukovala, co se děje za rakouskými humny, než v ostatních evropských státech (bez ohledu na to, zda se jednalo o kapitalistické země či naše věrné spojence z Varšavské smlouvy). Přispíval k tomu nesporně i fakt, že část jihočeského příhraničí mohla bez problémů sledovat oba programy rakouské státní televize ORF I a ORF II. Paradoxem doby před listopadem 1989 pak zůstává, že větší množství Jihočechů se mělo možnost přes veškeré výjezdní doložky, devizové přísliby a zadrátované hranice spíše seznámit s krásami Lince a Vídně, než například Moskvy nebo Kyjeva.

Vzájemné poznávání probíhalo na různých úrovních v rámci Jihočeského kraje a Horního (Dolního) Rakouska dlouho před pádem železné opony. To

- 2 Navíc pokud šlo o nároky Rakouska vůči zemím, které zvítězily ve 2. světové válce, tak ty spadaly do smlouvy o rakouské neutralitě z roku 1955. Ta výslovně stanovila, že Rakousko bylo na rozdíl od Německa vyjmuté z povinnosti platit reparace a zároveň se vzdalo veškerých nároků vůči vítězným mocnostem, mezi které byla zařazena rovněž poválečná Československá republika.
- 3 Srov. blíže Lukáš VALEŠ (ed.), *Česko-rakouské souvislosti Pražského jara*, Klatovy 2008.

bylo samozřejmě nejvíce limitováno naší zahraničně politickou doktrínou, která na jedné straně hlásala nutnost vzájemného prohloubení kontaktů se zeměmi s rozdílným společenským zřízením, na straně druhé nedokázala (a pravděpodobně ani nechtěla dokázat) překročit svůj stín a praktickými kroky tato hesla reálně naplňovat. Tudíž se ani přes oficiální návštěvy některých zástupců státní správy z jižních Čech v průběhu roku 1989 toho mnoho nedělo a v období halasně propagované perestrojky a demokratizace zůstal režim pohraničního pásma s Rakouskem v podstatě beze změny v porovnání se 70. lety. Ve druhé polovině roku 1989 sice proběhlo určité zúžení pohraniční zóny, především v oblasti Lipenska a Pošumaví (například na Kvildě), ve svém důsledku však šlo pouze o poměrně zanedbatelný územní rozsah, který neměl praktický dopad na rozvoj turistického ruchu do této oblasti a už vůbec neřešil zjednodušení přechodu hranic pro naše občany do Rakouska.⁴ Přesto, podle svědectví některých protagonistů, odpadly začátkem srpna určité procedury na hranicích, údajně zmizely také některé cedule s nápisem „Pozor hraniční pásmo – vstup jen na povolení“, a v neposlední řadě prý skončily i předběžné kontroly dokladů a nepříjemné otázky ve vlacích ze strany smíšených hlídek pohraniční stráže a příslušníků bezpečnosti, směřujících z Českých Budějovic nebo z jiných jihočeských nádraží do oblasti Pošumaví, do Horního Dvořiště či do Českých Velenic.⁵ Bez zajímavosti nezůstává, že se o možném zjednodušení vzájemného turistického styku dlouhodobě (a většinou nevěřejně) mluvilo ve stranických kuloárech, ale na druhé straně se objevovaly některé protichůdné argumenty. Například v nejvyšším jihočeském stranickém orgánu například zazněla obava ze skupování českého zboží a tím pádem i ze zhoršení celkové zásobovací situace v příhraničí.⁶ O plánovaném zrušení víz od ledna 1990 měl na podzim předcházejícího roku údajně hovořit Miloš Jakeš.⁷

Je ovšem nutné vidět rovněž druhou stránku mince. V příhraničních obcích tří jihočeských okresů spolupracovaly organizace NF, pionýrské skupiny nebo základní školy s příslušnými útvary pohraniční stráže a leckdy nešlo jen o pěstování neškodných kulturních nebo společenských styků. Například v některých příhraničních lokalitách úspěšně fungovaly útvary mladých pomocníků PS,⁸ pohraničníci ze Zvonkové si zase velice pochvalovali spolupráci s některými hornoplánskými občany, a to za včasné předávání informací o pohybu podezřelých osob nedaleko státních hranic. V průběhu roku 1989 došlo

4 Tato opatření byla přijata Federálním ministerstvem vnitra od 1. srpna 1989, kdy se mělo zjednodušit podávání žádostí o propustky do hraniční zóny pro určité skupiny lidí (například zaměstnanci státních lesů, rybáře, myslivce a jiné). *Do hraničního pásma jednodušeji*, Hraničář, 18. 8. 1989, s. 1

5 Eliška JINDROVÁ – Jaromír JINDRA, *Město, odkud pocházím České Velenice*, České Budějovice 2002, s. 126.

6 Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, f. JKV KSČ, fasc. 285, zasedání předsednictva JKV KSČ z 12. 1. 1989.

7 *Bald dürfen Tschechen ohne Visum ausreisen*, Neue Kronen Zeitung, 15. 11. 1989, s. 3.

8 Státní okresní archiv (dále SOkA) Český Krumlov, f. MNV Horní Planá, kart. 1, hodnocení socialistické soutěže o vzornou pohraniční obec – město z roku 1989 (blíže nedatováno).

v této oblasti k několika případům pokusu o nelegální přechod do Rakouska, kdy se na zadržení narušitelů spolupodíleli právě místní obyvatelé, ať už se to týkalo dvou vojenských zběhů nebo dopadení východoněmeckého a polského občana. V rámci pionýrské organizace pracovaly dva oddíly mladých strážců hranic přímo v Horní Plané a právě ve Zvonkové. Rovněž branný pionýrský tábor Cihelna u Frymburku v létě 1989 vycházel z předpokladu budoucí orientace části žáků 6. a 7. tříd k vojenské a pohraniční službě a nechyběla na něm střelba ze vzduchovek či návštěvy útvaru pohraniční stráže.

Základní stavební kámen vzájemného poznávání Čechů a Rakušanů v rámci jihočeského regionu představovala samozřejmě individuální a hromadná turistika. Zatímco u našich občanů šlo o časově a především byrokraticky náročnou proceduru, neboť potřebovali platný československý pas, vízum, výjezdní doložku a devizový příslib, podložené v řadě případů doporučením zaměstnavatele, takže obyčejný (jiho)český smrtelník se za rakouskou čáru jen tak lehce nedostal, sousedé měli přece jenom poněkud snadnější cestu k návštěvě našich končin. Nicméně museli počítat s řadou nemilých překvapení. První šok čekal na rakouské cestovatele v podobě stavu našich historických památek, a to především v oblastech osídlených do roku 1945 německým obyvatelstvem. O tom se mohl na vlastní oči přesvědčit kupříkladu rakouský spolek Šumavanů, který sem organizoval 30. 9. 1989 zájezd se zastávkami v Rožmberku, Vyšším Brodu, Loučovicích, Frymburku, Horní Plané, Hořicích na Šumavě, Kájově, Chvalšínách, Českém Krumlově, Kaplici, Rychnově nad Malší, Nových Hradech, Horní Stropnici a Dobré Vodě, přičemž účastníci zájezdu byli ze stavu zhlédnutých obcí a měst zcela upřímně zděšeni.⁹ Přitom právě Jihočeský kraj skýtal obrovský potenciál pro rozvoj příhraničního turistického ruchu vzhledem k malebným jihočeským městům, výstavným hradům a zámkům, kouzelné a nedotčené Šumavě a rekreační nádrži Lipno. A s tím souvisel ten druhý zásadní problém, neboť jižní Čechy nabízely pro rakouské (potažmo jiné zahraniční) návštěvníky ubytovací možnosti a síť dalších turistických služeb ve značně špatné kvalitě a hlavně v kapacitně zcela nedostačující počtu turistů.¹⁰ Nebylo tedy divu, že rakouský turista usoudil, že za jeden den toho shlédl v rámci jihočeského příhraničí víc než dost a na noc se buď vrátil zpátky za čáru, nebo pokračoval na cestě směrem ku Praze. Ostatně stejně neměl za co a kde své peníze utratit, protože nabídka jakéhokoliv zboží, souvisejícího s turistickým ruchem, byla v podstatě nulová. Dokladuje to názorně fakt, že v samotném Českém Krumlově existoval před listopadem 1989 pouze jeden specializovaný obchod s drobným uměleckým zbožím, v celém městě se neprodávaly například vyhlášené výrobky z českých skláren a pokud chtěl náhodný turista získat jakýkoliv suvenýr (nikoliv pouze pohlednici, kterou dostal v trafice), pak mu zbýval výšlap na zámek, kde si, pokud měl štěstí – respektive měli zboží a bylo otevřeno, mohl z velice zúženého

9 *Eine Fahrt in die alte Heimat. Nur einmal noch, o Herr*, Sudetenpost, 1. 12. 1989, s. 5.

10 Leoš NIKRMAJER, *Společensko-politická situace a činnost státních a stranických orgánů na Českokrumlovsku v období od poloviny srpna do 17. listopadu 1989*, *Auspicia* 11, 2014, č. 2, s. 70–87.

sortimentu něco zakoupit.¹¹ Jinde, možná s výjimkou krajské metropole, byla situace ještě horší. Podobně to vypadalo rovněž s dalšími komoditami, za něž byl rakouský občan ochoten na jihu Čech zaplatit, od starožitností počínaje, po německy psaného průvodce konče. Počet ubytovaných rakouských turistů v jihočeských ubytovacích zařízeních od hotelů až po kempy většinou vypovídal o již zmíněném faktu, že náš region brali jižní sousedé spíše jako průjezdní záležitost, i když určitá část z nich navštívila ten či onen hrad a zámek a zašla si zde na oběd nebo na večeři.¹²

Samostatnou kapitolu tvoří první nesmělé výměnné kontakty s rakouskými studenty ještě před listopadem 1989. I tady platí, že jmenovaní oceňovali spíše krásy Prahy, než třeba Českých Budějovic nebo Krumlova, o čemž svědčí například výpověď dvou účastnic zájezdu, které na jedné straně docela ocenily úroveň nádraží v Praze, na stranu druhou označily to v Českých Budějovicích za nevábné a špinavé.¹³ Také jihočeští studenti zavítali (mnozí poprvé v životě) do kapitalistické ciziny, a to na pozvání mírového hnutí Horního Rakouska, kde absolvovali mimo jiné návštěvu koncentračního tábora Mauthausen nebo pedagogické výstavy ve Welsu. K setkání domácích a zahraničních mládežníků (rovněž těch z Rakouska) došlo začátkem června 1989 na tradičním, už 23. ročníku setkání mládeže na Šumavě (organizované pod patronací SSM a poprvé s mezinárodní účastí), kde se této 4 denní akce zaměřené především na otázky ekologie a míru, účastnilo celkem 1 500 lidí.¹⁴ K tradičním záležitostem patřil rovněž 21. ročník Mezinárodního pochodu přátelství, kterého se pod patronací TJ Start Český Krumlov 7. září účastnilo 481 převážně mladých lidí nejen z Československa, ale i z Bulharska, Německé demokratické republiky a právě z Rakouska.¹⁵

Neoficiální kontakty s rakouskou stranou navazovali v uvedeném období též některé organizace Národní fronty, kulturní instituce nebo vybraná pracoviště. Dlouholetou spoluprací například prakticovala pobočka Botanického ústavu ČSAV v Třeboni s ekologickou stanicí ve Waldviertelu. K tradičním patřilo rovněž přátelství mezi hasičskými sbory v Českých Velenicích a ve vedlejším Gmündu. Zástupci obou sborů se pravidelně recipročně účastnili návštěv vyhlášených hasičských balů a požárních soutěží, mnozí členové si vzájemně

11 Poněkud lepší situace se začala rýsovat v oblasti stravování, kde zde v průběhu turistické sezóny fungovaly některé formy rychlého občerstvení jako lahůdky, snack bar, prodej pizzy, hamburgerů a párků v rohlíku na Latránu, Ovobar (ovocný bar) v Horní ulici a bufet pod zámkem. Srov. *J sme dobrými hostiteli?*, Jihočeská pravda, 11. 8. 1989, s. 2.

12 Například v kempech u Staňkovského rybníka se v průběhu letní turistické sezóny vystřídalo kolem 21 tisíc rekreatů, z toho na cizince připadlo pouze 399 osob (nejvíce z NDR 346 lidí), přičemž z Rakouska to byly pouze 4 osoby, ačkoliv rakouské hranice jsou odsud vzdáleny asi 4 kilometry. Srov. SOkA Jindřichův Hradec, f. MNV Chlum u Třeboně, Obecní kronika Chlum u Třeboně 1979–1990, s. 235.

13 Brigitte GLASNER – Monika STIBER, *Eindrücke vom Schülleraustausch mit Prag*, in: Zwei – Seiten – Buch, Dvoustranná kniha, Mühlviertel – jižní Čechy, Freistadt 1990, s. 23–25.

14 *Jak ve Vimperku*, Mladá fronta, 14. 4. 1989, s. 1. Blíže srov. Miroslav VANĚK, *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, Praha 2002, s. 267–268.

15 SOkA Č. Krumlov, f. MěNV Č. Krumlov, Kronika města Krumlov, s. 117.

zasílali pozdravy z dovolených a přání k vánočním svátkům. Početná delegace velenických požárníků se účastnila například křtění nové stříkačky v Gmündu, a to všechno v době, kdy ještě „normálně“ fungovala železná opona.¹⁶ Nedlouho před listopadovými událostmi zavítal dobrovolný požární sbor odštěpného závodu Agrokombinátu Šumava ve Vyšším Brodě na pohárovou mezinárodní hasičskou soutěž do hornorakouského Leopoldschlagu, přičemž velitel sboru pozval rakouské kolegy na příští rok do Čech.

Vedle všech uvedených více či méně neformálních vztahů, založených na profesní nebo zájmové činnosti, se občas přirozeně odehrávala pracovní setkání vybraných delegací na krajské, okresní, případně městské úrovni. Tady ovšem nelze hovořit o nějakých osobních vazbách nebo dokonce navazování přátelství, neboť vyslaný zástupce KNV, ONV či MěNV se musel bezpodmínečně podřídit oficiálnímu a předem naplánovanému programu jednání a plnit především zadané direktivy a úkoly, které mu byly přesně stanoveny. První oficiální návštěva Horního Rakouska ze strany vybraných předsedů městských a místních národních výborů Jihočeského kraje proběhla 17. až 18. května 1989. Čeští zástupci měst a obcí se přirozeně zajímali především o problémy zdejší komunální politiky a způsobu financování různých investičních akcí. Jihočeskou delegaci přijal zemský hejtman dr. Josef Ratzenböck, který ocenil rozšiřování spolupráce na hospodářské, kulturní a společenské úrovni a projevil naději, že v budoucnu dojde k úplnému otevření hranice mezi oběma zeměmi.¹⁷ Přes optimistická vyjádření zemského hejtmána zůstaly mezi českou a rakouskou stranou rozporuplné názory na některé problémové okruhy, v nichž šlo především o otázky ekologie – zejména o výstavbu jaderné elektrárny Temelín.

Samotný zemský hejtman navštívil v doprovodu zemského rady dr. Josefa Pühringera České Budějovice 6. a 7. září 1989 a absolvoval návštěvu u předsedy Jihočeského KNV ing. Miroslava Šenkýře a předsedy MěNV dr. Miloslava Vacka. Starostové hornorakouských příhraničních obcí zavítali do jižních Čech ve druhé polovině října 1989. Primárně jejich kroky směřovaly sice do jihočeské metropole, nevyhnuly se ovšem ani jiným okresům. Na Českokrumlovsku zavítala delegace například do Stifterova rodného domku v Horní Plané.¹⁸ Rakouští hosté projevíli přirozený zájem o probíhající výstavbu místní jaderné elektrárny, na přetřes se ovšem dostala také diskuze kolem zavedení malého pohraničního styku, zvětšení objemu výměny zboží nebo zlepšení dopravního spojení mezi oběma státy a tím i vzájemného poznávání života obyvatel na obou stranách státní hranice. V této souvislosti se rakouská strana domohla příslibu volného zpřístupnění oblasti kolem Plešného jezera s pomníkem Adalberta Stiftera, která spadala dosud pod ostře hlídané hraniční pásmo.¹⁹ Předseda krajského národ-

16 *Mozaika z Českých Velenic*, Štít, 12. 1. 1990, s. 4.

17 *Südböhmische Bürgermeister in OÖ. Ein Friedenszentrum in Zettwig geplant*, Sudetenpost, 25. 5. 1989, s. 5.

18 SOkA Č. Krumlov, f. MěNV Horní Planá, Obecní kronika Horní Planá, s. 178.

19 O zpřístupnění této lokality jednala již rakouská delegace pod vedením zemského hejtmána Josefa Ratzenböcka, která navštívila jihočeský region začátkem září 1989. Srov. *Bald wieder*

ního výboru Šenkýř si pak nepokrytě pochvaloval především vstřícnost obou jednajících stran a otevřené a přátelské jednání, které toto setkání provázelo.²⁰ Do krajské metropole zavítala také na začátku června 1989 rakouská vojenská mise, jež měla možnost sledovat průběh taktického cvičení motostřeleckého útvaru (pravděpodobně ve vojenském výcvikovém prostoru v Boleticích).

Do rámce oficiálních kontaktů lze zařadit také vzájemnou účast na různých hospodářských výstavách, které byly základem pro rozvoj budoucích hospodářských vztahů na regionální úrovni. V Českých Budějovicích se tak dostalo zastoupení na známé zemědělské výstavě Země živitelka vystavovatelům z Horního Rakouska. Naopak na velké hospodářské výstavě ve Welsu se zase mohly prezentovat v roce 1989 České Budějovice.²¹ K významným předlistopadovým akciovým společnostem na jihu Čech patřila bezesporu firma ELK a.s. v Plané nad Lužnicí, kterou založilo 21. 4. 1989 JZD Doubrava v Košicích na Táborsku ve spolupráci s JZD Rozkvět v Kardašově Řečici, Jihočeskými dřevařskými závody v Českých Budějovicích, Tradexem Praha a rakouskou firmou ELK. Nová společnost posléze začala vyrábět okna a montované dřevostavby.²²

V neposlední řadě k těm oficiálním patřila rovněž zahraniční spolupráce v rámci jednotlivých kulturních institucí. Jak již bylo naznačeno, rakouská strana projevila ještě před pádem železné opony velký zájem o památky na významného básníka Šumavy Adalberta Stiftera. Při této příležitosti se snažila o uspořádání společné výstavy, do níž se mělo zapojit Okresní vlastivědné muzeum v Českém Krumlově. Navázala přitom oficiální kontakty právě s vedením muzea a ONV v Krumlově, přičemž v průběhu letních měsíců došlo k rámcové dohodě na přípravu tohoto projektu. O postoji představitelů místních stranických a státních orgánů k navázání spolupráce sdělil tehdejší ředitel krumlovského muzea následující: „*S Rakouskem to přišlo na pořad dne na začátku léta (89). Přijela delegace z Lince, že se připravuje k výročí Stiftera výstava, a že by byli rádi, abychom na tom participovali, aby se to konalo i tady. Tak to byl první kontakt i oficiální, kdy to bylo požeňnaný ze shora od rybníka, z partajního výboru. Ty ovšem dělali, že o ničem nevědí. Na starosti to měl okresní národní výbor, pokud možno takový ty subalternější, aby se tamty moc nenamočili. Aspoň já si to tak vysvětluju, protože u toho byl akorát inspektor referátu kultury, který vedl jednání tady a Rakušáci přijeli na poměrně vysoký úrovni. Vlastně na vysoký úrovni, na nejvyšší, protože přijel tehdy ředitel Stifterova institutu z Lince, dvorní rada doktor Wanninger, přijel nějaký šéf kulturního odboru zemského úřadu z Lince. A oni sem poslali subalterního, on byl ve funkci vedoucí inspektor, vedoucí inspekční skupiny nebo vedoucí referent. Tak jsme tu seděli a dojednávalo se to. Takže my jsme vlastně předtím, než začalo léto 1989, měli jistý, že bude výstava ke Stifterovi, která později opravdu byla a na který jsme se podíleli i při přípravě. Oni využívali i toho, co jsme měli my k dispozici. To*

möglich? Wandern auf den Spuren von Adalbert Stifter, Sudetenpost, 14. 9. 1989, s. 1.

20 *Návštěva starostů hornorakouských příhraničních obcí do Jihočeského kraje*, Jihočeská pravda, 25. 10. 1989, s. 1.

21 *Politik der kleinen Schritte zwischen OÖ. und Südböhmen*, Sudetenpost, 16. 11. 1989, s. 1.

22 *Obohatí trh*, Palcát, 4. 5. 1989, s. 1.

byla první akce, v který se šlo do takovýho vzájemnýho vztahu“.²³ Zmíněná výstava v rámci krumlovského muzea pak proběhla již za změněných politických podmínek v létě 1990.

Naznačený „opatrný“ přístup ke spolupráci s kapitalistickým sousedem ze strany některých místních nomenklaturních kádrů nepatřil určitě mezi ojedinělé. Jistě na komunální úrovni působila řada jiných veřejných činitelů, kteří měli na rozvoji vzájemných kontaktů skutečný zájem a vyvíjeli v tomto směru určitou iniciativu. Na druhé straně se ovšem vyskytli také jedinci, kteří neskrývali svůj nesouhlas s obnovou česko-rakouských vztahů v místním měřítku, o čemž svědčí podle výpovědi přístup tehdejšího předsedy Městského národního výboru v Horní Plané: „V Horní Plané to bylo velice těžký, předseda národního výboru, jistě pan Korčala, tak to byl ... ale s tím i já jako ředitel muzea jsem měl velký problémy, protože jsme měli jednání o památníku Stifterově, a on mi řekl – prosím tě, to nám nedělá vůbec dobrou reklamu, vždyť oni sem jezděj ty Rakušáci a tady se mi producírujou po Horní Planěj a co já s tím tady. Vždyť to je hrozný a až tady bude Bohuš Chňupek, přijede na muflona, tak já mu řeknu, ať si ten barák ty Rakušáci klidně naloží na vozejk, stěhovali jsme kostely, kostel v Mostě, nebo kde, a ať si to tam odvezou“.²⁴

Obnova a renesance česko-rakouských příhraničních kontaktů po listopadu 1989

Hornorakouská strana se o aktuální dění v rámci příhraničního jihočeského regionu po podpisu smlouvy o partnerské spolupráci určitě zajímala. O zmíněných návštěvách delegací v průběhu roku 1989 referoval jak jejich místní, tak celostátní tisk. V období bezprostředně po 17. listopadu ovšem následovala z rakouské strany velká informační exploze o politickém vývoji v Československu, která se v první fázi sametové revoluce přirozeně ještě nezabývala situací v jižních Čechách, ale především v Praze.²⁵ Teprve v souvislosti se zrušením vízové povinnosti pro československé občany ze strany Rakouska a skutečným otevřením hranice pronikala do hledáček sousedního zpravodajství stále více problematika příhraniční spolupráce. Rakušané plánovali dokonce distribuci periodika NÖN v české verzi (několikrát do roka) do vybraných míst jižních Čech. Také jihočeský tisk nezůstával pozadu. V rámci prohlubování vzájemných kontaktů se například v Jihočeské pravdě objevila v průběhu prosince 1989 nabídka programů rakouské televize a v některých dalších okresních novinách se začalo s otiskováním pravidelné inzerce rakouských firem a obchodů z příhraniční oblasti. Dlužno ovšem podotknout, že mezi místním tiskem panovaly značné rozdíly. Zatímco jindřichohradecký Štít přinášel již od prosince 1989 pravidelné a podrobné aktuality o vzájemných česko-rakouských kontaktech,

²³ Archiv autora, rozhovor s Petrem Jelínkem (vedl autor 30. 3. 2016).

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Blíže srov. Miroslava KUBATOVÁ-PITROVÁ – Pavel VÁLEK, *Pohled rakouského tisku na „sametové“ události v Československu*, Scientia et Societas XIII, 2017, č. 3 (v tisku).

prachatický Hraničář zůstával dlouhodobě na jakési konzervativní platformě, takže se v něm neinformovalo ani o otevření hranic, turistickém ruchu nebo jakýchkoliv kulturních a společenských vazbách až do jara 1990.²⁶

4. prosince 1989, kdy byla zrušena zmiňovaná vízová povinnost pro česko-slovenské občany cestující do Rakouska, odstartovala v podstatě nová etapa česko-rakouských vztahů, která se v první fázi hromadných výjezdů Čechoslováků za hranice dá označit jako vzájemné poznávání. Přitom od událostí na Národní třídě uplynuly necelé tři týdny, takže rychlost probíhajících politických změn musela občany republiky doslova šokovat, neboť přes halasně proklamovanou perestrojku se několik let nic až tak převratného nedělo. Otevření hranic s Rakouskem překvapilo naše občany do té míry, že první den se odhodlalo využít nových podmínek jen nepatrné množství zájemců. Onoho památného 4. prosince se z Českých Velenic do sousedního Gmündu vydala skupinka pracovníků železničních opravárenských dílen pod vedením ing. Jiřího Sedláčka, kterou přivítal na gmündském nádraží starosta města.²⁷ Po celý den pak rakouský rozhlas zabezpečoval přímé vstupy do vysílání z jednotlivých hraničních přechodů, přičemž reportéři s překvapením konstatovali, že žádná invaze českých turistů do Rakouska se zatím nekoná. Den ode dne ale zájem navštívit západní cizinu úměrně vzrůstal a zanedlouho se na hraničních přechodech tvořily dlouhé kolony automobilů. Mnoho Čechů nevlastnilo cestovní pas a žádnou západní směnitelnou měnu, čili byli nuceni se zařadit do dlouhých front na pasových odděleních a v bankách na výměnu valut, což naštěstí drtivě většině obyvatel nikterak nevadilo, neboť na čekání ve frontách všeho druhu byli zvyklí v uplynulých letech. Především v průběhu následujících víkendových dní a těsně před vánočními svátky se objem návštěvníků Rakouska znásobil a domácí cestovní kanceláře (především šlo o ČEDOK a CKM) v Českých Budějovicích a na úrovni ostatních jihočeských okresních měst začaly pružně organizovat hromadné návštěvy Vídně, Linze nebo Salzburgu.²⁸ Střízlivé odhady hovořily například o zhruba 250 tisících Čechů, kteří směřovali do Vídně a Salzburgu v průběhu pouhých dvou dní, tedy 9. a 10. prosince.

Rakouská strana se intenzivně připravovala na obnovení normálních styků z hlediska cestovního ruchu a navazování kulturních a politických kontaktů, tamní obchodníci se zase těšili na logické zvýšení tržeb především za elektroniku a specializované průmyslové zboží, jehož bylo na české straně jako šafránu. Například v samotném Gmündu se otevřely hned tři kurzy českého jazyka a recipročně i kurz němčiny, o něž byl velký zájem. Pravdou zůstává, že po mnohaleté izolaci se na obou stranách hranice po jejím otevření objevily některé problémy a nepochopení a davy českých návštěvníků do rakouských příhraničních měst a obcí nemusely nutně přinášet místnímu obyvatelstvu pouze radost a užitek. Přes velký zájem o nákupy specializovaného a nedostatkového zboží rakouští obchodníci ze dne na den nezbohatli, protože většina nabízeného sortimentu

²⁶ První informace o nějakých česko-rakouských kontaktech se v Hraničáři objevily až 30. 3. 1990.

²⁷ *Byli jsme v Gmündu*, Štít, 15. 12. 1989, s. 4.

²⁸ *Autobusem do Rakouska*, Jihočeská pravda, 7. 12. 1989, s. 2.

byla vzhledem ke kursu koruny a šilinku pro našince příliš drahá. Velká část Čechů proto v obchodech spíše zevlovala a přepočítávala si, na kolik by je to či ono zboží vlastně vyšlo. Při tak masových přesunech lidí se pochopitelně do rakouského příhraničí a větších měst infiltrovali i ti jedinci, kteří se pokoušeli ušetřit za cenu drobné krádeže a rovněž profesionální kriminální živly, jež přirozeně sondovaly nový, dosud nezmapovaný terén a možnosti nelegálního přivýdělku. V jistých obchodech v Gmündu, Freistadtu nebo jinde se tak objevily známé cedulky psané komickou češtinou s varováním před krádeží. Možná poněkud zkreslený obrázek chudých Čechů, pohlížejících mlsně na plné regály rakouských příhraničních obchodů a snad i toužících po uloupení vystaveného zboží, přispěl k prezentaci našeho národa v očích některých Rakušanů. Jihočeští studenti se poněkud úsměvným způsobem snažili o svéráznou nápravu těchto pokřivených názorů a rozdávali na hraničním přechodu Čechům instruktážní letáky s návodem na správné chování v Rakousku. Z podobných aktivit si udělal legraci i náš regionální tisk ve formě následující říkanky: „*Z Budějovic do okresů přišla chytrá výzva, v chování a nonšalanci studentík se vyzná. Ve Vídni nebud' bujarý, výkřiky úžasu krot' bičem, nepohlť domy obchodní, necht' Linec není zničen. Snad díky této lekci už známe svoji cenu ... Rakušan čile nakupuje za naši hrdou měnu ...*“.²⁹ Zcela specifickou kapitolu pak představuje žebrání nezletilé romské mládeže především u rakouských a německých návštěvníků Českých Budějovic, Českého Krumlova a Prachatic, které se u mnoha cizinců sice setkalo se soucitem, u většiny českých spoluobčanů však především se vztekem a studem, vzhledem ke způsobené ostudě.

Na druhé straně mnozí rakouští občané z příhraničí jezdili na pravidelné nákupy do jižních Čech, a to přes zavedená vývozní omezení a celní opatření. Na tuto praxi reagovala určitá část veřejnosti jako na „vykupování“ bohatých Rakušanů již tak chudého českého trhu. Podle informací z tisku se převážely na rakouskou stranu především uzeniny, alkohol, pivo, dorty, tvrdé sýry a šlehačka. Z ostatních produktů se pak naši jižní sousedé soustřeďovali především na nákupy drogistického zboží, stavebního materiálu, elektromotorů, holicích strojků nebo brýlí. I česká periodika označovala nákupní praxi našich sousedů spíše za plundrování než za solidní obchodní chování. Poměrně otevřeně se tento vzájemný problém promítá například v kronice Jindřichova Hradce, kde se v této souvislosti doslovně uvádí: „*Otevření hranic a výhodného kurzu šilinku využívali zejména na počátku roku rakouští sousedé, především zemědělci. Nakupovali ve městě celé kbelíky vlašského salátu, dorty, partiovou obuv, náradí a mnoho jiného zboží. Nákupní horečku ukončila až březnová opatření vlády, omezující vývoz některých druhů zboží. Naši občané naopak jezdili do Rakouska pro zboží, kterého je u nás nedostatek nebo je příliš drahé, pro elektroniku, mrazáky, šperky aj. Prostředky si opatřovali částečně legálně výměnou peněz, ale také nelegálně vývozem piva, cigaret a jiného zboží a někteří bohužel i kradli ...*“.³⁰ U benzínové pumpy v Kaplici tvořila německy mluvící klientela podstatnou část zákazníků. Podobný druh nákupní

29 *Studentská výzva cestujícím do Rakouska*, Štít, 16. 2. 1990, s. 4.

30 SOKA J. Hradec, f. MěNV J. Hradec, kronika města Jindřichova Hradce 1984–1990, s. 155.

horečky kritizovaly nejen rakouské obchodní kruhy, ale například vídeňský biskup Kuntner, jenž ho označil za nemorální a nekřesťanský.

Na uvedený problém se ovšem dalo nazírat také z opačné strany, tedy že německy mluvící turisté zvyšovali maloobchodní obrat u sortimentu potravin a spotřebního zboží a pomáhali, poněkud paradoxně, s likvidací nadbytečných zásob v případě některých průmyslových komodit. To si za dané situace uvědomovali spíše pouze ti jednotlivci, kteří více rozuměli ekonomice, což jasně dokladují slova jednoho z narátorů: „*Sem začali jezdit ti příhraniční návštěvníci Rakušáci, Němci, takže najednou byl zájem hlavně o potraviny, o všechno. Říkali, oni nás vyžerou a vůbec si neuvědomovali, že to je dobře. Že nesou do toho města peníze. Já si vzpomínám, že největší zájem byl o ty potraviny, že oni přijeli a koupili si kolo syra a nesli to třeba v tašce a viděli to tady ti staří lidi a říkali, oni nám sežrali sýr a vůbec si neuvědomili, že je třeba rychle přivést další zboží, ať se to točí. To bylo docela zábavné. A dorty, to si pamatuji, jak říkali, oni si koupili pět dortů, místo toho aby se radovali, jak se byznys točí ...*“.³¹ Přes značné rozdíly v koupěschopnosti obyvatelstva na obou stranách hranice se objevily i překvapivé hlasy, že na tom zase nejsme úplně tak mizerně, jak se to na první pohled může jevit: „*Je však pravda, jak nám říkají, že my jsme bohatí. Oni že nemají dvě domácnosti, chaty, chalupy a také, že doma si nemohou tolik nakupovat jako my tady. Že vidí, kolik naši lidé kupují potravin, banánů, pomerančů i jiného zboží. Bez rozmyslu. A to ještě nevidí, za jak málo práce si to mohou někteří dovolit ...*“.³²

V souvislosti s nákupní turistikou přijala vláda v průběhu následujícího období další legislativu,³³ která měla hromadné vykupování potravinářského a spotřebního zboží radikálně zamezit, a to nejen v souvislosti s rakouskými nebo německými návštěvníky, ale i Maďary a Poláky, kteří se vzhledem k vlastním hospodářským problémům začali poohlížet po výhodách na druhé straně hranice. Tímto problémem se zabývalo také krumlovské OF na svém okresním sněmu v březnu 1990, kde žádalo nápravu ze strany ČNR. Jedno z diskutovaných vládních opatření se týkalo zavedení talónů na benzín (na základě vyhlášky ministerstva obchodu šlo vlastně o poukázky podniku Tuzex) pro zahraniční motoristy s platností od 9. dubna 1990, jež měly snížit propastný rozdíl ceny našeho a zahraničního benzínu.³⁴ Fakt, že se tyto talony neprodávaly přímo u čerpacích stanic nebo na hraničních přechodech, ale pouze v bankách nebo ve směnárnách (kde bylo o víkendech zavřeno), vyvolal u cestujících cizinců pochopitelnou vlnu nevole, což odnesla v první řadě obsluha příslušné benzínové pumpy. Na své si přišli v tomto případě veksláci, protože prodávali

31 Archiv autora, rozhovor s Janem Vondroušem (vedl autor, Český Krumlov 11. 5. 2016).

32 Kronika města Týna nad Vltavou, s. 118.

33 Rakušané museli mít například potvrzení z banky o výměně šilinků, přičemž zabaveno mohlo být veškeré zboží, které překračovalo limit směněných finančních prostředků. Bezcelně se mohlo do Rakouska vyvést zboží v hodnotě 1 000 šilinků (1 400 Kčs) a z toho potraviny za 150 šilinků. V dalším nařízení se od března 1990 vypracoval seznam předmětů, které se nesměly vyvážet z republiky.

34 *O prodeji pohonných hmot cizincům*, Rudé právo, 17. 4. 1990, s. 2.

načerpaný benzín cizincům přímo a s tučnou provizí navrch.³⁵ Vydělat si chtěly na rostoucím turistickém ruchu rovněž vybraná ubytovací zařízení a restaurační provozovny. V krajské metropoli, ale částečně i v dalších jihočeských městech se z toho důvodu zavedla ubytovací přírážka pro cizí státní příslušníky. Na druhé straně ve spěšném vlaku, který od 11. ledna jezdil ze Summerau do Budějovic, cestovala až do jara dobrá polovina Rakušanů na českém území bez platného jízdního dokladu jenom proto, že zaměstnanci ČSD nebyli oprávněni odbavit je na místě za rakouskou měnu.

Nový politický vítr přinesl postupnou likvidaci železné opony. Již 5. prosince, tedy den po otevření rakouské hranice, rozhodlo ministerstvo vnitra o odstranění části ženíjních a technických zátarasů na vybraných úsecích státních hranic. V linii společné hranice českobudějovického okresu a Rakouska začalo bourání plotu v podstatě bezprostředně po rozhodnutí ministerstva. Do konce roku 1989 se tady mělo zlikvidovat 30 kilometrů zátarasů.³⁶ Provozně technická opatření se prakticky začala uskutečňovat rovněž na území krumlovského okresu v úseku hraničního přechodu v Dolním Dvořišti, a to již od 11. 12. 1989.³⁷ Přes počáteční euforii se na začátku roku 1990 vlivem nepříznivého počasí práce poněkud pozdržely a rychlejší tempo nabraly až v průběhu prvního jarního měsíce. Ještě v průběhu dubna se pak likvidovaly zátarasy například v okolí Zvonkové, aby se koncem tohoto měsíce slavnostně otevřel přechod pro pěší u rakouského Sonnewaldu. V květnu se již na území kraje nevyskytovaly žádné souvislé překážky, pouze u Leopoldova na Českokrumlovsku zanechali pohraničníci strážní věž pro plánovaný skanzen. Po likvidaci železné opony tak zde pouze zůstaly cedulky s nápisem Pozor státní hranice.

Odstranění železné opony odstartovalo u řady obcí v rámci jihočeského příhraničí požadavek, aby se celé hraniční pásmo zpřístupnilo pro obyvatelstvo. Již zmíněný začátek technické likvidace zátarasů a otevření hranic se západními sousedy byl sice nejdůležitějším, ale pouze prvním krokem k obnově a začlenění této části území do normálního života. Ovšem ještě v první polovině března 1990 fungovaly propustky do hraničního pásma, takže se běžný turista, ocitnuvší se bez povolení u hranic s Rakouskem, vystavoval nebezpečí postihu. Předsedové MNV a obyvatelstvo příhraničních lokalit tedy poměrně logicky žádali kompetentní orgány o změnu zákona o ostraze státní hranice z roku 1951, zrušení hraničního pásma a zavedení ostrahy hranic méně nákladným způsobem (podobně jako v sousedním Rakousku). Další fází se pak mělo stát obhospodařování půdy a postupné dosídlení vyliďněných (a mnohdy, bohužel, již zlikvidovaných) obcí v rámci tohoto území.³⁸ Celá záležitost dostala, vzhledem k společenské citlivosti, v podstatě nechtěný politický náboj a vyřešila

35 *Byznys po našem*, Svobodné slovo, 4. 5. 1990, s. 3.

36 SOKA Č. Budějovice, f. OV KSČ Č. Budějovice, kart. 22, zápis z mimořádné okresní konference OV KSČ 9. 12. 1989, vystoupení s. Branýse z PS útvaru v Č. Budějovicích.

37 *Z hranic mizí ženijní zabezpečení*, Jihočeská pravda, 12. 12. 1989, s. 1.

38 SOKA Č. Krumlov, f. MNV Vyšší Brod, kart. 39, dopis předsedy MNV Vyšší Brod Františka Maurera ministroví vnitra Richardu Sacherovi z 5. 3. 1990.

se až po intervencích a peticích občanů rozhodnutím vlády 22. března 1990. Od 1. května tohoto roku se hraniční pásmo definitivně zrušilo, takže i v jižních Čechách přestal platit dosavadní zavedený režim kontrol v příslušných příhraničních oblastech s tím, že příslušníci pohraniční stráže vykonávali svoji činnost buď přímo na čáře, nebo na jednotlivých přechodech.

Úplné otevření hranice úspěšně odstartovalo vzájemné styky na nejrůznějších úrovních, přičemž se doslova roztrhl pytel s přátelskými návštěvami na jedné či druhé straně. Jestliže ještě v prosinci 1989 docházelo spíše k již zmíněným prvním nesmělým kontaktům mezi běžnými občany (a částečně i politickou reprezentací) jihočeských příhraničních okresů a Horního (potažmo Dolního) Rakouska, pak v průběhu první poloviny roku 1990 došlo k opravdovému boomeru v rozvoji vzájemných vztahů. Symbolicky to předznamenalo například hromadné setkání požárníků z Vyššího Brodu, Loučovic, Kaplice a Třísova na hraničním přechodu v Dolním Dvořišti s kolegy z freistadtského okresu těsně před Štědrým dnem. Více než 200 přítomných hasičů s technikou se tak při hudbě a konzumaci cukroví seznámilo jistě bezprostřednějším způsobem, než při nějaké oficiální akci.³⁹ Družební styky navázal Český Krumlov a Kaplice s městy Steyer a Freistadt. Oficiální vazby se ještě na konci roku 1989 rozjely mezi Jindřichovým Hradcem a obcemi Reingers, Haugschlag a Litschau v Dolním Rakousku, když okresní město navštívila devítičlenná rakouská delegace v čele se starosty Karlem Böhmem a Karlem Bidermanem.⁴⁰ Došlo i na rozdávání vánočních dáreků v dětském domově v Omleničce, věnovaných regionální pobočkou dělnické organizace Volkshilfe, Zemskou radou Horního Rakouska a obchodním domem Konsum v Linci. Vánoční dárky českým dětem v předškolních zařízeních zaslali také do Třeboně z podnětu městské rady ve Schremsu. Družbu navázaly například již počátkem roku 1990 obce Staré Hobzí a Waldkirchen a/Thaya a ještě v průběhu tohoto měsíce se objevila v Nových Hradech rakouská delegace pod vedením starostů z Weitry a Pyhrabrucku. Mezi významnější návštěvy lze zahrnout například výjezd 15 členné delegace jindřichohradeckého ONV, MěNV a OF pod vedením místopředsedy ONV a pozdějšího předsedy vlády Vladimíra Špidly do Gmündu, Schremsu a Heidenreichensteinu 9. března 1990.⁴¹ Oficiální styky rozvíjely od konce března města Volary a Walllern (v písemné podobě udržovaly obě lokality kontakty již od roku 1984), kdy na volarské MěNV zavítala 7 členná delegace obecního zastupitelstva v čele se starostou Friedrichem Schlagerem. O měsíc později se zase objevili v Horní Plané členové obecní rady z Ulrichsbergu, kteří navštívili MěNV, odbočku závodu Lira a Stifterův domek.⁴²

V rámci sousedních jihočeských a rakouských okresů se setkávali také školní pracovníci, žáci a studenti. Již začátkem roku 1990 zajeli zástupci školy z Leopoldschlagu do ZŠ v Dolním Dvořišti a spolupráci si domluvila též škol-

39 *Světlo míru a přátelství*, Českokrumlovsko, 5. 1. 1990, s. 3.

40 *Setkání s hosty z Rakouska*, Štít, 5. 1. 1990, s. 1.

41 SOKA J. Hradec, f. MěNV J. Hradec, kronika města Jindřichova Hradce 1984–1990, s. 163.

42 SOKA Č. Krumlov, f. MěNV Horní Planá, obecní kronika Horní Plané 1990–2001, s. 9.

ní zařízení z Horního Dvořiště a nedalekého Reichenthalu. V první polovině března se objevil ředitel školy z Ulrichsbergu na ZŠ v Horní Plané. V tomtéž měsíci realizovali pro změnu učitelé ZŠ v Chlumu u Třeboně návštěvu nedalekého Litschau, kde se podívali do místních škol, na radnici za starostou a při společné večeři okusili něco z místní kuchyně. V dubnu zase zavítali vybraní studenti krumlovského gymnázia za svými vrstevníky do Salzburgu (oplatili jim tak předchozí návštěvu) a koncem května 1990 se střetli zástupci českých a rakouských škol a obcí v Guglwaldu.⁴³ Kulturní a odborné styky navázala rovněž Střední zemědělská škola v Jindřichově Hradci s odbornou zemědělskou školou v Edelhofu. Také hradecké gymnázium navštívilo koncem dubna 20 kolegů z Kremsu. V neposlední řadě se k tomuto proudu přidaly některé školské instituce, kontakty se třeba navázaly mezi odborem školství ONV v J. Hradci a školní radou v Heidenreichsteinu. Velice úzké vazby panovaly rovněž mezi místními lidovými školami umění a rakouskými hudebními školami. Příkladem může být účinkování členů žákovského smyčcového orchestru z Jindřichova Hradce na koncertu hudební školy v Heidenreichsteinu. Že pro vzájemné setkávání na obou stranách hranice neplatila v podstatě žádná věková omezení názorně dokladuje i příklad z roku 1990, uvedený v kronice Jindřichova Hradce: „11. dubna se na III. MŠ uskutečnilo setkání dětí s jejich malými přáteli z 30 km vzdálené vesničky Reingers těsně za hranicemi. Přijely 2 mikrobuse s učitelkami, 16 dětmi, 5 maminkami a redaktorem rakouských novin. Děti zpívaly písničky, zatančily si a společně si hrály, odpoledne společně zasadily strom přátelství a vyměnily si dárky. Učitelky se vzájemně informovaly o systémech předškolní výchovy a naše přijaly pozvání do Reingers. Filmový dokument ze setkání vysílala ČST 20. 4. v pořadu *Náš kraj* ...“⁴⁴ Počítalo se též s výměnnými pobyty dětí, například 30 malých Rakušanů mělo strávit nějakou dobu v průběhu léta v rekreačním zařízení v Dolním Radíkově a pro stejný počet českých dětí se recipročně plánoval 14 denní pobyt v Rakousku.

Kulturně společenské styky se odvíjely v průběhu roku 1990 ve skutečně v rozmanité škále. 10. března se konalo setkání českých a rakouských sousedů na hranicích s kulturním programem ve Slavonicích.⁴⁵ 28. 4. zajela dačická dechovka Bez fraku do Zwetlu, kde sklídila nadšené ovace nabitého sálu a o den později taneční orchestr Praga 75 (rovněž z Dačic) vystupoval na městských slavnostech ve Waidhofenu. Na májové oslavy do hornorakouského Ulrichsbergu zavítal na přelomu dubna a května prachatický folklórní hudební a taneční soubor Libín. Společný česko-rakouský dětský den se uskutečnil 2. června na Plešném jezeře, kde se sešli chlapci a děvčata se svými rodiči z obou stran hranice.⁴⁶ V kapli okresního muzea v Jindřichově Hradci koncertoval 11. června rakouský barytonista Wolfgang Eder. Naopak na slavnosti 500. výročí založení Harensee u Litschau zamířila v polovině června obec baráčníků právě

43 *Tamtéž*, f. ZDŠ Měšťanská Č. Krumlov, školní kronika 1970–1989, zápis k roku 1990.

44 Kronika J. Hradec, s. 173.

45 SOKA J. Hradec, f. MěNV Slavonice, pamětní kniha města Slavonic 1966–1994, s. 348–349.

46 *Grüss Gott a dobrý den, Plešné jezero, Hraničář*, 25. 5. 1990, s. 3.

z Jindřichova Hradce. Rakouské zastoupení dostaly obnovené slavnosti Růže v Českém Krumlově. Poměrně zajímavou společenskou událostí se stal koncert přátelství uniformovaných sborů naší pohraniční stráže a jejich rakouských protějšků poslední zářijový týden, který obsahoval devítidenní maratón zpěvu, hudby a tance v Praze, Linci a Pasově a na němž se aktivně spolupodílelo naše ministerstvo zahraničních věcí.⁴⁷

Příhraniční kontakty prohlubovaly také nejrůznější organizace, spolky, sportovní kluby a společenské a kulturní subjekty. Například oslav Dne země, pořádaných koncem dubna 1990 pod patronací strany Zelených a ČSOP v Českém Krumlově, se účastnila u večerního táboráku rovněž delegace rakouských Zelených. Podobnou akci zorganizovala ČSOP také ve Vyšším Brodě, přičemž 20 českých ochránců přírody se zase jelo podívat na nedalekou skládku lesních zbytků do obce Dürnau, neboť je zajímavé, zda nezamožuje jeden z lesních potoků napájející právě Vyšší Brod.⁴⁸ Rybáři z Heidenreichensteinu a Litschau si přijeli ve druhé polovině května soutěžně zalovit na rybník Polívka kousíček od Jindřichova Hradce. Hradecký aeroklub si pro změnu zalétl na dvoudenní návštěvu ke kolegům do Dobersbergu, kde o naše letadla projevili rakouští piloti velký zájem. Také na sportovním poli se úspěšně rozvíjely meziklubové styky. Přátelské zápasy v kopané absolvovala začátkem února kupříkladu Lokomotiva České Velenice se sousedním SV Sparkasse Weitra, fotbalový svátek zažil Chlum u Třeboně, kde změřili své síly před početnou diváckou kulisou 11. května olympionici ČSFR a Rakouska.⁴⁹ Veleničtí kuželkáři se zase v červnu účastnili turnaje v nedalekém Hirschbachu, kde zvítězili nad všemi domácími celky z Dolního i Horního Rakouska.

Jednou z možností rozšířit kulturně společenské vazby se sousedním Rakouskem se staly první reálně uskutečněné projekty příhraniční spolupráce. Začala jednání o zintenzivnění kontaktů v oblasti turistického ruchu, a to i na lokální úrovni. Tak například proběhlo setkání předsedy JČKNV Jiřího Vlacha, jehož se účastnili též předsedové ONV krumlovského a prachatického okresu, s hornorakouským zemským hejtmanem Ratzenböckem a ministerským radou státního ministerstva pro ochranu přírody v Mnichově A. Langem na Šumavě u Plešného jezera.⁵⁰ Zde se posléze dojednalo otevření turistické stezky pro občany obou států od 1. června 1990 (v souvislosti s tím, že od června začal fungovat nový hraniční přechod pro pěší v Nové Peci). V průběhu následujících měsíců se diskutovalo rovněž o dalším přechodu Finsterau – Bučina, pro který navrhovalo CHKO Šumava rovněž zpřísněný režim (pouze pro pěší a cyklisty, nikoliv pro motorová vozidla), a jenž měl fungovat jen v období letní turistické sezóny od 1. června do 31. října.⁵¹

47 *Reprezentativní pořad hudby, zpěvu a tance*, Česko-bavorské výhledy, č. 10/ týden 43–44, s. 6.

48 *Ekologická akce přes hranice*, Českokrumlovsko, 25. 4. 1990, s. 2.

49 *ČSFR – Rakousko olympioniků 6 : 0*, Štít, 18. 5. 1990, s. 6.

50 *Sousedská turistika*, Jihočeská pravda, 13. 4. 1990, s. 1.

51 SOKA Prachatice, f. ONV Prachatice, všeobecná agenda, fasc. 15, přípis ONV v Prachaticích – odboru vodního a lesního hospodářství na ministerstvo životního prostředí v Praze z 10. 11. 1990.

Svoje aktivity na tomto poli úspěšně rozvíjela také Společnost Adalberta Stiftera, jejíž přípravný výbor vznikl z iniciativy Jana Müllera již v polovině ledna 1990 v Českém Krumlově (ustavujícího zasedání se účastnilo kolem 150 občanů). Do práce této organizace se zapojila řada osobností kulturního a společenského života okresu a jejím hlavním krédem se stalo především budování česko-rakousko-německého porozumění a spolupráce.⁵² Na pozvání Stifterovy společnosti přijel koncem března do Krumlova rovněž kníže Karel Schwarzenberg, který si prohlédl město a zámek. Právě okresní město vzhledem k svému chátrajícímu historickému centru muselo urychleně řešit novou koncepci oprav zdejšího zanedbaného domovního fondu. Svoji pomoc nabízela od začátku i rakouská strana. V dubnu 1990 jednal hornorakouský krajský poslanec za sociálně demokratickou stranu Markus Missbichler se svým krumlovským protějškem Miroslavem Svobodou o možnosti financování opravy jedné z vybraných budov ve městě.

Úspěšně se rozběhly rovněž hospodářské kontakty. S rozsáhlými plány na navázání zahraniční spolupráce přišel například Agrokombinát Šumava, jeden z největších zemědělských kolosů v jižních Čechách. Již od února se zde připravoval projekt společného česko-rakouského podniku, na němž se měly ještě spolupodílet Výstavnictví zemědělství a výživy v Českých Budějovicích a v neposlední řadě firma Voran Maschinen, GmbH Pichl z hornorakouského Welsu. Nově založená akciová společnost měla sídlit v prostorách Mechanizačního podniku v Kaplici pod názvem Voran Šumava a plánovala společnou výrobu jednoduchých zařízení a součástí pro potřeby zemědělských podniků, drobných pěstitelů a chovatelů.⁵³ Třeboňský Otavan zase úspěšně plnil zakázku 2 tisíc pracovních kombiné pro rakouskou firmu Ötscher. S rozvojem ekonomické spolupráce úzce souvisely konference zaměřené na hospodářskou problematiku obou států. 2. března 1990 tak v Gmündu proběhla konference na téma Otevřené hranice – nové možnosti, a o necelé dva měsíce později, 27. 4. ve stejné lokalitě konference pod názvem Budoucnost pohraničí. Z rakouské strany se účastnil jednání ministr veřejného hospodářství a dopravy Rudolf Stricher a z české strany pak místopředseda ONV v J. Hradci Vladimír Špidla a zástupce svazu našich soukromých podnikatelů. Projednávala se zde například možnost vybudování úzkokolejné dráhy z Nové Bytčice do Rakouska a zavedení rychlejšího železničního spojení mezi Vídní a Prahou.⁵⁴

Vzájemná spolupráce se v neposlední řadě začala promítat v rámci stávajících i nově vzniklých politických stran a hnutí, a to především v souvislosti s přípravou předvolební kampaně k parlamentním volbám v červnu 1990. Například Československá strana lidová v Českých Budějovicích a v některých dalších jihočeských okresech usilovala o kontakty se svými protějšky v Rakousku případně v Německu již od prosince 1989. Na místní úrovni navázaly začátkem května

52 *Vzniká Společnost Adalberta Stiftera*, Jihočeská pravda, 20. 1. 1990, s. 1.

53 SOkA Č. Krumlov, f. MěNV Kaplice, složka rada MěNV, zápis z 85. jednání rady MěNV Kaplice z 12. 2. 1990.

54 *Budoucnost pohraničí*, Štít, 11. 5. 1990, s. 1.

spolupráci místní organizace ČSL v Dačicích a ve Waidhofenu. Československá demokratická iniciativa zase zorganizovala předvolební aktiv se zástupci rakouské Strany svobodných demokratů (FPÖ) v Českém Krumlově začátkem května 1990. 17. února se v Krumlově konala okresní konference Československé strany socialistické za účasti zástupců rakouské sociálně demokratické strany z Lince, na níž se probírala již otázka strategie volební kampaně, náboru nových členů či ekologie.⁵⁵ 18. dubna se pak sešli zástupci ČSS v Jindřichově Hradci se svými protějšky z rakouské sociálně demokratické strany (SPÖ) z Litschau. U českobudějovických komunistů se zase objevil předseda zemského vedení KS Rakouska Otto Trempl, přičemž na pořadu dne nebyla jenom prostá předvolební konzultace, ale rovněž plány na setkání rodin, výměny dětí na táborech a další prohlubování vzájemné spolupráce.⁵⁶ Kontakty s rakouskou stranou udržovala též českobudějovická a krumlovská strana Zelených.

Svoje vazby na jižní sousedy budovalo přirozeně i nejmocnější ze stávajících politických sil, Občanské fórum. Skupina odborníků a členů koordinačního centra OF v Českých Budějovicích zavítala již v první polovině února na pozvání Úřadu zemské vlády Horního Rakouska v Linci na zkušenou.⁵⁷ Koncem března 1990 se pod patronací českobudějovického OF uskutečnil masový zájezd 600 Jihočechů do kulturního centra Bruckenhau v Linci, kde byl pro ně uspořádán slavnostní koncert. 22. dubna pak iniciovalo setkání občanů Gmündu (včetně jejich starosty) na náměstí v Třeboni, kam dorazil také 50 členný rakouský dechový orchestr, který se společně s orchestrem Státního rybářství postaral posluchačům o dobrou náladu. V Horní Plané OF v rámci své předvolební kampaně zorganizovalo začátkem června pro místní občany autobusový zájezd do Lince. Občanské fórum ve Frymburku uspořádalo 2. června výstavu průmyslových výrobků (především elektroniky a počítačů) hornorakouských firem, kterou zde navštívila i ministryně obchodu Vlasta Štěpová.⁵⁸ Ještě koncem září, v souvislosti s blížícími se komunálními volbami, zajeli kandidáti OF z Českého Krumlově na pozvání strany Zelených do Steyeru, aby se seznámili s problematikou fungování místního obecního zastupitelstva.

Vzájemné setkávání věřících z obou stran hranic lze zaznamenat již v předlistopadovém období. Jednu z největších akcí představovala pouť sv. Jana Neumanna v Prachaticích ve dnech 17. až 18. 6. 1989. Účastnilo se jí kolem 3–4 tisíc osob včetně rakouských katolíků. V průběhu roku 1990 se vzájemné styky v náboženské oblasti pochopitelně zintenzivnily a rakouská strana projevila zájem o opravy církevních památek nebo hřbitovů v těch místech, kde došlo k vysídlení původního německého obyvatelstva. Především po zrušení hraničního pásma se rakouská strana začala například zajímat o stav poutního kostela Panny Marie Sněžné nedaleko Rychnova nad Malší, kam zajel na osobní obhlídku začátkem května 1990 hornorakouský zemský hejtman Ratzenböck. 12. srpna se na volné

55 *Okresní konference ČSS, Jihočeská pravda*, 20. 2. 1990, s. 2.

56 *Setkání, Jihočeské noviny*, 14. 5. 1990, s. 1.

57 *Smysluplné návštěvy u sousedů, Jihočeská Pravda*, 15. 2. 1990, s. 2.

58 *Rakušané ve Frymburku, Českokrumlovsko*, 8. 6. 1990, s. 2.

ploše u kostela (jeho interiér byl v té době zcela zdevastovaný) konala společná mše v obou jazycích, již se účastnilo podle odhadu organizátorů kolem 4 000 až 5 000 věřících z obou zemí. Na opravu kostela bylo onoho dne vybráno 26 tisíc šilinků, 14 tisíc korun a 1 300 západoněmeckých marek. Začátkem listopadu se sešlo kolem 300 občanů z Čech a Rakouska v Přední Zvonkové u polorozbořeného kostela, aby projevíli dobrou vůli ke vzájemné spolupráci a porozumění.⁵⁹ Zvonková prakticky iniciovala další z projektů obnovy zničených lokalit na jihu Čech, do něhož se zapojili na podzim 1990 formou brigády jak sudetští Němci a Rakušané na jedné straně, tak Češi na straně druhé. Podporoval ho linecký biskup, českokrumlovský vikář a předseda krumlovského MěNV. Koncem října navštívili jižní Čechy apoštolský nuncius Giovanni Coppa a emeritní vídeňský arcibiskup a kardinál Franz König. Oba církevní hodnostáři se za doprovodu budějovického biskupa Miloslava Vlka aktivně účastnili diecézních kněžských dnů v Jindřichově Hradci, ve Strakonících a v neposlední řadě i v Českých Budějovicích. V krajské metropoli kardinál König proslovil přednášku na téma Laik v církvi.⁶⁰ Rovněž čeští věřící zajížděli na opačnou stranu hranice. Například 12. května vypravila místní organizace ČSL v Dačicích celkem 4 autobusy na pouť do Mariazell (pro Čechy zde organizovali bohoslužbu v českém jazyce), přičemž dačičtí poutníci se stačili ještě na zpáteční cestě zastavit v klášteře v Melku a na prohlídku farního komplexu v Kremsu.

Jednou z nejrozporuplnějších otázek česko-rakouského soužití se stala výstavba jaderné elektrárny Temelín. Již dlouho před listopadem 1989 rezonovaly obavy jižních sousedů z její dostavby, které vyústily v poměrně masivní mediální kampaň. Do protestů se zapojila nejen rakouská odnož Greenpeace a strana Zelených, ale především vládní činitelé pod vedením ministryně životního prostředí Marilies Flemmingové. Rakouská strana po pádu železné opony logicky předpokládala, že v nových politických poměrech se dají Češi snadno a rychle přesvědčit o odstavení této elektrárny a velice je tedy překvapilo, když zjistila, že tak jednoduché to nebude. Česká strana se na druhé straně podívovala nad tím, proč stejně intenzivní protesty nesměřují z rakouské strany kupříkladu na starou a dosud funkční německou atomovou elektrárnu Isar I u bavorského města Ladshut, která byla vzdušnou čarou od hraničního Braunau vzdálena necelých 90 kilometrů.⁶¹ Rakouští ekologové založili některé podpůrné organizace, například rakousko-československý protijaderný výbor se sídlem v Linci. Hornorakouská vláda pak vydala vlastním nákladem propagační brožuru v českém jazyce, určenou pro obyvatele jižních Čech, o nebezpečí plynoucím z jaderných elektráren.

Vedle problematiky Temelína se na pozadí vzájemných vztahů profilovaly také historické křivdy, podávané ze strany rakouských krajských organizací s jednoznačně negativistickým pohledem bez jakékoliv sebereflexe vůči poválečnému vývoji v naší republice. S tímto přístupem se mohli seznámit již

59 Zvonková – místo usmíření, Jihočeská pravda, 1. 11. 1990, s. 1.

60 *Vzácná církevní návštěva*, Česko-bavorské výhledy, č. 12/ týden 47–48, s. 5.

61 *Bezpečnost v žádném případě nepodceňujeme*, Jihočeské noviny, 24. 9. 1990, s. 4–5.

první čeští návštěvníci Rakouska v prosinci 1989, neboť na hranicích distribuoval Sudetoněmecký Landsmannschaft svoje agitační letáky v českém jazyce. Budějovický primátor dr. Mojmír Prokop se setkal se zástupci této organizace ve vzdělávacím centru ve Svaté Magdaleně u Lince, kde 5. 4. 1990 proběhl seminář na téma „Im Osten viel Neues“. V jejich příspěvcích zazněly nejen odsudky „poválečných zločinů Čechů a vyhnání 3,5 milionů Němců“, ale například také „krvavého účtování české soldatesky“ v čele s ozbrojenými Sokoly v pohraničí začátkem března 1919, kteří údajně zavraždili desítky nevinných Němců (ti se pouze nechtěli vzdát legitimního nároku na sebeurčení). Vzpomenuta byla také údajná protiněmecky zaměřená politická linie 1. republiky, jejímž úkolem bylo potlačit německé politické, kulturní a společenské aktivity a postihovat menšinové školství na všech úrovních.⁶² K nápravě vnímání společné historie v očích české veřejnosti mělo posloužit Sudetoněmecké centrum s vlastní knihovnou, které se otevřelo jako první svého druhu na území ČSFR právě v Českých Budějovicích 22. září za účasti primátora města Mojmíra Prokopa, Martina Posselta ze Sudetoněmeckého Landsmannschafu a řady dalších zástupců politických a kulturních institucí Rakouska.⁶³

Závěr

Období let 1989–1990 představovalo v životě obyvatel obou sousedních regionů zásadní a přelomovou změnu – od rozvoje společných politických, hospodářských a kulturně společenských aktivit až po navázání plodných kontaktů i osobních přátelství. Odvrácenou stranu vzájemných vztahů pak představovalo nelegální zaměstnávání našich občanů (přestože potřebovali příslušné pracovní povolení a zajištění přechodného bydliště v Rakousku), pašování zboží (zvláště pak uměleckých a církevních památek, často pocházejících z krádeže) nebo převádění cizích státních příslušníků (především Vietnamců, Turků, Pákistánců, Jugoslávců a občanů SSSR) z Čech do Rakouska v oblasti Pošumaví a Lipenska.⁶⁴ Průběh hektických měsíců od otevření hranic začátkem prosince 1989 až do listopadových voleb roku 1990 tedy přinesl z obou stran především velká očekávání, občasná podivení, tu a tam zklamání a hlavně naději, že se po pádu železné opony staneme skutečně dobrými sousedy se vším, co k tomu patří.

62 *Der Bürgermeister von Budweis war in Linz*, Sudetenpost, 9. 5. 1990, s. 4.

63 *Sudetendeutsches Informations – Zentrum in Budweis eröffnet*, Sudetenpost, 4. 10. 1990, s. 6.

64 SOKA Č. Krumlov, f. ONV Č. Krumlov, kart. 12, zápis z XVII. plenárního zasedání ONV, vystoupení předsedy ONV Miroslava Svobody z 11. 6. 1990.

Autor | Author

Leoš Nikrmajer

Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích
Dukelská 242/1
370 51 České Budějovice
nikrmajer@muzeumcb.cz

Mgr. Leoš Nikrmajer (* 1969) je český historik regionálních dějin 20. století v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích. Vystudoval Pedagogickou fakultu v Českých Budějovicích, obor Historie – Český jazyk. Mezi jeho nejvýznamnější publikační počiny patří *Činnost a vývoj Národního souručenství v Českých Budějovicích* (České Budějovice 2006), v kolektivu potom *České Budějovice pod hákovým křížem* (České Budějovice 2015 a poté Praha 2016); spolu s Alenou Wagnerovou a Jiřím Petrášem *Paměť kraje. Proměny Zbudovských blat (Sedlec a okolí) v průběhu dvacátého století* (České Budějovice 2014).

Summary

Czech-Austrian relations in the South Bohemian border districts in 1989–1990

This study is one of the outputs of the Grant Project „*The Velvet Revolution Course in Selected Municipalities of the South Bohemian Region in a Comparative Perspective*“, supported by the Grant Agency of the Czech Republic (GA ČR). Its aim was primarily to describe and analyze the events of the Velvet Revolution on the territory of today's South Bohemian Region. This project is based on extensive archival research, carried out in archive and museum institutions in the South Bohemian region and supplemented by more than 100 oral interviews with witnesses. Within this framework, attention was paid to the pre-November and, above all, development of regional Czech-Austrian relations after the Velvet Revolution, including the process of their renewal and dynamic cooperation after the November events of 1989. It brought for both of the centuries the first open contacts between the Austrian countries and southern Bohemia, as well as the update of some neuralgic points, such as the expulsion of the German population and the construction of the Temelín Nuclear Power Plant. This study is a comprehensive evaluation of this interesting and so far neglected historical phenomenon.

materiálové statě

Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století¹

ZDENĚK ZAHRADNÍK

Abstrakt | Abstract

Příspěvek zpřístupňuje dosud nevyužitých osm svazků katalogu konventní a čtyři svazky tzv. opatské knihovny benediktinského kláštera v Broumově z konce 18. a z první poloviny 19. století. Na základě prvotního posouzení jednotlivých záznamů vyslovuje dílčí závěry o uložení fondu konventní knihovny před jejím uspořádáním do současné podoby v polovině 19. století. V případě tzv. opatské knihovny posouvá její počátky před konec 18. století a vyslovuje hypotézu, že knihovna vznikala souběžně se závěrečnou fází utváření souboru konventní knihovny zachyceného v souboru devíti katalogů z přelomu 18. a 19. století.

The essay publishes the eight unused volumes of the Conventional Catalog and four volumes of the so-called Abbey Library of the Benedictine Monastery in Broumov from the end of the 18th Century and from the first half of the 19th Century. Based on the initial assessment of the individual records, it concludes partial conclusions about the deposit of the Conventional Library Fund before its arrangement to its present form in the middle of the 19th Century. In the case of the so-called Abbey Library, it shows its beginnings before the end of the 18th Century and suggests a hypothesis that the library originated in parallel with the final phase of the formation of a convent library captured in a set of nine catalogs from the turn of the 18th and 19th Centuries.

Klíčová slova | Key Words

*klášter Broumov, knihovna, katalogy, 18. století, 19. století
Broumov Monastery, library, catalogs, 18th Century, 19th Century*

1 Studie je výsledkem projektu NAKI DG16P02R047 „Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad“, který je řešen v letech 2016–2020.

Benediktinský klášter v Broumově je předmětem dnes již rozsáhlé odborné literatury jak historické,² tak uměnovědné.³ Mnohem menší pozornost byla dosud věnována zdejší knihovně, kde v podstatě jediným soustavnějším pokusem o její zpracování zůstává práce Ludmily Vlčkové z konce 60. let minulého století,⁴ která na dlouhou dobu byla východiskem pro další badatele.⁵ Zevrubného zpracování se naopak nedávno dostalo hudebním fondům zdejšího kláštera.⁶ Je oprávněnou nadějí, že situace se v dohledné době změní a poznání knihovny se stane jedním z výsledků projektu „*Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace*“.⁷ Jeho dílčím výstupem je i tato drobná studie, která by především měla upozornit odbornou veřejnost na několik dosud nevyužitých pramenů pro poznání a pochopení struktury zdejšího historického knihovního fondu zejména na přelomu 18. a 19. století.

Ludmila Vlčková uvádí, že pro broumovskou klášterní knihovnu se zachovalo celkem devět katalogů,⁸ z toho tři (celkem v 5 svazcích) pro konventní,⁹ tři pro opatskou knihovnu a jeden pro knihovnu klášterního gymnázia.

Pro knihovnu konventu identifikuje třísvazkový katalog Jeronýma Růžičky z poloviny 19. století, který doplňuje samostatný jednodílný katalog obdobného

-
- 2 Např. Milada VILÍMKOVÁ – Pavel PREISS, *Ve znamení břevna a růží: historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*, Praha 1989; v poslední době práce jako např. Jeroným RŮŽIČKA, *Dějepis kláštera břevnovského a broumovského*, Praha 2013; Jaroslav KOLÁČNÝ – Johann Georg Adalbert HESSELIUS – Šárka STEINOVÁ – Vladimír WAAGE, *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí: [kritická edice]*, Praha 2014; Josef ŠRÁMEK, *Břevnovské opatství ve středověku: Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov*, Praha 2016.
 - 3 Nejnověji srov. např. Jiří SLAVÍK, *Nové poznatky o stavebním vývoji kláštera v Broumově před barokní přestavbou*, in: Ivo HLOBIL – Milan DOSPĚL (edd.), *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550*, Příspěvky z vědecké konference Hradec Králové 2014, Hradec Králové, s. 18–32, dostupné online: <http://www.muzeumhk.cz/clanky-gotika.html> [cit. 15. 3. 2017]; Martin MÁDL – Radka HEISSLEROVÁ – Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Štěpán VÁCHA, *Barokní nástěnná malba v českých zemích: benediktini*, Praha 2016, (2 svazky).
 - 4 Ludmila VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*, Hradec Králové 1969.
 - 5 Srov. např. Milena ZMRZLÁ, *Soupis prvotisků z historických fondů Státní vědecké knihovny Z. Nejedlého v Hradci Králové*, Hradec Králové 1983; Marie TOŠNEROVÁ, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice*, Praha 2004.
 - 6 Rudolf KLINKHAMMER, *Die Kirchenmusikhandschriften der Benediktiner in Böhmen im 18. Jahrhundert. Band 1: Die Kirchenmusikhandschriften der Abtei St. Wenzel in Braunau/Böhmen und ihre Schreiber*, Sankt Ottilien 2016.
 - 7 Srov. pozn. 1.
 - 8 L. VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna ...*, s. 33.
 - 9 V následujícím příspěvku bude rozlišována v rámci klášterní knihovny knihovna konventu, případně konventní, a opatská.

zaměření pro knihy ve skříních od č. XVIII.¹⁰ Jako „... nejstarší, nedávno znovu nalezený...“¹¹ pak zmiňuje katalog nadepsaný na desce jako „*CATALOGUS Librorum ad Concilia, Bullas, Ritus, atque ad Ius Utrumque Pertinentium*“. Toto označení je na titulním listu doplněno textem „... *conscriptus a P. Ruperto Strahl, O.S.B. p.t. Priore. Anno 1799.*“¹² Svazek je opatřen latinskou předmluvou, kterou v českém překladu ve své práci Vlčková také publikuje.¹³ Pro opatskou knihovnu autorka uvedla jako „... *pravděpodobně ... nejstarší ...*“ katalog z doby po polovině 50. let 19. století,¹⁴ dále I. díl katalogu (pro písmena A – L), vedený ve 2. polovině 19. století až do první světové války,¹⁵ a paralelní soupis bohemik „*Catalogus Bohemicorum in Abbatia Braunensi*“ přesahující až do období mezi světovými válkami.¹⁶ A konečně pak identifikuje jeden svazek, který zůstal „... *torzem pokusu o sepsání systematického katalogu školní (nebo přesněji učitelské) knihovny klášterního gymnasia ...*“¹⁷

Tento stav pramenné základny pro knihovní fond kláštera byl přijímán v podstatě až do současnosti. A to přesto, že Rupertus Strahl v citované předmluvě svého katalogu knihovny konventu z r. 1799 odkazuje „... *na ostatní povšechné údaje, uvedené v předmluvě ke katalogu, týkajícímu se oboru dějepisného ...*“ (zvýraznil ZZ) a předjímá že „... *veškeré sourodé spisy budou uloženy do společných skříní a že pro ně založíme zvláštní katalog, ačkoli jsou zároveň zapsány i v katalozích toho kterého příslušného oboru ...*“ (zvýraznil ZZ).¹⁸ Z toho je zjevné, že sám Strahl v dobové předmluvě předpokládal minimálně další dva knihovní katalogy („*katalog oboru dějepisného*“ a jakýsi zvláštní katalog pro „*sourodé knihy*“) i blíže neupřesněný počet dalších katalogů, v nichž „*jsou zároveň zapsány ...*“ spisy „... *toho kterého příslušného oboru.*“

Bohužel, tyto katalogy nebyly v 60. letech 20. století Vlčkové a ani dalším badatelům známé a při obecném povědomí o osudech obdobných klášterních knihoven i knihovny broumovské konkrétně bylo lze s jistou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že se nedochovaly.

V podstatě nepovšimnuty, resp. nevyužity zůstaly v této souvislosti i informace o složení fondů rukopisů a archiválií broumovského kláštera v bývalé universitní a zejména ve Strahovské knihovně z počátku 70. let,¹⁹ publikované brzy po vydání studie Vlčkové, a to přesto, že na ně krátce poté znovu upozornil

10 V dalším textu užívám označení ukládacích skříní římskými číslicemi I až XXXIII, tak jak jsou v knihovním sále zachovány a označeny od konce 18. století až do současnosti, z toho skříně I až XXIII v přízemí a deset zbývajících na galerii.

11 L. VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna ...*, s. 32.

12 *Tamtéž.*

13 *Tamtéž*, s. 47.

14 *Tamtéž*, s. 33.

15 *Tamtéž.*

16 *Tamtéž.*

17 *Tamtéž*, s. 34.

18 *Tamtéž*, s. 47.

19 Karel BERÁNEK, *Soupis rukopisů a jiných archiválií v Universitní a v Strahovské knihovně v Praze*, Sborník archivních prací 21/1, 1971, s. 185–234.

i úvod inventáře fondu benediktinského gymnázia v Broumově zpracovaného v Okresním archivu v Náchodě v r. 1973.²⁰

Až po roce 1989 bylo kromě značné části knihovního fondu broumovské klášterní knihovny ve fondech Památníku národního písemnictví (dále jen: PNP) identifikováno také 207 svazků zdejších rukopisů, které dle prohlášení P. Dr. Anastáze Opaska, OSB, arcipata břevnovského a administrátora broumovského, ze dne 27. února 1997 „...byly ke dni 10. dubna 1950 umístěny v tamní (tj. broumovské – vložil ZZ) klášterní knihovně“.²¹ Těchto více než dvě stě manuskriptů bylo následně 4. března 1997 předáno ze správy PNP zástupci Konference vyšších představených mužských řeholí ČR, v jejímž zastoupení je poté 21. května 1997 předal Dr. Karel Dolista P. Norbertu Josefu Zemanovi, OPraem,²² tehdejšímu správci broumovské farnosti a kláštera. Knihovní fond i sbírka rukopisů byla provizorně uložena v prostorech klauzury broumovského kláštera, kde se (stále ještě neuspořádaná) nachází dosud.

Teprve na počátku roku 2017 se zde podařilo dohledat a nově určit osm dosud nevyužitých katalogů konventní a čtyři svazky katalogů tzv. opatské knihovny.²³

Pro knihovnu konventu byly nyní identifikovány tyto katalogy:²⁴

1.

CATALOGUS SS: BIBLIORUM, CONCORDANTIARUM, AC LIBRORUM HEMENEUTICORUM ITEM SS: PATRUM ET AD PATROLOGIAM PERTINENTIUM Conscriptus A P. Ruperto Strahl O.S.B. p.t. Supprieore ac Bibliothecae Praefecto Anno 1780 (dále jen: *katalog 1780*)

Svazek v polokožené vazbě rozměrů 21,5×35 cm; 234 papírových listů, původně nečíslovaných s novodobou foliací tužkou v pravém dolním rohu (každý 10. list). Na desce tuší psaný název: „*Catalogus Sacrorum Bibliorum, Interpretum & S.S. Patrum*“. Na předním příděšti tužkou psaná signatura PNP (A 292/S), v dolním pravém rohu perem značka 1991/R. V katalogu jsou zapsány knihy zařazené do skříní č. I a II.²⁵

20 Erik BOUZA – Miroslava ŠTĚPÁNKOVÁ, Benediktinské gymnázium 1775–1943. Sdružený a skupinový inventář (část), Náchod 1973, Úvod, s. VIII.

21 Kopie dokumentu uložena v dokumentaci autora.

22 *Tamtéž*.

23 Zde je autor povinován velkým díkem za ochotu a pomoc při pátrání v uložených fondech v broumovském klášteře Fr. Gereonu Rudolfu Mária Holému, O. Praem, Lic. Mgr. Přemkovi Sochorovi, správci broumovského kláštera, a v žádném případě v poslední řadě i Bc. Evě Vodochodské, studentce Univerzity Hradec Králové.

24 Jednotlivé svazky jsou zde citovány dle hlavního názvu na titulních stranách a seřazeny z důvodů přehlednosti v pořadí dle číslování skříní, pro které jsou sestaveny, a které odpovídá – až na výjimku katalogu pro skříně III–VI – i vlastní dataci jednotlivých svazků.

25 Tematické označení jednotlivých skříní uvádí L. VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna* ..., s. 31.

2.

CATALOGUS LIBRORUM AD THEOLOGIA/M/ PERTINENTIUM Conscriptus a P. Ruperto Strahl O.S.B. p.t. Supprie ac Bibliothecario Anno 1771 (dále jen: katalog /1771/)²⁶

Svazek v polokožené vazbě rozměrů 21×35 cm; 130 papírových listů, původně nečíslovaných s novodobou foliací tužkou v pravém dolním rohu na každém desátém listu. Na desce tuší psaný název: „*Cathalogus Theologorum & Moralistarum*“. Na předním přidešti je tužkou psaná signatura PNP (A 291/S), v pravém dolním rohu perem jiná značka 1990/R. V katalogu jsou zapsány knihy s teologickým obsahem zařazené do skříní č. III, IV, V a VI.

3.

CATALOGUS LIBRORU/M/ AD CONCIONES, CATECHESIM, AC ASCESIM PERTINENTIUM, Conscriptus a P. Ruperto Strahl, O.S.B. p.t. Supprie et Bibliothecae Praefecto Anno 1794 (dále jen: katalog 1794)

Svazek v polokožené vazbě rozměrů 21×35 cm; 186 papírových listů, původně nečíslovaných, nyní novodobá foliace tužkou v pravém dolním rohu (každý 10. list). Na desce tuší psaný název: „*CATHALOGUS Librorum ad Conciones, Catechesim atque Ascetim Pertinentium*“. Na předním přidešti tužkou psaná signatura PNP (A 293/S), v dolním pravém rohu perem značka 1992/R. V katalogu jsou zapsány knihy zařazené do skříní č. VII, VIII, IX, X a XI.

4.

CATALOGUS LIBRORUM PHILOSOPHICORUM, MATHEMATICORU/M/, POLITICORU/M/ ATQUE ARTIUM Conscriptus A P. Ruperto Strahl O.S.B. p.t. Priore et Bibliothecario Anno 1799 (dále jen: katalog 1799b)

Svazek v polokožené vazbě rozměrů 21×35 cm; 176 papírových listů, původně nečíslovaných, nyní novodobá foliace tužkou v pravém dolním rohu (každý 10. list). Na desce tuší psaný název: „*CATALOGUS Librorum Philosophicorum, Mathematicorum, Politicorum Atque Artium*“. Na předním přidešti tužkou psaná signatura PNP (A 294/S), v dolním pravém rohu perem značka 1993/R. V katalogu jsou zapsány knihy zařazené do skříní č. XVII a XVIII.

5.

CATALOGUS LIBRORUM AD HISTORIA/M/ ET ERUDITIONEM PERTINENTIUM Conscriptus A P. Ruperto Strahl O.S.B. p.t. Priore, atque Bibliothecae Praefecto Anno 1800. (dále jen: katalog 1800a)

Svazek v polokožené vazbě rozměrů 22×35 cm; 241 papírových listů, původně nečíslovaných, nyní novodobá foliace tužkou v pravém dolním rohu (každý 10. list). Na desce tuší psaný název: „*CATALOGUS Librorum ad Historiam et Eruditionem Pertinentium*“. Na předním přidešti tužkou psaná signatura PNP (A 295/S), v dolním pravém rohu perem značka 1994/R. V katalogu jsou zapsány knihy zařazené do skříní č. XIX, XX, XXI a XXII.

²⁶ K dataci tohoto svazku srov. níže.

6.

CATALOGUS LEXICORUM, ENCYCLOPAEDIARUM, BIBLIOTHECARU/M/, POLYANTHEARUM, INDICUM etc. ITEM COLLECTIONU/M/ AC LIBRORUM REI LITTERARIAE Conscriptus A P. Ruperto Strahl O.S.B. p.t. Priore Anno 1800. (dále jen: *katalog 1800b*)

Svazek v polokožené vazbě rozměrů 22×35 cm; 223 papírových listů, původně nečíslovaných, nyní novodobá foliace tužkou v pravém dolním rohu (každý 10. list). Na desce tuší psaný název: „*CATALOGUS Lexicorum, Encyclopediarum, Bibliothecarum, Polyanthearum, Indicum etc. Item Collectionum ac Librorum Rei Litterariae*“. Na předním přیدهšti tužkou psaná signatura PNP (A 297/S) , v dolním pravém rohu perem značka 1996/R. V katalogu jsou zapsány knihy zařazené do skříně č. XXIII.

7.

CATALOGUS LIBRORUM PROHIBITORUM, ITEM AD MEDICINAM, OECONOMIAM PERTINENTIUM, NEC NON CHORALIUM ac RITUALIUM EXTRA USUM REPOSITORUM, DENIQUE CALENDARIA, NOVELLAS, CATALOGOS, RES QVASDAM LITTERARIAS, VARIAQVE MISCELLANEA CONTINENTIUM Conscriptus A P. Ruperto Strahl O.S.B. p.t. Priore Anno 1801 (dále jen: *katalog 1801*)

Svazek v polokožené vazbě rozměrů 24×35 cm; 282 papírových listů, novodobá foliace tužkou v pravém dolním rohu (každý 10. list). Na desce tuší psaný název shodný s textem na titulním listu bez označení sestavitele. Na předním přیدهšti tužkou psaná signatura PNP (A 296/S), v dolním pravém rohu perem jiná značka 1995/R). V seznamu zapsány knihy zařazené do skříní č. XXIV, XXV, XXVI, XXVII a XXVIII na horní galerii knihovny („... *quinque armariorum ab introitu portae superioris ad dextram positorium ...*“).²⁷

8.

CATALOGUS LIBRORUM Grammaticalium, Peoticorum, et Rhetoricorum item Thesium, Conclusionum etc. Miscellaneorum, atque Manuscriptorum conscriptus a P. Ruperto Strahl O.S.B. p.t. Priore Braunae in Martio Anno 1802 (dále jen: *katalog 1802*)

Svazek v polokožené vazbě rozměrů 21×35 cm; 379 papírových listů, novodobá foliace tužkou v pravém dolním rohu (každý 10. list). Na desce tuší psaný název shodný s textem na titulním listu bez označení sestavitele. Na předním přیدهšti tužkou psaná signatura PNP (A 298/S), v dolním pravém rohu perem jiná značka 1997/R). V seznamu jsou zapsány knihy zařazené do skříní č. XXIX, XXX, XXXI, XXXII a XXXIII („... *pro quinque armariis ab introitu, seu porta ad sinistram erectis, quae in fronte inscriptos exhibent Numeros XXIX – XXX – XXXI – XXXII – XXXIII*“).²⁸

27 Katalog 1801, fol. /3r./.

28 Katalog 1802, fol. /2r./.

Těchto osm katalogů – spolu s devátým, již Vlčkové známým seznamem z roku 1799²⁹ – tvoří celek, který zahrnuje soupis knih ve všech 33 ukládacích skříních v prostoru knihovního sálu broumovského kláštera.

Všech devět katalogů sestavil P. Rupertus Strahl,³⁰ zpočátku subprior, později převor broumovského kláštera, jak sám sebe tituluje od roku 1799,³¹ a knihovník („*Bibliothecae Praefectus*“ či „*Bibliothecarius*“). Jeho dílem je celý základní soupis i prvotní opravy, což jednoznačně dokládá jediná písařská ruka ve všech svazcích. Pouze pozdější doplňky a změny jsou dopisovány jinými písaři-knihovníky.

Jakkoli je katalog pro skříně III až VI datován na titulní straně rokem 1771,³² jedná se o zjevně chybné označení. Sám Strahl v úvodu katalogu 1780 pro skříně I a II uvádí, že tento byl sestaven jako první („...*primus sit confestus*...“),³³ a na stejném místě, v pasáži, kde vypočítává již sepsané katalogy, označuje katalog z roku 1780 také jako první („...*in catalogo I. praesenti*...“).³⁴

Je pravděpodobné, že katalog pro skříně III až VI byl sepsán záhy po katalogu 1780, možná již v roce 1781,³⁵ čemuž by odpovídalo i Strahlovo vlastní prohlášení,³⁶ že následující katalog pro skříně VII – XI dokončil až v r. 1794, po dlouhé časové prodlevě, kdy byl povolán do jiného kláštera a jeho nástupce v započaté práci nepokračoval.³⁷

Soubor katalogů byl tedy pořízen (podle datací na titulních listech jednotlivých svazků) v rozpětí více než dvou desetiletí mezi roky 1780 až 1802. První dva svazky byly sepsány v r. 1780 a pravděpodobně bezprostředně po něm. Po dlouhé pauze přibližně čtrnácti let dokončil Strahl další katalog pro skříně VII–XI až v r. 1794.³⁸ Naopak posledních šest svazků bylo pořízeno po krátké pětileté přestávce za pouhé čtyři roky mezi lety 1799 až 1802, v letech 1799 a 1800 dokonce po dvou svazcích ročně (v r. 1799 pro skříně č. XII–XVI a XVII–XVIII a v r. 1800 pro skříně č. XIX–XXII a skříně č. XXIII). Jako poslední byly zpracovány katalogy z r. 1801 pro skříně XXIV až XXVIII a z r. 1802 pro skříně XXIX–XXXIII, které jsou umístěny na galerii knihovního sálu.

29 CATALOGUS LIBRORUM AD CONCILIA, BULLAS, RITUS ATQUE AD IUS UTRUMQUE PERTINENTIUM Conscriptus A P.Ruperto Strahl O.S.B. p.t. Anno 1799 pro skříně č. XII až XVI, (zde dále jen: *katalog 1799a*), srov. L. VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna ...*, s. 32.

30 Rupertus Strahl, nar. 17. 4. 1733 v Litoměřicích, zemřel 14. 11. 1803 v Broumově. Srov. Biobibliografická databáze řeholníků v českých zemích v raném novověku, heslo: Strahl, Rupertus OSB, 1733–1803, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000130114>, [stav k 3. 5. 2017].

31 Katalog 1799a, fol. /1r./

32 Katalog /1771/, fol. 1r.

33 Katalog 1780, fol. 1r.

34 Katalog 1780, fol. 1r.

35 Je možné uvažovat např. i o záměně číslic 7 a 8 v letopočtu.

36 Katalog 1794, fol. /2r./

37 Přestože katalog pro skříně III až VI zjevně nebyl sepsán r. 1771, ponechávám pro účely tohoto příspěvku jeho pracovní označení „*katalog /1771/*“, přičemž použitá závorka naznačuje nepřesnost této datace.

38 „*Confectio Catalogi hujus longiore tempore interrupta permansit*...“. Srov. katalog 1794, fol. /2r./.

Strahl si byl vědom, že v úvodu celého souboru katalogů, pokud možno hned v prvním svazku, by měla být zařazena předmluva, která by vysvětlovala, jak by měly být katalogy užívány, jak je knihovní fond ukládán, co znamenají jednotlivé značky apod.³⁹ Ale v tomto „prvním“ katalogu („... *in catalogo I. praesenti* ...“),⁴⁰ ani ve druhém, třetím a čtvrtém nebyl prostor, který by pro takovou předmluvu bylo lze použít. V pátém prostor byl, ale katalog (1799b – vložil ZZ) byl – podobně jako všechny čtyři předchozí – již svázán.⁴¹ Takže bylo možné vložit taková pravidla až do katalogu sice již sepsaného, v němž byl dostatek místa a který však ještě nebyl svázán. Takovým byl katalog pro skříně XIX a XX pro obor historie.⁴² Proto právě sem byla předřazena rozsáhlá předmluva, která obsahuje všeobecná pravidla („*regulae generales*“),⁴³ která v jedenácti člancích upravují zásady ukládání a evidence knih v konventní knihovně i užívání knihovních katalogů a knihovního fondu.⁴⁴

První článek pravidel uvádí v dolní části knihovny („... *ex parte inferiore* ...“)⁴⁵ 23 skříní označených římskými číslicemi od I do XXIII. Tematický obsah jednotlivých skříní je dle článku II označen nadpisem na čelní straně každé skříně nad římskými číslicemi.⁴⁶

Každá skříň obsahuje dle čl. III sedm polic (lat. „*cista*“), kterým jsou odzdola nahoru přiřazena písmena A, B, C, D, E, F a G. Tato písmena nejsou navenek znatelná, lze si je však představit.⁴⁷ Znamená to pravděpodobně, že původně police označeny písmeny nebyly a že dnešní viditelné papírové štítky byly instalovány na police až dodatečně.

Článek IV stanoví, že u mnoha polic – pokud to vyžaduje množství knihy – může být instalována po celé délce její zadní stěny též pomocná mělkější police – „polička“ (lat. „*loculus*“), pro kterou platí stejné písmeno, jako pro příslušnou polici. Tak se stává, že v prostoru jedné police je dvojí řada knih se stejným písmenným indexem. Na zadní poličku bývají umísťovány obvykle menší formáty knih, které však jsou alespoň částečně viditelné přes horní okraj větších svazků v první řadě police.

Je pravděpodobné, že tyto poličky byly v mnoha případech instalovány až dodatečně, což naznačuje jejich někdy pouhé podložení např. kusem dřeva, jindy poněkud méně profesionální upevnění k boční svislé stěně knihovního

39 Srov. katalog 1780, fol. 1r.

40 *Tamtéž*.

41 Z uvedeného je patrné, že v r. 1780, kterým je datován nejstarší katalog, byly již sepsány a svázány též katalogy pro skříně III–VI, VII–XI, XII–XVI, XVII–XVIII.

42 Srov. katalog 1780, fol. 1r.

43 Srov. katalog 1800a, fol. /2r./–/4r./.

44 Za velkorysou pomoc při překladech latinských textů je autor povinován P. prof. JUDr. Ignáci Antonínu Hrdinovi, DrSc., O.Praem., i PhDr. et Mgr. Jakubovi Zouharovi, Ph.D.

45 Katalog 1800a, fol. /2r./ – zjevně myšleno přízemí knihovního sálu.

46 Toto členění srov. L. VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna* ..., s. 31.

47 „... *Eae autem non designatur numeris, sed alphabeti litteris, quae quidem exterius non patent; imaginatione tamen ita concipi debent* ...“. Srov. katalog 1800a, fol. /2r./.

regálu, obvykle pouze položením na nosný hranolek, zatímco základní police jsou provedeny truhlářským spojem (čepováním).

Na policích a poličkách jsou dle čl. V knihy umístěny nikoli nahodile, ale v určitém pořádku tak, aby bylo docíleno pěkného vzhledu („... *ut ad decorem conciliandum* ...“),⁴⁸ minimálně aby byla alespoň respektována podobná velikost svazků. Toho bylo možné prakticky dosáhnout pouze za předpokladu, že knihy nebyly na police řazeny průběžně, ale až poté, co jich bylo k dispozici větší množství či dokonce všechny – k tomu srov. článek IX níže. Je pochopitelné, že dodatečným vřazováním knih mohl být původní záměr narušován.

Čl. VI zdůrazňuje zásadu, že knihy identifikované římskou číslicí, písmenem abecedy a arabskou číslicí, nelze přenášet z jejich místa, které je jim touto kombinací dáno a podle níž jsou zapsány v katalogích. Dle čl. VII označuje římská číslice skříň, do níž kniha patří, písmeno abecedy polici, v němž má kniha své místo, arabská číslice pak pořadí, které má kniha v řadě na polici či poličce.

Čl. VIII upravuje situaci, kterou předjímá čl. čtvrtý, totiž existenci dvou řad knih v jedné polici, kde byla doplněna pomocná polička. Pro rozlišení knih umístěných na vnitřní (tj. zadní) vyšší řadě je arabská číslice nebo alespoň předchozí písmeno podtrženo krátkou čárkou („... *brevi lineola seu stria* ...“).⁴⁹ Ta v knihách patřících do přední řady není; s výjimkou těch, které z důvodu nedostatku byly umístěny na poličce vzadu za nižší řadou.

Podle článku IX nejsou knihy do katalogu zapisovány průběžně, ale hromadně po uplynutí jisté doby. Stává se tak, že arabská číslice neodpovídá počtu (pořadí) knih, ale více různých knih je signováno stejně (stejným číslem) bez rozlišující značky či poznámky. To se týká pouze skříní I až IX, kde se jen zřídka objevuje arabská číslice vyšší než 8. Z tohoto důvodu není nezbytně nutné striktně dodržovat pořadí knih se stejnými číslicemi v téže řadě (polici či poličce) za podmínky, je-li mezi knihami zachována symetrie a systematický pořádek a neoddělují se od sebe jednotlivé svazky téže knihy. („... *ut propterea parum referat, si libri ejusdem numeri inter se in eadem serie commutentur, dum modo symmetria inter eosdem, aut ordo systematicus, ubi is habetur, observetur, et plura ejusdem libri volumina ab invicem non separentur*“).⁵⁰

Naopak ve skříních od čísla X má podle čl. X každá kniha své jedinečné pořadové arabské číslo, takže někdy jich je na polici i více než čtyřicet. Pokud přibýly další nové knihy, které bylo z různých důvodů nutné vřadit mezi původní (již průběžně očíslované) knihy, nová kniha byla přiřazena stejná číslice, která však byla doplněna krátkou čárkou (lat. „*stria*“). Další případná nová kniha byla opatřena stejnou číslicí, ke které byly připojeny dvě či více čárek.

Poslední, jedenáctý článek popisuje způsob vedení zápisů v knihovních katalogích. Ten je rozdělen do sedmi sloupců. První obsahuje římskou číslicí, která odpovídá číslu skříně; v posledním sloupci je písmeno označující polici a arabské číslo pořadí na této polici či poličce. Nejširší je druhý sloupec, kde

48 Katalog 1800a, fol. /2r./ – /2v./.

49 Katalog 1800a, fol. /2v./.

50 Katalog 1800a, fol /3r./.

je uvedeno jméno autora knihy nebo/i název knihy. Jako příklad je zde uvedena kniha „*Dubravii Historia Bohemica*“, kterou je třeba ve druhém sloupci hledat pod písmenem „D“, tj. jméno Dubravius /Jan/; zde pak titul „*Historia Bohemica*“. V první sloupci na tomto řádku je římská číslice XXII, jež označuje skříň, v posledním sloupci na téže řádce se nalézá písmeno B a bezprostředně po něm arabská číslice 22, které označují polici a pořadí knihy. K snazšímu vyhledání knihy může posloužit i pátý a šestý sloupec zápisu, který označuje formát a druh vazby.

Podobně Bossuetova kniha „*Geschichte von den Veränderungen der Protestantischen Kirche*“ je zařazena ve druhém sloupci příslušného katalogu pod písmenem B (=Bossuet). V řádku, kde je kniha hledaného názvu, je v prvním sloupci římská číslice XIV (tj. číslo skříně), v posledním sloupci pak písmeno C, jež odkazuje na třetí polici odzdoła, a arabská číslice 13, která je podtržena krátkou čárkou („*stria*“), což označuje pořadí na vnitřní poličce. Knihu lze tedy nalézt ve skříni XIV, na polici C (tj. ve třetí odzdoła) na vnitřní horní poličce, třináctou odleva. V pátém sloupci je uveden formát knihy (osmerka), v šestém druh vazby („... *brau-band* ...“).⁵¹ V případě této knihy je zde připojena i číslice 2, která znamená dva svazky téhož titulu, jež oba mají stejnou signaturu.

Jednotlivé svazky jsou uvedeny různě obsáhlými latinskými úvody,⁵² které obsahují především informace o tom, pro jaké skříně je dotýčný katalog pořízen, někdy též odkazy na zásady všeobecných pravidel z úvodu katalogu 1800a, která konkretizují, případně upřesňují jejich aplikaci v dotýčných skříních.

Pro katalog 1780 tak platí ustanovení čl. IX všeobecných pravidel týkající se praxe, kdy na jedné polici a pomocné poličce může být více knih se stejným arabským pořadovým číslem, naopak obsah ustanovení čl. X (tj. číslování každé individuální knihy, případně označování nově vřazovaných knih stejným číslem opatřeným rozlišovací čárkou, případně čárkami) se zde, tj. ve skříních I a II, neuplatňuje. V katalogu jsou zapsány i knihy sem příslušného oboru, které však jsou umístěny z různých důvodů i v jiných skříních (např. takové, které jsou svázány s jiným dílem v jediném svazku). Naopak knihy jiných témat uložené v těchto prvních dvou skříních by měly být zapsány i do dalších katalogů příslušných témat.

Také v katalogu /1771/ knih z oboru teologie uložených ve skříních III, IV, V a VI je použito „starší“ číslování („*Hinc catalogus hic partim antiquioribus partim recentioribus est adnumerandus ...*“)⁵³ dle ustanovení čl. IX generálních regulí, takže se zde objevuje více knih uložených na jedné polici označených stejnými arabskými čísly. Pro ně platí výjimka dle č. IX z obecného pravidla

51 Katalog 1800a, fol./3v./.

52 Za laskavou pomoc při překladech jednotlivých textů děkuji překladatelům **Jazykového centra Correct, s.r.o., Brno**.

53 Katalog 1794, fol. /2r./.

sub VI. Teprve pozdější přírůstky jsou zařazovány nejen podle tohoto pravidla, ale i pravidla X. I v tomto katalogu jsou zapsány knihy s tematikou, které jsou umístěny z různých příčin i v jiných skříních.

Katalog 1794 byl sepsán po dlouhé časové prodlevě způsobené nepřítomností Strahla v Broumově.⁵⁴ Snad proto zde užívá dvě odlišné formy číslování knih. V prvních třech skříních (VII, VIII a IX), které byly zpracovány dříve („... *De istis prima tria tempore priore, ..., fuere elaborata*“),⁵⁵ tj. pravděpodobně před Strahlovým povoláním mimo broumovský klášter jsou mnohé knihy na jedné polici označeny týmž číslem podle pravidla č. IX. Ve zbývajících skříních X a XI, zpracovaných později („... *posteriore vero ultima duo fuere elaborata ...*“),⁵⁶ až po návratu Strahla do Broumova a po obnovení jeho prací na katalogu knihovny, má již každá kniha své jedinečné číslo. Pokud zde bylo třeba, aby další novější kniha měla totéž pořadové číslo, je toto označeno krátkou čárkou dle ustanovení pravidla X.

Zbývajících šest katalogů je pak datováno v poměrně krátkém intervalu let 1799 až 1802, což by nasvědčovalo tomu, že katalogy byly již rozepsány dříve, resp. že byly psány souběžně.

Katalog 1799a, který již publikovala Vlčková, se týká knih z oblasti církevních sněmů, papežských listin, náboženských úkonů a obojího práva, uložených ve skříních XII, XIII, XIV, XV a XVI. Katalog byl sepsán jednoznačně až po návratu Strahla do Broumova, protože knihy v těchto skříních již mají výhradně jedinečnou číselnou signaturu, nebo jsou alespoň označeny pro rozlišení čárkou „... *quia libro proprius unicuique suus attributus fuit numerus, aut post hunc stria saltim adjecta ...*“.⁵⁷ Proto zde jednoznačně platí zásada čl. VI, že se tyto knihy rozhodně nesmějí nikam přeřazovat. A to ani ty, ve kterých se pojednává i o některém jiném oboru a které nebylo možno oddělit, neboť byly vevázány spolu s jinými do jednoho svazku. Veškeré takové konvoluty bylo zamýšleno uložit ve zvláštních společných skříních a založit pro ně zvláštní katalog, přestože jsou zároveň zapsány v jednotlivých katalogích toho kterého oboru.⁵⁸

Katalog 1799b pro skříně XVII a XVIII je určen pro filosofické spisy, k nimž jsou přiřazena díla matematická a politická, včetně knih o umění. Zahrnuje i knihy této tematiky umístěné v jiných skříních a naopak knihy, které obsahují jinou látku než filozofickou, nejsou v tomto katalogu uvedeny. Také v tomto katalogu je použit výlučně „novější“ způsob číslování v souladu se zásadami čl. X.

V úvodu katalogu 1800a jsou uvedena výše rozebraná všeobecná pravidla pro celý knihovní fond. Dále obsahuje knihy věnované dějinám a vzdělávání,

54 K tomu viz výše pozn. 37.

55 *Tamtéž.*

56 *Tamtéž.*

57 Katalog 1799, fol. /1v./.

58 „... *quia constitutum erat, libros omnes in eisdem armariis contentos, etiam ad catalogum pro eis proprium inserere; quamvis pariter in propriarum materiarum catalogis reperiantur illati, sicut quoque alii ad materiam praesentem pertinentes, qui alibi dispersi sunt, huc, ut materia eadem maneat collecta, inferendi ducebantur.*“ Katalog 1799, fol. /1v./.

uložené ve skříních XIX, XX, XXI a XXII včetně spisů s touto tematikou zařazených v jiných skříních. Mimo to jsou zde zapsány také knihy s jinou tematikou, které odtud nemohly být vyděleny, neboť jsou svázány do jednoho společného svazku. Pro veškeré zápisy platí ustanovení článku č. X všeobecných pravidel.

Protože katalog 1800b určený pro skříň XXIII byl zhotoven „nedávno“ („... *praesens catalogus sit recentius confectus* ...“),⁵⁹ neuplatňuje se zde hromadné (totožné) číslování podle pravidla IX. Naopak je výhradně dodržováno pravidlo X, tzn., že každému svazku je přiřazeno individuální arabské číslo, případně doplněné čárkou („*stria*“) u novější knihy stejné signatury. V katalogu jsou uvedeny i mnohé encyklopedie a slovníky umístěné jinde, protože v této skříní pro ně nebylo místo, a proto byly uloženy jinde.

Dva poslední katalogy datované roky 1801 a 1802 jsou určeny pro knihy uložené v regálech XIV až XXXIII na galerii knihovny. O prvním z nich zpracovatel uvádí, že byl sestaven „nedávno“ („... *confectus sit recentius* ...“),⁶⁰ katalog 1802 označuje sám jako vysloveně „poslední“ („*Catalogus hic omnium ultimus* ...“)⁶¹

Ještě v generálních regulích v předmluvě ke katalogu 1800a Strahl uvádí výslovně pouze 23 regálů v přízemí knihovny a o jakýchkoli dalších skříních na galerii či ochozu knihovního sálu se vůbec nezmiňuje. Buď se jedná o prosté opomenutí, nebo regály na ochozu nebyly v době sepsání katalogu 1800a ještě hotové. Je také možné, že ochoz sálu byl věnován knihovním účelům teprve dodatečně, až po sepsání pravidel v tomto katalogu. To může odrážet i situace na galerii, kde např. skříň XXIV svou levou bočnicí zasahuje do štukové výzdoby římsy stropu, podobně jako pravá bočnice skříně XXVI. Celkově je trojitá skříň XXIV–XXVI širší než protilehlá XXXI–XXXIII, kde obdobné dodatečné zásahy do omítek nebyly nutné. Zřejmě potřeba zasunutí první širší sestavy do těsné stavební niky vyvolala nutnost truhlářského nastavení obou krajních bočnic. Horní police obou těchto čelních sestav kopírují tvar klenby stropu, čímž vznikají u skříní XXIV, XXVI, XXXI a XXXIII vrchní atypické trojúhelníkovité police. Zjevně dodatečné přízdívky po stranách a za těmito čelními trojdílnými soustavami zasahují výrazně do figurálních kartuší na klenbách stropu.

Na dlouhé stěně protilehlé oknům jsou po obou stranách vstupních dveří instalovány čtyři skříně XXVII až XXIX. Také tyto částečně zakrývají svými bočnicemi původní štukovou výzdobu jednotlivých nik, ale jejich konstrukce je výrazněji truhlářsky přizpůsobena tvarosloví říms, pouze levá bočnice skříně XXIX do štukové výzdoby částečně zasahuje.

Protože katalog 1801 pro skříně XXIV až XXVIII umístěné na galerii vpravo od vstupních dveří byl sestaven skutečně až na samém počátku 19. století, neuplatňuje se zde výjimka dle pravidla IX o hromadném číslování, naopak zcela platí pravidlo X, že každému svazku je přiřazena individuální arabská pořadová číslice. Vzhledem k umístění pod stropem sálu mají skříně XXVII a XXVIII po stranách boční pomocné sloupce poliček, které jsou spojeny se středovými

59 Katalog 1800b, fol./2v./.

60 Katalog 1801, fol. /2r./.

61 Katalog 1802, fol. /2r./.

policemi do jednoho celku, tzn. jsou označeny stejným písmenem odleva až doprava a knihy na nich jsou průběžně číslovány. Ve skříni XXVII navíc na druhé polici odzdoła (B) navazují vlevo i vpravo dvě nižší poličky. Knihy na nich jsou označeny také písmenem B, ale nikoli průběžným číslováním, nýbrž nulou, která je dle pozice té které poličky doplněna či nedoplněna čárkou („stria“). Skříň XXVIII má osmou polici označenou písmenem H jak ve střední části, tak v obou postranních sloupcích.

Katalog 1802 pro skříň XXIX až XXXIII umístěné nalevo od vstupních dveří na galerii uzavřené mříží („... *cancellis circumseptam* ...“)⁶² užívá výhradně individuální číslování knih dle ustanovení pravidla č. X generálních pravidel. Také skříň XXIX a XXX mají po obou stranách oddělené boční poličky (cisty) uspořádané do sloupců, oddělených od prostřední části bočnicí regálu. Protože takto vzniklé poličky a police na sebe navazují, jsou celé označeny týmž písmenem a číslování knih arabskými číslicemi počíná na levé boční poličce, pokračuje průběžně přes prostřední část a končí na pravé boční části. Takové osmé patro je zde označeno písmenem H.

Jednotlivé svazky mají rozdílný rozsah – od 130 listů v katalogu /1771/ až po téměř čtyři sta v posledním katalogu z r. 1802. Srovnatelný počet kolem 180 listů mají svazky z let 1794 a 1799, ostatní – z let 1780, 1800 a 1801 – mají více než dvě stě folií. Přestože ukládací plocha jednotlivých skříní v knihovně je obdobná, není rozsah jednotlivých katalogů adekvátní kapacitě skříní v něm zachycených. Např. katalog 1800b obsahující knihy jediné skříň č. XXIII má rozsah 223 listů, srovnatelný katalog 1780 zahrnuje skříň dvě a katalog 1800a dokonce čtyři. Naopak tři katalogy zachycující po pěti skříních (1794, 1801 a 1802) mají od 186 přes 280 až po 379 listů. Jednotlivé katalogy i přes rozdílný objem zápisů jsou všechny (snad s výjimkou posledního katalogu z r. 1802) v podstatě rovnoměrně zaplněny zápisy. To odráží praxi naznačenou předmluvě katalogu 1780,⁶³ že katalogy byly původně zřejmě psány na volné archy a svázány teprve následně.

Všechny katalogy mají stejnou, resp. velmi podobnou formální úpravu. Užívají černou tuší perem linkovaný formulář s rubrikami: „*Armarium*“ (případně „*Armare*“) – „*Auctorum Nomina, ac Tituli Libroru/m/*“ – „*Impressionis*“ (od katalogu 1799 „*Editionis*“) členěnou na „*Locus*“ a „*Annus*“ – „*Forma*“ – „*Compactura*“ – „*Cista et Series*“ (v katalogu 1794 variantně „*Cista ac numerii*“). Formulář zabírá vždy dvě sousední strany.

Zápisy v katalozích jsou členěny na oddíly věnované jednotlivým písmenům abecedy, uvnitř jsou pak knihy řazeny v abecedním pořadí, nikoli však důsledně podle příjmení autora, ale často též podle prvního písmene názvu apod. Původní zápisy jsou řazeny s různými, místy poměrně velkými mezerami

62 Katalog 1802, fol. /2r./.

63 Katalog 1780, fol. 1r. i pozn. č. 40 zde.

mezi řádky. Např. v oddíle K v katalogu 1780 jsou dokonce uvedeny pouze dva zápisy na jedné straně.⁶⁴ Pravděpodobně tak byl vytvářen prostor pro dodatečné zápisy. Těto možnosti bylo zhusta využíváno – jednak samotným Strahlem v době jeho působení, ale i jeho pokračovateli. Poměrně časté jsou především změny signatur, a to zejména pořadového čísla v rámci jedné police a občas i změna písmene při přerazení z jedné police na druhou. Mnohem méně časté jsou změny římské číslice při přesunu do zcela jiné skříně. Mimoto jsou vpisovány nové akvizice, a to nejen nově vydávané knihy, ale i svazky se starším datem vydání. V místech, kde je dostatek prostoru, je dodatečný zápis vepsán mezi řádky – někdy i na místo, kam podle abecedního pořadí přesně nepatří. Pokud není na příslušném místě dostatek prostoru pro dodatečný zápis, je zde uvedena zkratka „NB“ a nový záznam je proveden s tímž označením např. na konci strany, nebo za poslední knihu toho kterého písmenného oddílu jako „Appendix“. Tehdy je na místě, kam by měl svazek správně příslušet, vloženo upozornění „App“.

Struktura knihovního fondu broumovské klášterní knihovny bude jistě postupem času předmětem detailní analýzy. Pro účely tohoto příspěvku byl proveden pouze dílčí rozbor časového složení knih ve třech katalozích – v jednom z prvních dvou, přibližně prostředním a jednom ze závěrečných.

Těžištěm knih zařazených v katalogu /1771/ je produkce 16., 17. a části 18. století. Kromě toho je zde zaznamenáno 33 prvotisků z let 1478–1500. Katalog obsahuje v naprosté většině knihy vydané před r. 1780. Po tomto datu sem bylo zapsáno pouhých 43 položek vydaných v 80. letech, sedm pak z let devadesátých a jedna vydaná po r. 1801. Z celkového počtu 237 položek pocházejících z druhé poloviny 18. století představují knihy z 50. až 70. let téměř osmdesát procent, knihy vydané v 80. letech necelou pětinu a vydané po r. 1791 tvoří již jen zanedbatelný podíl přibližně třech procent.

Katalog 1794 obsahuje také 33 prvotisků. Produkce druhé poloviny 18. století (celkem 263 položek) je zastoupena z jedné třetiny knihami vydanými po r. 1750, dále pak z jedné pětiny až jedné čtvrtiny knihami z let šedesátých a sedmdesátých, zatímco zastoupení produkce 80. a 90. let klesá k deseti, resp. šesti procentům. V katalogu je zapsána jediná kniha po r. 1801.

V katalogu 1800a (skříně XIX až XXII) je evidováno celkem 275 položek vydaných ve druhé polovině 18. století, z toho téměř devadesát procent tvoří produkce do konce devadesátých let, více než polovinu pak knihy vydané mezi roky 1771 až 1790.

V těchto třech vybraných katalozích představuje produkce 50. až 80. let vždy přibližně osmdesát procent objemu knih druhé poloviny 18. století, v katalogu 1800a stejného procenta dosahuje až včetně produkce let devadesátých. Poté již má počet nových akvizic vždy výrazně klesající tendenci.

Přestože jsou jednotlivé katalogy věnovány vždy příslušným skříním, obsahují v různé míře i zápisy knih jiného uložení. První dva nejstarší katalogy z let obsahují téměř výlučně zápisy knih ze skříní, kterým jsou vyhrazeny,

64 Katalog 1780, fol. /115v./

a to i v případě dodatečných záznamů. Knihy uložené ve skříních s vyššími pořadovými čísly se zde vyskytují ve velmi omezeném počtu a pouze jako dodatečné zápisy. V dalších katalogích se pak postupně začínají objevovat knihy uložené v následujících skříních již jako součást původních zápisů (nikoli jen jako dodatečné záznamy). Jedná se především o případy, kdy jsou rozepisovány jednotlivé části konvolutů a tyto jsou vřazovány též do jiných katalogů příslušného tematického zaměření. Často jsou tak do katalogů s nižšími čísly zařazeny záznamy části svazků, které jsou předmětem katalogů zpracovaných až o několik let později.⁶⁵

Lze tedy předpokládat, že uložení knih v rámci knihovny bylo již v době sepisování prvních katalogů poměrně stabilní a v podstatě završené. Proto Strahl např. již na přelomu 70. a 80. let věděl, že knihy s historickou tematikou jsou uloženy ve skříních č. XIX či XX („*Regulae ... in Praenotatione catalogo ad historiam pertinenti, atque in armario vel XIX. vel XX. retento anteposita, traduntur ...*“).⁶⁶ Podobně v katalogu 1780 odkazuje: „... *et datum fuit executioni in catalogo, qui extare solet in XIX. vel XX. armario ad historiam pertinente*“.⁶⁷

Celý fond konventní knihovny, tak jak je zachycen devíti Strahlovými katalogy z přelomu 18. a 19. století, byl v té době již uložen v knihovním sále, který byl vybudován v novostavbě severního křídla v rámci rozsáhlé přestavby a rozšíření klášterního areálu v letech 1727 až 1733 po dle plánů Kiliána Ignáce Dientzenhofera.⁶⁸

Těmto úpravám předcházelo a do konce 18. století je naopak postihlo (kromě jiného) v různé míře i šest požárů – v letech 1300 či 1301, 1559, 1664, 1684, 1757 a 1779.⁶⁹

Po necelých sto letech od prvního požáru bylo v soupisu majetku broumovského proboštství ke dni 13. dubna 1393⁷⁰ zaznamenáno 37 rukopisných svazků.⁷¹ Ve stejné době bylo podle téhož zdroje v knihovně kláštera v Polici nad Metují 67 svazků s 69 tituly, přičemž v tomto případě dle Hlaváčka šlo „*nepochybně o kompletní evidenci knih chovaných v proboštství*“.⁷² V téže době bylo v klášterní knihovně v Břevnově zaznamenáno minimálně šest desítek

65 K tomu srov. *Praenotatio*, bod X v katalogu 1800a, fol. 3r. a násl.

66 Katalog /1771/, fol. 1v.

67 Katalog 1780, fol. 1v.

68 M. VILÍMKOVÁ – P. PREISS, *Ve znamení břevna ...*, s. 88 an.

69 Srov. např. J. SLAVÍK, *Nové poznatky ...*, s. 18.

70 Josef EMLER, *Zlomek inventáře kláštera břevnovského z let 1390–1394*, *Věstník Král. čes. společnosti nauk*, tř. filos.-histor.-jazykozpytná 1888, Praha 1889, str. 280 an.

71 Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku (Studie k jejich dějinám do husitství)*, Praha 2005, s. 51.

72 Ivan HLAVÁČEK, *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích: příspěvek ke kulturním dějinám českým*, *Acta Universitatis Carolinae, Phil. et. Hist. sv. 11*, Praha 1966, s. 64.

rukopisů⁷³ a v již letech 1296 až 1306 podle soupisu břevnovského opata Bavora z Nečtin⁷⁴ 17 rukopisů, z nichž čtyři byly určeny proboštví polického.⁷⁵ Obdobný „úplný soupis, nikoli zlomek“ knih benediktinského kláštera v Opatovicích v době před pol. 14. stol. obsahuje 54 svazků.⁷⁶ Zda přibližně poloviční počet rukopisů v Broumově na konci 14. století oproti Břevnovu i Polici (i počtu knih v Opatovicích již v polovině století) je jakýmsi pohořalým zbytkem po požáru z počátku 14. století, můžeme jen těžko odhadovat.

Podobně neznáme rozsah, složení a způsob uložení broumovského knihovního fondu v polovině 16. století a vliv požáru v r. 1559 na něj. Následný požár 18. června 1664 údajně sice „...pohltil [...] větší část knih a mnoho cených rukopisů, na štěstí byla však značná část knih z knihovny v Kladsku, kam byly předány ve válečných časech do úschovy [...] Tyto a z ohně zachráněné knihy tvořily základ nové knihovny“.⁷⁷ Ani tady způsob uložení knihovního fondu klášterní knihovny není znám.

Nedávno identifikované a publikované plány přestavby klášterního areálu z let 1679 až 1684,⁷⁸ které jsou připisovány Wolfangu Dientzenhoferovi, podávají představu o podobě kláštera před vrcholně barokní přestavbou v první polovině 18. století.⁷⁹ Jádrem přestavby budov konventu severně od kostela sv. Vojtěcha byl původní středověký opatský hrad, který přestavěl již v r. 1659 Carlo Lurago a po požáru 1664 také Martin Reiner.⁸⁰ O umístění případné knihovny v obou těchto přestavbách informace chybí. Po požáru 1684 tak bylo postaveno nové severní křídlo, na jehož plánech editoři na základě paralel s klášterem v Břevnově a dalších nepřímých pramenů⁸¹ identifikují jednotlivé prostory, včetně knihovny, která se měla nacházet v I. patře nad tehdejší refektářem.⁸²

Nové umístění pro knihovnu vzniklo v rámci přestavby kláštera provedené na základě plánů Kiliána Ignáce Dientzenhofera mezi lety 1727 až 1733. Tehdy bylo vybudováno i nové severní křídlo (v podstatě shodné s dnešní dispozicí

73 Protože publikovaný zlomek začíná právě uprostřed seznamu knih břevnovského kláštera, není proto úplný a není známo, kolik knih bylo na předchozí straně; srov. J. EMLER, *Zlomek* ..., s. 281–282.

74 REGESTA DIPLOMATICA NEC NON EPISTOLARIA BOHEMIAE ET MORAVIAE II, ed. J. Emler, Praha 1882, č. 2752, s. 1202–1203.

75 I. HLAVÁČEK, *Středověké soupisy* ..., s. 64.

76 *Tamtéž*, s. 81.

77 Z předmluvy Jeronýma Růžičky ke katalogu klášterní knihovny z r. 1854 přejímá L. VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna* ..., s. 50. Podobně M. TOŠNEROVÁ, *Průvodce* ..., s. 179.

78 Daniela ŠTĚRBOVÁ – Michal PATRNÝ, *Der immerwährende Kaiser. Der Plan für die „Provinzkapitel“ in Braunau in dem sog. Dientzenhorer-Skizzenbuch*, *Umění*, LXII/2014, č. 3, s. 240–250.

79 D. ŠTĚRBOVÁ – M. PATRNÝ, *Der immerwährende Kaiser* ..., s. 243.

80 *Tamtéž*.

81 *Tamtéž*, s. 245 + pozn. 18. Srov. též M. VILÍMKOVÁ – P. PREISS, *Ve znamení břevna* ..., pozn. 7 na s. 184 a pozn. 6 na str. 285.

82 D. ŠTĚRBOVÁ – M. PATRNÝ, *Der immerwährende Kaiser* ..., s. 245 + reprodukce plánu obr. 1 na s. 241.

a podobou), ve kterém architekt vymezil pro knihovnu sál,⁸³ kam byla knihovna přenesena za opata Zinkeho (opatem do r. 1737).

Porovnáním plánů z přelomu 70. a 80. let 17. století s plány Dientzenhoferovské přestavby⁸⁴ lze konstatovat, že se jedná o prostory půdorysně srovnatelné, které za určitých podmínek umožňovaly umístění obdobného množství ukládacího nábytku i uložení srovnatelného počtu knih. Zda velikost knihovny plánovaná koncem 17. století odrážela rozsah tehdejšího knihovního fondu, nebo zda byla výrazem vize jeho dalšího rozvoje a „stavebním záměrem“ investora, je těžko rozhodnout. Dientzenhoferovské plány z konce první čtvrtiny 18. století aktuální rozsah knihovního fondu zohledňovaly již pravděpodobně mnohem přesněji.

Výstavba tohoto nového knihovního sálu byla – nejen symbolicky – zřejmě završena provedením výmalby klenby v letech 1739 až 1740 malířem Janem Karlem Kovářem.⁸⁵ Do sálu bylo pravděpodobně záhy (ve 40. letech 18. století?) pořízeno i vybavení pro uložení knih,⁸⁶ ale o jeho podobě k dispozici žádné údaje nejsou.

Dne 10. dubna 1757 postihl klášter další požár,⁸⁷ během kterého „naštěstí se podařilo zachránit knihovnu“.⁸⁸

Znovu klášter vyhořel za opata Rautenstraucha 7. dubna 1779.⁸⁹ S odvoláním na zprávu přednosta klášterní kanceláře uvádějí Vilímková s Preissem, že „s vypětím všech sil se tehdy podařilo zachránit knihovnu“.⁹⁰ A dále citují jistého stavitele z Hradce Králové, který ve dnech 22. a 23. dubna 1779 prohlédl klášter po požáru, přičemž v prelatuře konstatoval, že „největší nebezpečí hrozí toliko u knihovny, pokud by byla vystavena delšímu působení vzduchu a deště“.⁹¹ Naopak Mádl uvádí, že během tohoto požáru shořel „původní mobiliář knihovny ze 40. let 18. století“.⁹² Zde se otevírají poněkud provokativní otázky: Jak mohl shořet mobiliář, ale knihy ne? Nebo byly knihy např. uloženy jinde či se je podařilo včas vystěhovat? Odpovědi na tyto otázky nepřináší ani odhadní protokol budov z r. 1787, který zachycuje stav po požáru r. 1779 a po poslední přestavbě kláštera.⁹³

83 M. MÁDL – R. HEISLEROVÁ – M. ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Š. VÁCHA, *Barokní nástěnná malba ...*, s. 374.

84 *Tamtéž*, s. 432, obr. II.3.

85 *Tamtéž*, s. 372 + edice dokumentů tamtéž, II, s. 975 dokument II/23.

86 *Tamtéž*, I, s. 395.

87 *Tamtéž*, I, s. 373; popis požáru srov. *tamtéž* II, 976 – dokument II/25. Podobně i M. VILÍMKOVÁ – P. PREISS, *Ve znamení břevna ...*, s. 101.

88 M. VILÍMKOVÁ – P. PREISS, *Ve znamení břevna ...*, s. 101.

89 M. MÁDL – R. HEISLEROVÁ – M. ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Š. VÁCHA, *Barokní nástěnná malba ...*, I, s. 373.

90 M. VILÍMKOVÁ – P. PREISS, *Ve znamení břevna ...*, s. 105.

91 *Tamtéž*, s. 106.

92 M. MÁDL – R. HEISLEROVÁ – M. ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Š. VÁCHA, *Barokní nástěnná malba ...*, I, s. 395. V souvislosti s dalšími otázkami se proto jeví teze M. Mádl a kol. jako problematická.

93 M. VILÍMKOVÁ – P. PREISS, *Ve znamení břevna ...*, s. 108.

Po požáru byla knihovna nově upravena kolem r. 1793 za opata Jakuba Chmela. Ten „... *nechal nově zařídit klášterní knihovnu ...*“,⁹⁴ což dokládá i nápis s chronogramem na římse, která obíhá po obvodu ochozu pod portrétem opata.⁹⁵ V této době také pravděpodobně vznikl i nový (do současné doby dochovaný) klasicistní mobiliář.⁹⁶ Otázkou zůstává, shořel-li skutečně v r. 1779 původní knihovní mobiliář ze 40. let 18. století a nový byl pořízen až v r. 1793, kde byly knihy (pokud se vůbec dochovaly!) oněch cca čtrnáct let uloženy?

Požár v r. 1779 jen velmi těsně předcházel vzniku prvních Strahlových katalogů. Protože na počátku 80. let byly již rozpracovány i další minimálně čtyři katalogy,⁹⁷ které však po r. 1793 po pořízení nového vybavení knihovny nedoznaly žádných zjevných změn, musel systém uložení knih vzniknout buď bezprostředně po požáru (jak, když původní mobiliář ze 40. let údajně při požáru 1779 shořel? – vložil ZZ), či spíše existoval již před tímto požárem. A vzhledem k tomu, že předchodí požár v r. 1757 knihovnu zřejmě výrazněji nezasáhl, byl ukládací systém broumovské konventní knihovny pravděpodobně ustálen již minimálně před polovinou 18. století, záhy po přestavbě Kiliána Ignáce Dientzenhofera, případně byl již součástí úvah a zadání v rámci těchto stavebních úprav. Zda dokonce odráží i obdobnou dispozici sálu vzniklého při přestavbě po r. 1684, neznáme.

Masivní pokles nových akvizic knih vydaných v posledních desetiletích 18. století, který je patrný ve složení zápisů jednotlivých Strahlových katalogů, naznačuje, že knihovní sál, ve kterém byla konventní knihovna uložena, byl v této době již z větší části zaplněn.

Odtud se zřejmě odvíjí i myšlenka Vlčkové, že po zaplnění knihovního sálu bylo zahájeno budování nové – tzv. opatské knihovny, která měla být od roku 1869 uložena v místnostech prelatury⁹⁸ a jejíž první katalog měl sestavit převor Romuald Schramm v časové souvislosti s tzv. Růžičkovým katalogem konventní knihovny přibližně v letech 1854–1855.⁹⁹

Jedná se zjevně o katalog nadepsaný na titulním listu jako „**BÜCHER-CATALOG der Braunauer Abtei – Bibliothek**“.¹⁰⁰ Záписy tohoto soupisu jsou vedeny jedinou písařskou rukou pro knihy vydané většinou od poloviny, masivněji pak od 70. a 80. let 18. století, až do přelomu 50. a 60. let 19. století. Druhou písařskou rukou mnohem méně pečlivě a úpravně jsou poté ještě krátce pořizovány záписy knih vydaných vesměs do r. 1860 a v několika málo následujících

94 M. MÁDL – R. HEISLEROVÁ – M. ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Š. VÁCHA, *Barokní nástěnná malba ...*, I, s. 374.

95 *Tamtéž*, I, s. 395.

96 *Tamtéž*.

97 Srov. zde, pozn. č. 40.

98 L. VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna ...*, s. 25

99 *Tamtéž*, s. 33.

100 Jeho podrobnější popis a charakteristiku srov. *tamtéž*.

letech. Původní důsledné abecední řazení knih v rámci jednotlivých písmen je postupně nahrazeno chronologicky pořizovanými zápisy, které jsou označeny v textu daty 1855, 1856 a 1857. Katalog tak v této době získává spíše charakter jakési přírůstkové knihy. Lze odhadnout, že kniha přestala být užívána někdy na začátku druhé poloviny 60. let 19. století.

Druhým katalogem, který pro opatskou knihovnu Vlčková uvádí,¹⁰¹ je „*Bücher-Catalog der Braunauer Abtei-Bibliothek. I. A-L.*“ na hřbetu označený jako „*Catalogus. I. A-L.*“, který přejímá velkou část zápisů z katalogu předchozího a vřazuje též nové knihy. Byl založen někdy po polovině 19. století (?) a doplňován až do 1. světové války. Zápisy tohoto katalogu byly dle poznámek v něm uvedených převáděny dodatečně i do jakéhosi lístkového katalogu („*Im Zettelkatalog eingetragen*“). Na rozdíl od staršího má tento katalog již předtištěný formulář zápisů s rubrikami: „*Name des Autors und Titel des Werkes.*“ – „*Zahl der Bände.*“ – „*Druckort.*“ – „*Jahr.*“ – „*Drucker. Verlag.*“ – „*Standort*“ – „*Anmerkung*“. Katalog třídí knihy do osmnácti skupin označených římskými číslicemi I až XVIII, kterým přiřazuje dvacet písmenných prefixů v rozsahu A až P a v rámci jednotlivých abecedních skupin pak průběžně arabská čísla od 1.

K tomuto katalogu byl nyní ve fondech broumovského kláštera nově identifikován jeho druhý díl nadepsaný na titulním listu stejnou písařskou rukou: „*Bücher-Catalog der Braunauer Abtei – Bibliothek II. M-Z*“, na hřbetu označený jako „*CATALOGUS. II. M-Z.*“. Svazek byl navrácen z PNP, kde měl signaturou A 299/S. Kniha má totožnou velikost i úpravu jako díl první, obsahuje 240 listů, z nichž je nově tužkou foliován každý desátý list. Také zde jsou dodatečně doplňky k jednotlivým písmenům označeny poznámkami o tom, že jsou převedeny do lístkového katalogu (např. „*Berietts im Zettelkatalog eingetragen*“ apod.)

Oba tyto soupisy (včetně nyní doplněného druhého dílu) vzniklé po polovině 19. století předchází nyní nově zjištěný katalog označený na desce jako „*CATALOGUS librorum ... in BIBLIOTHECA ABBATIALI BRAUNAE, usque in annum 1824*“.

Rukopis byl po mnoho let uložen ve Strahovské knihovně PNP pod sign A 300/S a ve druhé polovině 90. let minulého století byl vrácen do Broumova.

Katalog sestavil P.Eduardus Nepomucenus de Mildestein a věnoval 54. broumovskému opatu P. Placidu Mathiasovi Beneschovi.¹⁰²

Jedná se o knihu o rozměrech 21×33 cm čítající 80 listů opatřených novodobým číslováním každého desátého listu, kde na stranách 3r. až 74v. jsou sepsány knihy opatské knihovny v rozsahu písmen A až Z. Nachází se zde jednotliviny z 16. století a řádově několik desítek až stovek tisků ze 17. století, naprostou většinu však tvoří vydání z 18. století. Ta jsou doplněna poměrně malým množstvím knih vydaných do počátku 20. let 19. století. I bez přesné kvantifikace lze vyslovit domněnku, že takto nízký počet neodpovídá obecnému nárůstu knižní produkce v první čtvrtině 19. století. Zda tato skutečnost odráží nějaké vnitřní omezení akviziční činnosti opatské knihovny, nebo byla

101 *Tamtéž.*

102 *Catalogus librorum ...*, fol. 2v.

tato nová produkce zařazována do jiné části klášterní knihovny, v tuto chvíli nelze potvrdit ani vyvrátit.

Katalog by sepsán průběžně jedinou písařskou rukou bez jakýchkoliv záměrných mezer pro případné doplňky a byl uzavřen v r. 1824. Jen naprosto výjimečně je doplněn v letech následujících několika jednotlivinami vydanými až do r. 1828, který byly zapsány v závěru knihy na posledních fol. 74r.–80r. Knihy jsou zapisovány do ručně linkovaného formuláře s rubrikami „*Auctorum Nomina et tituli librorum*“ – „*Locus editionis*“ – „*Annus editionis*“ – „*Armarium cista et series*“ a tříděny do čtyř oddílů (skříní?), označených římskými číslicemi I až IV, uvnitř pak do 15 podskupin rozlišených písmeny A až P, kterým pak přiřazuje průběžně arabská čísla od 1. Překvapivě jsou takto vytvářeny řady, které obsahují vysoký počet pořadových čísel, např. sign. I H 62,¹⁰³ II H 51,¹⁰⁴ III H 45,¹⁰⁵ a dokonce IV H 529.¹⁰⁶

Pravděpodobně dodatečně byl autorem (?) spočítán počet svazků v seznamu zapsaných a jak na desku katalogu, tak na jeho titulní stranu za slovo „*librorum*“ doplněna číslice „6591“. Že se jedná o dodatečně uvedený údaj, lze odvodit kromě jiného i z toho, že číslice porušuje původní osovou symetrii ozdobného názvu katalogu na obou místech. Zjevnější je to na desce svazku, zatímco na titulním listu se autor alespoň snažil (např. průběžným podtržením) o navození dojmu, že číslice 6591 je původní součástí označení knihy. Protože nebyla dosud provedena zevrubná analýza tohoto svazku, můžeme počet knih ověřit pouze orientačním propočtem. Jestliže na každé ze 143 popsanych stran je uvedeno průměrně cca 25 až 30 zápisů (mnohdy ale i čtyřicet i více), pak množství zapsaných signatur může přesahovat počet více než čtyř tisíc. Vlastních fyzických svazků je zde ale zapsáno zjevně mnohem více, neboť pod jednou signaturou je mnohdy uvedeno více knih – srov. např. sign. III E 9 – „6 *Theile*“¹⁰⁷ Pliniovy *Naturgeschichte* „12 *Bände*“,¹⁰⁸ či „*Schriften ...*, 17 *Bände*“,¹⁰⁹ a mnohé další. Je tedy pravděpodobné, že počet svazků opatské knihovny v r. 1824 skutečně činil oněch uváděných 6591 kusů.

Dva nově identifikované katalogy posouvají nyní počátky opatské knihovny před konec 18. století.

Patrně nejstarším v současné době známým katalogem opatské knihovny je dle označení na hřbetě „**CATALOGUS BIBLIOTHECAE ABBATIALIS BRAUNENSIS**“. Jedná se o papírový svazek formátu 22×36 cm, který obsahuje 316 nečíslovaných listů, s polokoženou vazbou, kde přední i zadní deska opatřené vázacími tkanicemi jsou částečně poškozeny. Na rubu přední desky je tužkou

103 *Catalogus librorum ...*, fol. 28v.

104 *Tamtéž*, fol. 31v.

105 *Tamtéž*, fol. 29v.

106 *Tamtéž*, fol. 9v.

107 *Tamtéž*, fol. 55v.

108 Sign. IV Ea 53, *tamtéž*, fol. 53v.

109 Sign. II K 1, *tamtéž*, fol. 61v.

napsaná stará signatura Strahovské knihovny PNP A 155/S, níže na též straně perem napsaná poznámka 151/R.

Knihy nemá titulní list a ihned začíná soupisem knih od písmene A do ručně linkovaného formuláře, který probíhá dvěma sousedními stranami a je členěn na rubriky: „*Armare*“ – „*Auctorum Nomina ac Tituli Librorum*“ – „*Editionis*“, vnitřně dělená na „*Locus*“ a „*Annus*“ – „*Forma*“ – „*Compactura*“ – „*Cista ac Series*“. Jedná se o totožný formulář, jako používají soudobé katalogy konventní knihovny. Knihy jsou označovány signaturami, které jsou tvořeny římskými číslicemi I až VII, dále patnácti písmeny A až P a průběžnými arabskými číslicemi od 1 dle pořadí na příslušné knihovní polici.

Kompletní katalog v rozsahu písmen A až Z byl nepochybně sepsán knihovníkem Rupertem Strahlem za velmi krátkou dobu kolem r. 1795 (k tomu srov. níže). Zápisy jsou prováděny černou tuší téměř výhradně jednou písařskou rukou. Dodatky a doplňky jsou psány tímž pisatelem červenou tuší, a to buď do mezer mezi původními zápisy, nebo na závěr jednotlivých písmen jako „*Appendix*“. Červeně jsou psány nově zařazované knihy (vesměs ze 70. až první poloviny 90. let 18. století i nové akvizice starších vydání), některé doplňky a opravy např. signatur, vrocení, míst vydání apod.

Katalog obsahuje 5586 datovaných záznamů, z toho jeden prvotisk z doby před r. 1500 a 113 svazků pocházejících z 16. století. První i druhá polovina 17. století jsou zastoupeny srovnatelným počtem 110 a 158 zápisů. Více než dvojnásobné množství knih z první poloviny 18. století (téměř 360 titulů). Rozsah produkce následujících desetiletí pak strmě roste (50. léta – 291 položek, 60. léta – 545, 70. léta – 1771) a eskaluje osmdesátými léty, z nichž pochází 1862 zápisů. Poté již počet knih prudce klesá – v 90. letech na 366 a z doby po r. 1801 pochází pouze 13 dodatků. Opatská knihovna zjevně začala být masivněji budována již po polovině 18. století, zejména z produkce 60. až 80. let 18. století, která představuje přibližně tři čtvrtiny jejího fondu zaznamenaného v tomto soupisu z konce 18. století.

Téměř souběžně a s přímým odkazem na sestavitele předchozího katalogu byl pořízen i nově identifikovaný seznam označený na hřbetu „**CATALOGUS BIBLIOTHECAE ABBATIALIS TOM.I.**“ a na titulní listu pak jako „*Catalogus Bibliothecae Abbatialis Braunensis Ex libris A Reverendissimis D.D. Abbatibus Stephano et Jacobo, potioram partem comparatis, adornatus Ab Admodum Rev: ac Religioso Patre Ruperto Strahl O.S.B.Monasterii Braunensis p.t. Priori A/nno/ MDCCXCV*“.

Jedná se o papírový svazek o 251 foliích s novodobým číslováním tužkou každé 10. strany (poslední list omylem označen 261). Na rubu přední desky je tužkou uvedena signatura předchozího uložení ve Strahovské knihovně PNP A 154/S. Tento první díl zahrnuje písmena A až L, u některých oddílů jsou uvedeny doplňky přímo za posledním zapsaným svazkem, pro písmena B, E, G, H a K jsou dodatky vloženy na závěrečné listy oddílů.

Obsah zápisů tohoto i předchozího katalogu je téměř totožný, používá i totožný dvoustránkový formulář. Rukopis byl pořizován zřejmě v bezprostřední

souvislosti s katalogem předchozím. Zatímco v katalogu sestaveném přímo Strahlem jsou dodatky a opravy psány červenou tuší jak do mezer původního textu, tak jsou zařazovány za poslední knihy toho kterého písmena, v tomto katalogu je tomu podobně, nicméně ne totožně. Znamená to, že původní katalog nebyl pouhou přímou předlohou katalogu druhého, ale oba byly zřejmě psány téměř současně, a to včetně pořizování doplňků a oprav, jejichž pozice v knihách však není identická.

Důvod, proč byl s minimálním časovým odstupem od úplného katalogu Strahlerova sepsán i téměř totožný dvoudílný katalog (předpokládejme, že druhý díl pro písmena M–Z skutečně existoval, ale do současné doby se nedochoval, nebo je v dnes nezvěstný), není zatím znám.

Vzhledem k poměrně krátkému časovému odstupu přibližně třech desetiletí, nabízí se možnost srovnání stavu fondu opatské knihovny v roce 1795 a r. 1824. Namátkovým srovnáním bylo předběžně zjištěno, že velká část knih zapsaných v katalogu v polovině 90. let 18. století je uvedena i v katalogu z r. 1824. Přesné srovnání je komplikováno kromě jiného i tím, že kritéria abecedního třídění nebyla důsledně dodržována a měnila se. Bez detailního zpracování všech jednotlivých knižních jednotek není v současné době přesná konkordance jednotlivých katalogů možná. Nicméně naprostá většina knih zapsaných v obou seznamech má v katalogu z r. 1824 přiřazenu jinou signaturu, než měla původně. Pravděpodobně je to důsledek nějaké vnitřní reorganizace opatské knihovny v první čtvrtině 19. století, během níž došlo k přečíslování knih.

Jestliže katalog z roku 1824 uvádí přibližně šest a půl tisíce svazků, výše uvedených cca pět a půl tisíce záznamů v katalogu z r. 1795 může poměrně přesně naznačovat i počet knih opatské knihovny kolem poloviny 90. let 18. století.

Závěr

Na základě nově zjištěných katalogů a jejich prvotního posouzení je možné usuzovat, že nejpozději na konci 18. století existovaly v broumovském benediktinském klášteře paralelně vedle sebe dvě více méně samostatné knihovny – konventní a opatská. Knihovna konventu naplňovala v té době všech 33 skříní ukládacího mobiliáře v knihovním sále a její rozvoj byl v 80., nejpozději na počátku 90. let 18. století v podstatě ukončen. Opatská knihovna, která se rozvíjela souběžně především z knižní produkce od 60. let 18. století, čítala na konci tohoto století řádově pět a půl tisíce svazků.

Způsob uložení konventní knihovny v knihovním sále byl v hlavních rysech vytvořen již před r. 1780, kdy byl sepsán první katalog pro skříně I a II, a zřejmě i před požárem v r. 1757. Vznikl pravděpodobně již v souvislosti s dientzenhoferovskou novostavbou severního křídla z přelomu 20. a 30 let 18. století a byl trvale akceptován všemi knihovními katalogy vzniklými po r. 1780. Také úprava vybavení sálu provedená za převora Chmely v r. 1793 tento systém respektovala.

Na konci 18. století vznikl v Broumově dílem knihovníka Ruperta Strahla postupně ucelený soubor devíti katalogů konventní knihovny a dvou – v případě existence druhého svazku katalogu z r. 1795 tři – katalogů knihovny opatské.

Konventní knihovna měla již od počátku zpracování svých katalogů propracovaný vnitřní systém, který upravují všeobecná pravidla („*regulae generales*“). Ty byly sice souhrnně sepsány až v úvodu katalogu 1800a, nicméně jejich zásady a principy byly formulovány již na přelomu 70. a 80. let 18. století, protože byly uplatňovány už při zpracování prvních katalogů tohoto souboru. Jedinou výraznější změnou, ke které v průběhu zpracovávání jednotlivých katalogů došlo, je nahrazení hromadného číslování používáním individuálních čísel pro jednotlivé svazky přibližně v polovině 90. let 18. století, konkrétně od skříně č. X.

Vedle těchto všeobecných pravidel musel mít sestavitel katalogů záhy též poměrně přesnou představu o složení celé knihovny i rozmístění knih, včetně např. velmi podrobných znalostí o obsahu jednotlivých konvolutů. Jedině tak bylo možné, aby dílčí části byly rozepisovány podle tematické a abecední příslušnosti do jednotlivých katalogů, a to i se značným časovým předstihem mnoha let.

První svazky katalogů konventní knihovny vznikly na přelomu 70. a 80. let a s jistým časovým odstupem poté v roce 1794. V devadesátých letech 18. století pak probíhaly práce na soupisech obou knihoven paralelně. Katalog opatské knihovny i první díl jeho dobového opisu vznikly v krátkém časovém období mezi třetím a čtvrtým svazkem katalogu konventní knihovny, přičemž jejich ostatních šest svazků bylo poté sepsáno v průběhu pouhých čtyř let.

Jakkoli předmětné katalogy zachycují status quo obou knihoven na konci 18. století, není dosud podrobněji znám způsob získávání nových knih, které obě knihovny zjevně absorbovaly ve velkém množství.

Jistým náznakem, jakým způsobem byly vybírány knihy k zařazení do knihovního fondu broumovských knihoven, by mohl být tzv. „*kritický katalog knih*“ z let 1778 až 1785, uložený ve fondu Řádový archiv benediktinů v Národním archivu.¹¹⁰ Ten obsahuje poměrně obsáhlý soubor kritických rozborů nejrůznějších knih, včetně doporučujících či nedoporučujících poznámek. Konkrétní vztah tohoto zajímavého pramene, ačkoli je ve fondu ŘBB zařazen ve skupině tzv. „*broumovských rukopisů*“, právě k broumovské knihovně se však dosud jednoznačně prokázat nepodařilo.

Podobně stranou tohoto příspěvku zůstává i otázka knihovního fondu zrušeného kláštera v Polici nad Metují, který měl být na základě dekretu ze 14. února 1786 přenesen do Broumova.¹¹¹ Podle Vlčkové neměla tato knihovna svůj katalog, ale podle jejího názoru se pravděpodobně nejednalo o rozsáhlý soubor, protože by jinak jen těžko mohl podpřevor Bonaventura Müller přislíbit sepsání seznamu knihovny do osmi dnů.¹¹² Tento soupis v současné době není znám,

¹¹⁰ Národní archiv (NA), f. Řádový archiv benediktinů 16.–18. století (ŘBB), poř. č. 472, kniha č. 30.

¹¹¹ L. VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna ...*, s. 22

¹¹² *Tamtéž*.

neobsahuje ho ani fond Velkostatku Police nad Metují, uložený ve Státním oblastním archivu v Zámrsku, i když jiné inventáře budov a vybavení kláštera či spisovny obsahuje.¹¹³

Nezodpovězena zůstává též otázka obsahu údajného katalogu broumovské knihovny z roku 1787, uloženého ve vídeňském Státním archivu (ÖSA),¹¹⁴ přičemž by se mělo jednat o obširný katalog („... *umfangreicher Bücher-Katalog ex 1787*“). Bohužel tento rukopis je podle sdělení archivu¹¹⁵ již delší dobu neznámý. Uvedený fasciكل tu byl ale zařazen mezi rušenými kláštery, což však Broumov nebyl. Zda se jednalo o nějakou formu soupisu polické klášterní knihovny při předání do Broumova a z toho vyplývající omyl při evidenčním zpracování v archivu (např. nepřesným označením a záměnou Broumova a Police nad Metují), dnes nevíme. Jakkoli existuje zjevná časová souvislost mezi datem zrušení kláštera a datací údajného katalogu jeho knihovny rokem 1787, o jeho obsahu můžeme pouze spekulovat.

Celý tento soubor katalogů konventní a opatské knihovny kláštera v Broumově z konce 18. století je z velké části olbřímím dílem v podstatě jediného muže – knihovníka a posléze i převora P. Ruperta Strahla. Poslední katalog konventní knihovny je datován „*Braunae in Martio Anno 1802*“.¹¹⁶ Strahl ho tedy dokončil krátce před svou smrtí, protože zemřel v Broumově 14. listopadu 1803.¹¹⁷

Snad z obdivu k němu si některý z jeho následovníků uprostřed podobné namáhavé práce povzdechl později na jednu z volných stran katalogu opatské knihovny: „*Ach Gott! Wann gehen meine Leiden zu Ende?*“.¹¹⁸ Necht' je tento příspěvek také drobným vyjádřením úcty k jeho práci.

Autor | Author

Zdeněk Zahradník

Katedra pomocných věd historických a archivnictví
 Filozofická fakulta
 Univerzita Hradec Králové
 Nám. Svobody 331
 500 03 Hradec Králové
 zdenek.zahradnik@uhk.cz

113 SOA Zámorsk, f. Velkostatek Police nad Metují 1568–1948, zejm. knihy č. 25, 20, 21 a 22.

114 Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), odd. Alter Kultus, f. Stiftungshofbuchhaltung, fasc. 440. Za kolegiální upozornění na tento pramen děkuji Mgr. Jindřichu Koldovi.

115 Sdělení Dr. Susanne Kühberger z Allgemeines Verwaltungs-, Finanz- und Hofkammerarchiv Wien z 7. září 2016 v dokumentaci autora.

116 Katalog 1802, fol 1r.

117 Srov. zde, pozn. 29.

118 *BÜCHER-CATALOG der Braunauer Abtei – Bibliothek*, nestr.

PhDr. Zdeněk Zahradník (* 1955) působil v letech 1982–2010 v různých pozicích Muzea východních Čech v Hradci Králové, poté jako redaktor nakladatelství Garamon v Hradci Králové (např. Encyklopedie města Hradce Králové). Přednáší na Katedře pomocných věd historických a archivnictví a Historickém ústavu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. V současné době pracuje v Diecézním konzervátorském centru Biskupství královéhradeckého.

Edvard Beneš – domácí zájezdy a fotografie

PAVEL DVOŘÁK

Abstrakt | Abstract

Cílem stati je analyzovat domácí prezidentské zájezdy Edvarda Beneše prostřednictvím fotografií, na které byly tyto cesty bohatě zaznamenávány. Naší snahou není jen prostý popis a analýza snímků či cesty jako takové. Pokusíme se zjistit, jakým způsobem médium utváří obraz cesty i prezidenta samotného, jak jsou snímky inscenovány, co všechno na nich je (a také není) zachyceno. Prezidentský zájezd je prodchnut řadou nejrůznějších zájmů, stejně tak i jeho fotografie je poplatná tomu, jak má být cesta později vnímána a vyložena. Z tohoto důvodu se budeme zabývat tím, kdo a za jakých okolností cesty fotograficky zaznamenával a jak byly snímky později šířeny, publikovány či archivovány. Fotografování zájezdu vykazuje mnoho znaků ritualizovaného jednání, v části „Fotografie jako rituál a reprezentace“ se tedy pozastavíme nad tím, jakými fázemi tato „ritualizovaná praktika“ během zájezdu procházela.

Edvard Beneš – Domestic Tours and Photographs

The aim of the essay is to analyze the domestic presidential tours of Edvard Beneš through photographs on which these trips were frequently recorded. Our goal is not just a simple description and analysis of pictures as such. We will try to find out how the medium shaped the image of the tour and the president himself, how the pictures were arranged, what was (and was not) captured in them. The presidential tour was lured by a variety of interests, as well as these photographs are subject to how the way is perceived. For this reason, we will look at whom, and under what circumstances, photographed the tours and how images were later propagated, published, or archived. Taking photos of the tours has many features of ritualized behavior, so in the „Photography as Ritual and Representation” section of the study, we will suspend what phases this „ritualized behavior” contained.

Klíčová slova | Key Words

Edvard Beneš, fotografie, historická paměť, zájezdy
Edvard Beneš, photographs, historical memory, tours

Využití fotografií v humanitních vědách se po dlouhou dobu omezovalo především na jejich dokumentační či ilustrační funkci. Z mnoha důvodů se historikové raději obraceli k tradičním písemným pramenům a ikonografický materiál přenechávali ve většině zájmu uměnovědců a estetiků. Zlom v této tendenci přináší, až na drobné dřívější výjimky, polovina 20. století a vstup nových pramenů nejprve do práce etnografů a antropologů a později i klasických historiků.

Cílem této stati je krom jiného pokusit se ukázat právě jednu z možností použití fotografie jako základního a plnohodnotného pramene v historikově práci. Převážně ikonografickou, (ovšem nikoli výhradně) pramennou základnu¹ se pokusíme aplikovat na výzkum domácích prezidentských cest Edvarda Beneše,² které byly na fotografie bohatě zaznamenávány. Naší snahou bude v první řadě ukázat, že fotografie může být v historické práci užita jako hlavní, ovšem samozřejmě ne jediný, pramen poznání. Pokusíme se zjistit, jakým způsobem fotografické médium reflektuje osobu prezidenta, jaký je obraz, jež je pomocí ní konstruován. Zajímat nás bude i diskurz, který fotografie během prezidentské cesty vytváří a zda se tento liší od diskurzů, vytvářených jinými prostředky (tiskem, oficiálními dokumenty atp.).

Velice zajímavé bude sledovat, jakým způsobem jsou fotografické obrazy během cest inscenovány, jaká je jejich ikonografie, co vůbec zobrazují (a také co nezobrazují). Je totiž zřejmé, že ne každá část prezidentského zájezdu byla hodna zaznamenání na film a pokud již zaznamenána byla, měla velmi často svou pevně danou podobu a scénografii. Výběr scén k fotografování se rovněž liší podle toho, kdo fotografie objednal či zhotovil a jaký byl jeho vztah k celé události. Nastínit bychom rovněž měli způsob, jakým byly hotové fotografické obrazy uváděny v život a dávány do oběhu a na jaké publikum byly cíleny, což samozřejmě zásadně ovlivnilo jejich pozdější působení.

Zastavíme se též nad problematikou utváření historické paměti, ve které hraje fotografie, především na lokální úrovni, zásadní roli. Je totiž možné předpokládat, že funkce snímku jakožto přímého svědka události se zásadně odráží právě v malých komunitách, pro něž je obraz pořízený fotoaparátem velmi často jedním z mála prostředků uchování kolektivní paměti. Pokusíme se ukázat, že fotografie, na úrovni sociálních reprezentací, funguje během prezidentských cest vždy ve dvou rovinách. Každý snímek je totiž nejen produktem nějaké skutečnosti či události, jejich následkem. Každý záběr je i následným tvůrcem reprezentací, producentem nové reality. Stejně tak fotografie není pouhým vypravěčem „příběhu“,³ mezičlánkem, zprostředkovatelem informace. Fotografie sama může být „příběhem“, hlavním aktérem, centrální postavou.

-
- 1 Při výzkumu jsme se opírali převážně o archiválie uložené v Archivu Kanceláře prezidenta republiky a Archivu Národního muzea.
 - 2 Věnovat se, jinak řečeno, budeme cestám, které Edvard Beneš uskutečnil během výkonu funkce prezidenta republiky. Tedy od nástupu od funkce v prosinci 1935 do abdikace v říjnu 1938 a potom od svého poválečného návratu do vlasti na jaře 1945 do smrti v září 1948. V naší práci se nebudeme zabývat jednak jeho cestami v jiných ústavních funkcích (především ve funkci ministra zahraničních věcí), dále pak není v našich intencích zkoumat cesty do zahraničí. Posledním okruhem cest, které z naší studie vyčleníme, jsou cesty vykonané během exilu za 2. světové války, které, z pochopitelných důvodů, tvoří naprosto specifickou a samostatnou kapitolu. Mluvíme-li o domácích cestách, máme zde na mysli zájezdy realizované v rámci Československé republiky (a to včetně letních pobytů, které byly pravidelně spojovány s vícedenním zájezdem).
 - 3 Slovo *příběh* zde záměrně dáváme do uvozovek. Jak se později pokusíme ukázat, fotografie jako taková má jen omezenou schopnost vyprávět příběhy ve smyslu propojování více událostí v souvislé dějové linii.

Její významy a funkce, stejně jako dvě strany jedné mince, jsou propojeny a bez přestání na sebe vzájemně působí.

Nejdříve se tedy musíme pozastavit nad základními informacemi, které mohou poodhalit způsob vzniku fotografií a jejich dalšího šíření. V korpusu snímků zauímají přední místo fotografie oficiální. V tomto ohledu nás samozřejmě nemůže překvapit, že nejrůznější autority zainteresované na prezidentově cestě⁴, měly zájem o její fotografické zaznamenání.

Fotografickou službu pro prezidentskou kancelář a prezidentské zpravodajství jako takové⁵ pravidelně a téměř monopolně vykonávala Československá tisková kancelář. Nejinak tomu bylo i v průběhu zájezdů.⁶ Snímky jejích reportérů je možno považovat za nejreprezentativnější a snad i nejoficiálnější obrazový materiál z cest. Koneckonců důležitost a oficiální postavení ČTK⁷ zde stvrzuje i zařazení zvláštního agenturního automobilu do prezidentské kolony.⁸ Tyto fotografie později sloužily jak potřebám prezidentské kanceláře, tak samozřejmě potřebám mnoha deníků a časopisů doma i v zahraničí, jimž ČTK snímky poskytovala.

Důležitými snímky taktéž oficiální povahy jsou práce profesionálních fotografů najatých většinou městem, ve kterém se prezident zastavil či kterým projížděl.⁹ Jejich kvalita i obsah je v podstatě srovnatelný s pracemi reportérů ČTK. Pokud bylo potřeba, zasílali buď přímo fotografové či spíše místní samosprávy¹⁰ fotografie do prezidentské kanceláře.¹¹ Mezi ateliéry, které v průběhu let participovaly na zaznamenávání Benešových cest, nalezneme i známá jména jako například brněnský Ateliér Stoklas, tábořský Šechtl a Voseček či liberecký Henniger. Můžeme se domnívat, že pracovat oficiálně na dokumentaci podniku,

4 Ať již to byla sama prezidentská kancelář, městské samosprávy atd.

5 Toto zpravodajství bylo v podstatě autonomní součástí ČTK. Hradní zpravodaj byl naprosto integrálním členem prezidentova týmu a jako takový jej doprovázel i na jeho cestách. Prezident, kterému záleželo na tom, jak bude v tisku prezentován, s těmito novináři běžně probíral podobu jednotlivých zpráv. Srov. Jan STEJSKAL, *Zprávy z českého století, tiskové agentury a česká společnost 1848–1948*, Praha 2008, s. 162–163.

6 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), f. KPR, protokol 100 000, inv. č. 1820, sig. 125 436, kart. 347, č. D7331/37, D7722/37.

7 ČTK samozřejmě neměla na zájezdech přítomné pouze své fotoreportéry. Důležitou roli hráli také písemní zpravodajové, jejichž svodky patří k důležitým zdrojům informací o zájezdech.

8 Srov. např. Moravský zemský archiv (MZA), f. B280 (Zemský národní výbor) – Presidium, inv. č. 84, k. 64.

9 Není samozřejmě možno vyloučit, že mnozí profesionální fotografové nebyli přímo najati na fotografování a pracovali ve své vlastní režii.

10 Např. expozitura ZNV v Ostravě si v roce 1946 vyžádala všechny povedené snímky místních fotografů pro svou sbírku. Srov. Státní okresní archiv Frýdek-Místek (SOKA FM), f. ONV Frýdek-Místek 1, inv. č. 247, kart. 7, č. spisu 557/9/pres.

11 AKPR, f. KPR, protokol 100 000, inv. č. 1820, sig. 125 436, kart. 347, č. D8360/37.

jakým byl prezidentský zájezd, bylo záležitostí do značné míry prestižní, a že podobné zakázky byly svěřovány jen uznávaným fotografům.¹²

Poslední kategorií snímků, se kterou máme možnost se setkat, jsou obrázky amatérské.¹³ Jejich variabilita je zdaleka největší, nutno však přiznat, že jejich počet je v naší zkoumaném souboru bohužel nejnižší. Je to samozřejmě dáno povahou snímků, které byly pořizovány pro osobní potřebu, jako upomínka a jako takové většinou unikly institucionální archivaci. Mezi fotografiemi, které máme k dispozici, jsou většinou ty, které byly poslány do prezidentské kanceláře s osobním věnováním či s žádostí o autogram.¹⁴ Rovněž se zde objevují snímky, které si od občanů vyžádalo vedení většinou menších měst, která oficiálního fotografa nenajala. Tyto práce se většinou zachovaly v místních archivech či některých fondech a sbírkách okresních archivů.¹⁵ Právě amatérské snímky nám často odhalí nečekané detaily z průběhu zájezdu a prokreslí lépe a barvitěji jeho atmosféru. Jak jsme však zmínili výše, tyto práce jsou spíše vzácností.

Rozdíly mezi pracemi amatérů a profesionálů jsou patrné na několika úrovních. Zásadní odlišností je možnost „fyzického“ přístupu k jednotlivým součástem zájezdu.¹⁶ Prakticky bez omezení pracovali reportéři „Četky“, kteří navíc měli k dispozici přesný harmonogram zájezdu a další doplňující informace o jeho průběhu.¹⁷ Jejich snímkům tak většinou nechybí zajímavá kompozice a přesné zacílení na jádro probíhající události a její aktéry. Fotografie se často „vznášejí“ nad scénou, divák má pocit, že sedí skutečně „v první řadě“. Z prací jde jasně cítit, že jejich autor dobře věděl, co se kdy bude odehrávat a jaký je pro danou situaci nejlepší způsob práce. Reportéři ČTK mají oproti jiným fotografům rovněž mnohem větší možnosti, co se týče účasti na nejrůznějších jednáních, recepcích, večeřích apod.

O úroveň níže se pak nacházejí fotografové „městští“. Technickou kvalitou svých snímků si mnohdy v ničem nezádají s autory předchozí kategorie. I oni mají stále poměrně dobrý přístup k prezidentovi a jeho doprovodu, jejich práce se však omezují pouze na dění spojené s městem, jež je najalo. To, co se děje mimo jeho hranice již nespadá do jejich kompetence. Tyto fotografie tak postrádají určitou vyjadřovací kontinuitu, zájezd je v jejich podání omezen pouze na návštěvu města, i když ve skutečnosti může mít i značný geografický a s tím spojený věcný přesah. Na druhou stranu právě u městských fotografů nacházíme prvky, které u agenturních najít nemůžeme – dění těsně před příjezdem

12 Bylo-li z čeho vybírat, samozřejmě.

13 Je namístě zmínit, podle jakého kritéria rozlišujeme snímky profesionální a amatérské. Předně za profesionální fotografie považujeme práce signované (ať již rukou či častěji razítkem), tedy práce tiskových agentur či ateliérů. Také technická kvalita snímků hraje v rozhodování svou roli. O dalších rozdílech se zmíníme později v textu.

14 AKPR, f. KPR, protokol 100 000, inv. č. 1820, sig. 125 436, kart. 347, č. D10166/37.

15 Archiv muzea Fojtství v Kopřivnici (AMF), kart. 128, inv. č. 59–64.

16 Fakt, že do blízkosti prezidenta se skutečně nedostalo mnoho fotografů, dokládají i samy fotografie. Málokdy na nich totiž vidíme zachyceny jiné reportéry.

17 AKPR, f. KPR, protokol 100 000, inv. č. 1820, sig. 125 436, kart. 347, č. D7331/37.

a po odjezdu, výzdoba města, častější záběry na publikum, vše, co je pro město nějakým způsobem důležité.

Obě dvě výše uvedené kategorie prací spojuje jeden důležitý znak. Je jím značná schematičnost a stereotypnost fotografií. Při srovnání většího počtu prací je dokonce zřejmé, že motivická i stylistická skladba fotografií se neustále opakuje, vytvářejí se známé *topoi* či *loci communes*,¹⁸ blízká spíše historikům starších období. Důvod je zřejmý. Fotografové, kteří pracovali podle přesně popsané objednávky, a kteří neřešili technické potíže s omezeným manévrovacím prostorem apod., neměli důvod a často snad ani možnost zasahovat do osvědčeného schématu práce a následné podoby fotografií. Čas od času se mezi těmito snímky samozřejmě vyskytnou fotografie převyšující v nejrůznějších ohledech ostatní, tyto práce však zřejmě vznikaly spíše shodou okolností, než sledováním nějaké promyšlené koncepce. První snímek (foto 1) nám však poskytuje jasný důkaz, že právě netradiční obrázky dosáhly později největší popularity. Profesionální fotografie se rovněž vyznačují největší promyšleností.

Samozřejmě neomezenější možnosti měli při své práci amatéři. Jejich dokumentace byla jednak vázána na povolení organizátora zájezdu¹⁹ a dále pak byli omezeni především možnostmi přístupu k celé akci a také svou informovaností o průběhu zájezdu.²⁰ Je však třeba říci, že právě práce běžných občanů nám přinášejí úplně jiný pohled na celý zájezd a jeho průběh. Mezi těmito snímky nacházíme často obrázky „z druhé strany“, tedy z davu, kde prezident mnohdy (ať chtěně či nikoli) vystupuje pouze jako druhotná postava, kde hlavním aktérem je právě shromážděné občanstvo (byť to zřejmě nebylo autorovým cílem – foto 2). Mnoho amatérských snímků nám odhaluje přípravu zájezdu či početné doprovodné akce.²¹ Nebylo by překvapením, kdybychom během dalšího výzkumu narazili i na snímky čistě rodinného charakteru, které se svým obsahem návštěvy dotýkají (oblékání dětí, odchod rodin na vítání prezidenta atd.).

Jako podkategorii amatérských fotografií můžeme brát také práce lidí z okruhu prezidenta Beneše.²² Hlavním rozdílem, oproti jiným amatérům je samozřejmě jejich přístup k centru událostí. Od profesionálů je však odlišuje především jejich reportážská a fotografická nezkušenost a pak především nesvázanost pravidly a objednávkou. Potkáváme zde často prezidenta v uvolněné

18 Toto označení je samozřejmě třeba brát jako symbolické. Je však pravdou, že v mnoha ohledech dobře vystihuje podstatu problému.

19 Tím byl většinou příslušný správní úřad (Zemský úřad, ZNV, ONV apod.). Povolení samozřejmě potřebovali i oficiální městští fotografové. AKPR, f. KPR, protokol 100 000, inv. č. 1820, sig. 125 436, kart. 347, D7731/37. Úřady často podmiňovaly vydání povolení zasláním provedených snímků. Srov. SOKA FM, f. ONV Frýdek-Místek 1, inv. č. 247, kart. 7, č. spisu 557/9/pros.

20 Nemluvě také o technickém vybavení, zkušenostmi s fotografováním atd.

21 Prezidentská návštěva znamenala pro každou zainteresovanou obec významnou událost, která byla často spojena s lidovou veselicí, přehlídkou, koncertem atp., a která se samozřejmě neomezovala jen na několik minut, popřípadě hodin, které prezident v obci strávil. Srov. např. Kronika města Příbora, kniha II. – od r. 1945, SOKA NJ, f. Městský národní výbor Příbor, s. 106.

22 Nemusí se nutně jednat o jeho spolupracovníky či jiné blízké osoby. Často jde pouze o lidi, kteří se dočasně pohybovali v prezidentově blízkosti: správci objektů, úředníci atd.

atmosféře, v neformálních situacích, obraz naprosto odlišný od toho, který podávají snímky oficiální (foto 3).

Fotografie jako rituál a reprezentace

Prezidentský zájezd je sám o sobě rituální praktikou se vším, co k tomu patří. Forma i obsah události, zúčastnění lidé (doprovod, hosté i publikum), výzdoba, hudba, drobnosti jako mimika a gestika. To vše dělá z prezidentovy cesty přesnou, připravenou a detailně organizovanou operaci, jejíž jednotlivé součásti mají svůj jasný účel a danou podobu. I fotografie a fotograf jsou součástí tohoto rituálu, mají v něm své pevně stanovené místo a funkci.

Akcí podobných rozměrů se samozřejmě proplétá celá řada zájmů a požadavků, „rituál“ i jeho fotografie je třeba vystavět tak, aby vytvořily potřebné sociální reprezentace, společné vnímání událostí i osobností, jejichž chtěný obraz. Je samozřejmé, že každá sociální skupina má o těchto reprezentacích jiné představy. A fotografové se skrze své snímky pokoušejí tyto představy naplnit.

Co se týče fotografie, můžeme ji dokonce samu o sobě považovat za určitý druh ritualizovaného jednání, které samozřejmě v mnohém odpovídá podobě a potřebám „hlavního obřadu“, kterým je sama cesta. Tato fotografická „ritualita“ se projevuje například ve výše zmíněném výběru zaznamenávaných motivů, jejichž repertoár a podoba jsou, především u profesionálních fotografů, omezeny a do jisté míry kodifikovány. Pokusme se nyní ukázat, jaké motivy si fotografové (a mluvit budeme především o profesionálech, jejichž práce měla nejvíce rituální charakter) pro svou práci vybírají a jaká může být jejich symbolická, reprezentativní, rituální hodnota. Rovněž nám tak vyplne, které součásti zájezdu můžeme skrze fotografii vnímat jako nejdůležitější.

Budeme-li postupovat chronologicky²³, prvními fotografiemi, na které narazíme, budou ty, zobrazující příjezd či průjezd prezidentské kolony (podle toho, zda se prezident v místě zastavil či jen projel). Tyto snímky jsou především z provenience městský fotografů a amatérů. „Četkaři“, jako součást prezidentského doprovodu, byli sami začleněni do kolony, jejich práce začíná většinou o několik okamžiků později. Na snímcích někdy nacházíme i záznam dění těsně před příjezdem (foto 4). Důležitým prvkem všech těchto fotografií je snaha o navození určitého napětí, vzrušení, zachycení naprosto samozřejmého momentu očekávání. Vůbec první obrázky samotného příjezdu tedy často zachycují automobily v dálce, jejich vjezd na prostranství, kde se oficiální uvítání odehrává, popřípadě průjezd kolony okolo fotografa. Mnohé z těchto snímků nám rovněž dávají nahlédnout na davy, obklopující příjezdovou cestu, můžeme pozorovat změny jejich chování, z tichého, napjatého čekání až po výbuch nadšení (foto 5).²⁴

23 Tedy alespoň přibližně dle poměrně stálého rozpisu jednotlivých částí návštěvy. Srov. např. Státní okresní archiv Nový Jičín (SOKA NJ), f. ONV NJ, inv. č. 21, č. spisu 1816-1, č. jednací 331/2/pres.

24 Otázka funkce davu je vůbec při zkoumání prezidentských zájezdů otázkou velice důležitou a zajímavou. Dav má navíc během návštěvy svou vlastní dynamiku, probíhají v něm nejrůznější

Dalším naprosto rekurentním motivem je výstup z automobilu a první setkání s oficiálními reprezentanty místa, kde se ceremonie odehrává (foto 6).²⁵ Motiv setkání, přivítání a vzájemného představení i jejich fotografie jsou opět v mnohém archetypální. Běžným záběrem je pozdrav davům, v Benešově případě většinou gestem pokynutí ruky a bezprostřední podávání rukou s oficiálními představiteli, vše vždy doplněno úsměvy na obou stranách.²⁶ Úkolem těchto snímků je především uvést diváka do celé akce, dát mu najevo, o co se v ní bude jednat a jaká bude její atmosféra.

Pokud je při návštěvě přítomnem čestný vojenský oddíl, jeho velitel podává hlášení a prezident jej přehlíží (foto 7). I to je moment hodný zaznamenání. Beneš tak totiž naplňuje jednak svou funkci vrchního velitele armády, vyjadřuje svůj zájem o tuto skupinu obyvatel²⁷ a rovněž uskutečňuje jednu z nejobradnějších chvil návštěvy, která je navíc vizuálně velmi efektní.²⁸

Odchod na tribunu je dalším z momentů, který by neměl fotografovi uniknout (foto 8). Odehrává se vždy v doprovodu místních, nedá se však obecně říci koho přesně. Většinou je přítomen starosta a další představitelé, stává se však také, že je tento odchod pojat skutečně symbolicky, jako uvedení nejen do města, ale také do kraje, jeho života a zvyků. Na těchto obrázcích má tedy zájem především město a jeho fotograf. Jsou totiž záznamem momentu, kdy je prezident vymaněn ze „svého“ světa, z jurisdikce výše postaveného úřadu a dostává se „plně“ do péče města, které jej přijímá. Celá akce nese znaky jakéhosi přechodového rituálu a fotograf se při ní stává jednou z nejdůležitějších postav. Od této chvíle až do odjezdu bude v prezidentově blízkosti vždy přítomen zástupce místních.²⁹

Další fází návštěvy, kterou většina fotografií považovala za nutnou zaznamenat, je proslov místního zástupce (foto 9). Právě v tuto chvíli, prostřednictvím jazyka, má obec často jednu z mála možností obrátit se přímo a snad neoficiál-

děje a „mikroudálosti“, je to právě dav, která v mnohém formuje atmosféru cesty a je také jedním ze zásadních faktorů, které ovlivňují způsob fotografování i podobu fotografií. Naším cílem zde není prozkoumat podrobně fenomén davu jako takového. Cítíme však potřebu upozornit na jeho nesmírnou důležitost.

- 25 Záměrně zde nejmenujeme konkrétní osoby, jejich variabilita je totiž značná. Od představitelů státu, země, okresu, města, přes významné podnikatele až po církevní hodnostáře. Na tomto místě můžeme podotknout, že velká část snímků, jež máme k dispozici, zachycuje při těchto obvyklých situacích společně prezidenta i první dámu. Pokud je Beneš zobrazen sám či ve společnosti jiných osob, jedná se buďto o specifickou součást ceremoniálu anebo o fotografův záměr. O obojím se v případě nutnosti zmíníme dále.
- 26 Samozřejmě s ohledem na situaci. Například Benešovo uvítání na Lidické tryzně v červnu 1945 tento aspekt z pochopitelných důvodů postrádá. Rovněž uvítání při cestě vlakem má v mnoha ohledech formálnější charakter.
- 27 Vyjádření zájmu je jedním ze základních prvků celého konceptu prezidentských cest. Zmínili jsme se o tom v jedné z předchozích kapitol.
- 28 Nezapomínejme ani na tento aspekt fotografování situací, který často hraje důležitou roli.
- 29 Objevit se v přítomnosti prezidenta republiky je samozřejmě symbolickým potvrzením důležitosti. I proto má město zájem na tom, aby na snímcích byli především ti „správní“ představitelé.

něji na prezidenta, představit se mu a říci o svých problémech.³⁰ Poté následovala prezidentova odpověď, která reagovala na předcházející projev (foto 10).³¹ V mnohých obcích, kde se prezident zastavil jen krátce, znamenala tato část vrchol celé návštěvy. Je tím potvrzen fakt, že jazyk měl při těchto zájezdech také do určité míry „sakrální“ funkci. Oční kontakt s prezidentem mělo relativně velké množství lidí, kontakt slovní byl však vyhrazen pouze vyvoleným. Zaznamenáním projevů na fotografii se sice slova zachovat nepodařilo, ovšem i tak, snad paradoxně, bylo potřeba alespoň situaci, při které byla slova pronášena, zachytit. Fotografie projevů nezachycují vždy pouze osobu, jež projev pronáší. Své zaznamenání si žádají také osoby, bez nichž by nebyla naplněna komunikační funkce projevu – posluchači.³² Fakt, že se jedná o jednu z nejdůležitějších součástí cesty, potvrzuje i množství záběrů z pronášení projevů. Setkáváme se zde rovněž z jejich největší variabilitou formální a stylistickou – záběry z blízka i z dálky, celky i detaily, různé úhly pohledu.³³

Po projevech se již pořad prezidentovy návštěvy a s tím i fotografie začínají různit. Vděčným motivem mnoha snímků je předávání darů a kytic, které bývá prováděno dětmi či mládeží, jež často vystoupí i s jednoduchou zdravicí (foto 11). I tyto snímky jsou divácky velice populární, mají však opět i množství dalších funkcí. Předně staví prezidenta do role člověka, který se nebojí změn a důvěřuje mladé generaci. Stejný motiv nacházíme při podobných příležitostech v podstatě dodneška.³⁴ I zaznamenání předávání darů je vlastním zájmem městského fotografa. Stejně tak se především obce dotýká chvíle, kdy se prezident s manželkou zapisují do pamětní knihy města, eventuálně přebírají čestná občanství a zanechávají tak v podstatě jediný fyzický důkaz svého pobytu. Poté již fotografie zajímá jen setkání prezidenta s významnými občany a následuje odchod k automobilu a odjezd (foto 12). Tyto části se podobají prvním partiím návštěvy a jsou v podstatě jejich významovým opakem, „propuštěním“ prezidenta z města a jeho pravomoci. I fotografování loučení probíhá podle osvědčených pravidel – zachycení gest, pohledů do publika a nakonec bývá fotografem zaznamenán odjezd kolony.

30 I zde se jedná především o symbolický akt. Všechny projevy byly dopředu připomínkovány a schvalovány. Nemáme záznam o tom, že by se řečníci od schválených textů významně odchýlovali. SOKA NJ, f. ONV NJ, inv. č. 21, č. spisu 1816-1, č. jednací 331/2/pres.

31 Projevy jako takovými se zde nebudeme podrobněji zabývat. Téma by jistě vydalo na další práci.

32 Do této role jsou postaveni postupně téměř všichni zúčastnění. Protože je však projev fyzicky adresován většinou jen jedné osobě, je důraz kladen na ni (ať již je to prezident nebo jeho místní řečnický protějšek).

33 Rozmanitost je možná zapříčiněna i jedním z technických aspektů – délkou projevů. Ta se pohybovala v řádu minut, pro fotografie tak bylo snazší udělat více záběrů jedné scény.

34 Úkolem této práce není rozkrýt funkci těchto aspektů ceremoniálu jako takových. Dotýkáme se jich pouze v případě, že nám pomohou pochopit funkci fotografie.

Jak jsme upozornili na jiném místě, hlavní body tohoto „rituálu“ a tudíž i hlavní motivy fotografií jsou víceméně neměnné. Ne všechny cesty a jejich části však disponují stejným programem a stejnou časovou dotací. V této souvislosti se pak setkáváme s obrázky zachycujícími i další situace, od běžných (obědy, večere, recepce, přípitky, ubytování, folklórní program) k méně standardním (vojenská přehlídka, prohlídka muzea, továrny) či zcela výjimečným (cesta lodí – foto 13). Všechny tyto situace jsou z nejrůznějších důvodů zaznamenáníhodné a také při nich plní fotograf svou „obřadní“ funkci.

Velkou hodnotu pro nás mají snímky (již jsme je zmínili), kde sice prezident nefiguruje, ale které tak či onak dokumentují přípravu příjezdu, výzdobu města, slavnostně vystrojené obyvatele atd (foto 14). I ty plní vzhledem k určitým skupinám obyvatel různé, především legitimizační funkce.

Zastavme se nyní u stylistického aspektu některých prací, tedy u aspektu, jež z velké části ovlivňuje sám fotograf. Zajímají nás v tomto ohledu především ty, na nichž je zachycen sám Beneš. Velká skupina fotografií jej zachycuje ve společnosti nejrůznějších osob.³⁵ Zde bylo zřejmě autorovou snahou naznačit spojení Beneše a těchto lidí, ukázat jej jako součást jejich kolektivu a vyzdvihnout spíše společenský aspekt celé návštěvy. Na těchto zobrazeních vidíme zejména situace, jejichž cílem nebylo sdělit nějakou konkrétní myšlenku, předat určitou jasnou informaci. Benešova osobnost je tak záměrně upozaděna ve prospěch celku.

Naopak v situacích, kdy prezident působí celou vahou své osobnosti, v nezastupitelných rolích řečníka, velitele, organizátora, příjemce osobní pocty, nacházíme často fotografie, jež ho separují nejen od davu, ale také od doprovodu, včetně manželky. I tady často fotograf využívá některých formálních prostředků, aby svůj záměr podtrhnul – nejvýraznějším je jistě rozostřené pozadí snímku (foto 15).

Mimo tyto kategorie stojí většinou práce fotografů amatérů v davu,³⁶ jejichž prioritou bylo zachytit co možná nejzřetelněji prezidentovu osobu. Neměli většinou ani možnost ani ambice vytvořit kvalitní fotografii. Pro nás má však jejich práce značný význam, neboť ukazuje, jak jsme o tom již mluvili, pohled z druhé strany, velmi odlišný, avšak neméně zajímavý a přínosný. I jejich chování je prodchnuto rituálními prvky, které však jsou mnohem méně zřetelné a projevují se v podstatě pouze v jakési automatické a nevědomé snaze „uložit“ prezidentův obrázek.

Reprezentace, jež jsou fotografiemi vytvářeny, jsou vázány především na původní intenci toho kterého fotografa. Zatímco agenturní fotografové pracují především na utváření obrazu prezidenta, městským autorům jde hlavně o vytvoření pozitivního vnímání města a jeho představitelů. Faktem je, že ve větším

35 Zde odkazujeme na jednu z teoretických kapitol této práce, kde jsme mluvili o způsobu, jakým fotografie transformuje realitu. Ne všichni lidé, kteří se na fotografiích vyskytují v prezidentově blízkosti, k němu patří i ve skutečnosti.

36 Amatéri bez povolení měli vyhláškou výslovně zakázáno fotografovat z domů, oken, ramp, střež atp. Můžeme se domnívat, že prvotním důvodem byl zájem o bezpečnost všech zúčastněných, ovšem v pozadí lze tušit i jistou snahu o vytvoření „monopolu“ na obrazové svědectví a vše, co k němu patří. SOKA NJ, f. ONV NJ, inv. č. 21, č. spisu 1816-1, č. jednací 331/2/pres.

měřítka (např. při publikaci v celostátním tisku) jsou téměř výhradně používány snímky agenturní. Ze snahy městských fotografů o reprezentaci navenek se tak nakonec stává spíše jistý druh seberepresentace a nakonec i sebereflexe působící opět především uvnitř městské komunity.³⁷

Toto je tedy repertoár hlavních motivů, které v průběhu svého zaznamenávání vykazovaly mnohé znaky ritualizovaného jednání, a které v konečném důsledku vytvořily jakousi kolektivní vizuální imaginaci, soubor sociálních reprezentací a zároveň paměť prezidentských cest. Existuje samozřejmě množství motivů, jež se z nejrůznějších důvodů na snímky nedostaly a zůstaly tak mimo naše současné vizuální vnímání zájezdů. I jim se budeme věnovat v další části příspěvku, jejímž cílem bude představit fotografii prezidentské cesty jako součást paměti osobní, ale především pak kolektivní.

Fotografie jako svědectví a paměť

Svěddecká funkce provází vynález fotografie od jeho počátků. Nebudeme zřejmě daleko od pravdy, když řekneme, že právě oční svědectví je úkolem, jenž byl fotografií zadáván vůbec nejčastěji. Nejinak je tomu samozřejmě v případě zaznamenávání prezidentských cest. I tady je úkolem fotografie především podat vizuální svědectví o proběhlé události. V době, kdy se obraz staví na roveň písmu, se již nejedná o pouhé zachycení, obrazové svědectví se stává autentifikací, potvrzením pravosti, nejpádnějším důkazem.

S fenoménem svědecké funkce obrazu se neoddělitelně pojí také jeho funkce paměťová. Paměť, kterou je fotografie schopna uchovat a zprostředkovat je pochopitelně předmětem boje o své ovládnutí. Nejrůznější skupiny mají své vlastní zájmy na kontrole paměti a její interpretace. Tyto snahy jsou ve svých krajních podobách patrné spíše v totalitních či autoritativních režimech, ovšem ani demokratické zřízení se nezříká pokusů o, když ne přímo ovládnutí, tak alespoň kontrolu paměti.

Na nejvyšší úrovni se pokusy o formování paměti vyjevují především prostřednictvím vydávání oficiálních fotografických publikací. Zde je tvorba paměti evidentně kombinována s pokusem o tvorbu reprezentace, oba dva aspekty vyznívají přesně tak, jak je jim určeno. Formování paměti se zde rovněž děje prostřednictvím tisku, do kterého jsou z ČTK dodávány fotografie.

Nejlépe jsou tyto snahy opět pozorovatelné na nižších úrovních, v krajích a městech, pro které je zachování paměti na cestu téměř životní nutností. Není zde tak kladen důraz na formativní stránku paměti (jako je tomu na úrovni státní), spíše je vyzdvihován její aspekt komemorativní. Ten se velice silně projevuje například ve tvorbě pamětních alb, která často vznikají i dlouhou dobu potom, co prezident místo navštívil.³⁸ Mnohá z nich jsou doplněna ilustracemi, básněmi

37 Můžeme zde však vypožorovat snahu o prolomení této bariéry. Máme na mysli fakt, že mnohé obce i jednotlivci zaslali do prezidentské kanceláře své fotografie a pokusili se tak přeci jen zpětně zapůsobit i mimo.

38 Archiv Národního muzea (ANM), f. E. Beneš, část F, inv. č. 346b, kart. 41. (Album z pobytu mezi skauty v Náměšti v roce 1947, 1950).

a nejrůznějšími zdravicemi a věnováními. Z faktu, že byla tato alba mnohdy zasílána osobně prezidentovi,³⁹ můžeme vypozařovat snahu o jakési zapojení jeho osoby do procesu vzpomínání, pokus obyvatel o legitimizaci a potvrzení vlastní vzpomínky přímo prostřednictvím subjektu této vzpomínky.

Fotografická alba jsou poměrně intimní záležitosti, které se často dotýká úzkého společenství lidí. I na místní úrovni však pozorujeme snahu o vytvoření oficiální paměti cesty. Ta se zhmotňuje jednak prostřednictvím zakládání sbírek projevů a fotografií,⁴⁰ pak samozřejmě v místním tisku, ale především v produkci pamětních spisů, nejrozmanitějších rozsahů a podob. Od útlých knížek, kde jsou fotografie otištěny po boku stručné rekapitulace zájezdu a pronesených proslovů, až k objemným a reprezentativním publikacím, které se svým rozsahem i významem blížily státům vydávaným publikacím. Oproti nim jsou však fotografie v nich publikované zaměřeny opět především na město či kraj a jeho specifika. Opomenout nesmíme ani obecní kroniky, na jejichž stránkách také často nacházíme fotografickou dokumentaci.⁴¹

Ve fotografiích prezidentského zájezdu nacházíme také stopy po snaze zachovat a stvrdit paměť osobní. Mnozí občané zasílali své snímky přímo k rukám Edvarda Beneše buďto pouze jako věnování či s žádostí o podpis.⁴² Samotná prezidentská kancelář pamatovala na tuto eventualitu a rozesílala po zájezdu některým občanům podepsané fotografie z produkce ČTK.

Již dříve jsme se zmínili o motivech, které si fotograf vybírá k zaznamenání. Vraťme se k nim nyní, ovšem z druhé strany. Vše, čemu se dostane privilegium být zachyceno na snímku, se s velkou pravděpodobností stane také součástí paměti, jejíž je fotografie prostředkem. Co však s „událostmi“, které fotograf nezaznamená? Konfrontujeme-li písemné a fotografické dokumenty, které se váží k cestě, zjistíme, že existuje množství fází zájezdu, které na snímcích nejsou. Nemáme například k dispozici v podstatě žádný snímek z míst mezi jednotlivými zastávkami, nikdo nezachytil prezidentskou kolonu mimo „předepsané lokace“. S podivem zůstává, že nám chybí snímky agenturních fotografů, které mohly být případně pořízeny během jízdy – mávajících davy, vyzdobená města atd. Takové snímky buďto vůbec nebyly pořízeny nebo jednoduše neprošly sítem užšího výběru. Tak jako tak, ani tyto práce nedostaly možnost začlenit se do kolektivní paměti jako reprezentace prezidentského zájezdu.

39 Co se týče fotografických alb, nenacházíme pouze alba jako vzpomínky na cesty. Některé obce se rozhodly věnovat prezidentovi fotografie s obrázky města přímo jako dar během jeho návštěvy. SOkA FM, f. MěNV Frýdek-Místek, inv. č. 1, s. 87 (Kronika Frýdek-Místek – 1. díl).

40 SOkA FM, f. ONV Frýdek-Místek 1, inv. č. 247, kart. 7, č. spisu 557/9/pres.

41 SOkA FM, f. AM Brušperk, inv. č. 189 (Kronika Brušperk – 1. díl).

42 Některé z těchto snímků se zachovaly neodeslané v prezidentské pozůstalosti. ANM, f. E. Beneš, část F, inv. č. 334, kart. 30; AKPR, f. KPR, protokol 100 000, inv. č. 1820, sig. 125 436, kart. 347, D8167/37.

Chybí nám i snímky nejrůznějších drobných přesunů a kvazi událostí, které se prokazatelně děly, pro úspěch cesty i fotografií měly často velký význam, ale samy o sobě hodné zaznamenání nebyly.⁴³

Jinou kategorií motivů, jež se na fotografie nedostaly, jsou motivy, které jednoduše nebyly z nejrůznějších důvodů při zájezdu přítomné. Nejvýraznějšími z nich jsou snímky Benešových odpůrců a během poválečných cest pak především Němců. Zde samozřejmě fotografie vystupuje jako jeden z předních mýtotočivých prostředků, prostředek propagandy a zaručené paměťové síto. Mezi oficiálními obrazy je tento přístup více než pochopitelný. Na podobné snímky však nenarážíme ani jinde.⁴⁴

Co se týče Němců v poválečném období, přístup k zájezdu a prezidentově osobě jim byl dopředu a systematicky zakázán úředním nařízením. V jeho průběhu měli být internováni na svých pracovištích, kde měli vyčkat návratu českého osazenstva (týkalo se důležitých podniků jako elektrárny, plynárny atp.) či nesměli vycházet z domů.⁴⁵

Pak jsou z fotografické paměti vymazány i skutečnosti dané omezeními média jako takového. Pohybujeme-li se v první polovině 20. století, fotografie nám v drtivé většině případů nezachytila barvu. Stejně tak nám snímky nejsou schopny zprostředkovat i jiné aspekty slavností – zvuk, vůni atp. Fotografická paměť je, ať záměrně či ne, značně omezená.

Mluvili jsme již o nejrůznějších formách fotografií, jež jedna vedle druhé postupně skládají obraz prezidentova zájezdu. Existuje však několik snímků, které se z nejrůznějších důvodů staly reprezentacemi prezidentské cesty samy o sobě. Můžeme říci, že těmto obrázkům se v rámci kolektivní vzpomínky podařilo vytvořit samostatnou nadkategorii – místo paměti. Tyto fotografie dokázaly silou svého výrazu vstoupit do obecného povědomí, jejich sdělení je víceméně univerzálně srozumitelné většině lidí daného společenství. Vznik podobného místa paměti je samozřejmě ovlivňován mnoha faktory, vědomými (účelový výběr fotografií k publikování atp.) i podprahovými. Je pravdou, že Benešovy domácí cesty nejsou na tyto snímky příliš bohaté. Je to zřejmě dáno právě zmíněnou stereotypností a vzájemnou podobností zájezdů. I přesto zde nacházíme některé práce, které bezpochyby znaky místa paměti nesou. Jednou z nich je již výše zmíněný snímek odpočívajícího Beneše, který vděčí za svou popularitu svému ojedinělému námětu. Prezidentova pravděpodobně nejslavnější cesta – z Košic do Prahy na jaře 1945 – nám také nabízí podobný emblematický obrázek, který se stal zosobněním vítězného návratu do osvobozené vlasti (foto 16).

43 Jmenuje pro příklad situace jako řazení osob na tribunách, průchody mezi místnostmi, ale také snímky ze soukromí, hotelových pokojů atp.

44 Nemůžeme samozřejmě zcela vyloučit, že existují.

45 MZA, f. ZNV – Presidium, inv. č. 84, k. 64, folio 87; SOkA NJ, f. ONV NJ, inv. č. 21, č. spisu 1816-1, č. jednací 331/2/pres. Bylo by nesmírně zajímavé, kdyby se dochovaly fotografie německé komunity právě v době zájezdu. Na nic podobného však autor práce nenarazil.

Tyto práce vděčí za svou popularitu především pozdějšímu systematickému šíření hlavně formou pohlednic.⁴⁶ Můžeme se domnívat, že po Únoru 1948 se jejich funkce místa paměti z pochopitelných důvodů zosobnila a mnohdy i zesílila.⁴⁷

„*Kdo ovládá minulost, ovládá budoucnost*“,⁴⁸ píše George Orwell ve svém nejslavnějším románu. Zároveň pak na jiném místě dodává, že „*minulost je to, na čem se shodnou záznamy a paměť*“.⁴⁹ Právě tato věta je nejspíš klíčem k pochopení paměťové funkce fotografie a úsilí o její ovládnutí. Nemusíme se ani zdaleka pohybovat ve společnostech totalitních, jak jsme řekli na jiném místě, podobné procesy pozorujeme i v demokratických zřízeních. Paměť jako taková a tím více paměť vizuální, fotografická je ve 20. století fenoménem, který nabývá na důležitosti, nezůstává bez zájmu, a který se významně podílí na utváření různorodých společenských identit.

Jaký je tedy obraz, který nám o prezidentských cestách fotografie poskytuje? Říká nám obrazový dokument něco navíc oproti dokumentu psanému? Má smysl se jím v historické práci zabývat?

Obraz prezidentské cesty, takový, jaký nám jej poskytuje fotografie, je předně nutné neposuzovat homogenně. Je třeba vzít v úvahu zájmy jednotlivých skupin participujících na zájezdu, oddělit musíme také obraz akce jako celku a jejich dílčích elementů.

Personifikací celého zájezdového podniku je samozřejmě prezident. Na všech oficiálních snímcích, ať je jejich autorem pracovník ČTK či fotograf najatý městem, je reprezentace jeho osobnosti v podstatě identická. Beneš je vykreslen jako ústřední postava snímané scény, což bezesporu odpovídá tomu, jak byl během zájezdu vnímán – jako jeho hlavní aktér.

Oficiální snímky nám také „podsouvají“ obraz „prezidenta dobré nálady“. Nenajdeme prakticky zobrazení, na kterém by se Beneš mračil či jinak nepříjemně tvářil. Obtížně pozorovatelná je i únava.⁵⁰ Srovnáme-li snímky z let před válkou a po ní, objeví se před námi naprosto samozřejmě člověk starší, prožitými událostmi poznamenaný, ovšem stále poměrně energický a normálně fungující. Obraz, který nám podává o prezidentu Benešovi fotografie, je tedy

46 Pohlednicová produkce nám krásně ukazuje, jak je možno fotografií využívat při tvorbě chtěného obrazu prezidenta. Nacházíme v jejím rámci například množství záběrů, kde je Beneš v uniformě (foto 17), i když ve skutečnosti se v ní objevoval zřídka, což korpus našich fotografií jen potvrzuje.

47 V letech po Benešově úmrtí se zřejmě všechny fotografie z jeho zájezdů staly především v lokálních komunitách nejen předmětem vzpomínky na zájezd samý, ale rovněž vzpomínkou na prezidentovu osobnost.

48 George ORWELL, 1984, Praha 1991, s. 28.

49 *Tamtéž*, s. 149.

50 Zde je otázkou, do jaké míry ji na sobě Beneš nedával znát a do jaké míry ji dokázal „vytěsnit“. Známým však je jeho workoholismus, je tedy docela dobře možné, že se v průběhu let naučil únavu nevnímat.

veskrze pozitivní. Z vůdce předválečného se Beneš transformuje ve vůdce poválečného. Způsobeno je to zřejmě i tím, že cesty, které podnikal, ještě nespádaly do oněch chvil vypjatých jak pro něj, tak pro Republiku. Odehrávaly se v podstatě stále v době, kdy v sobě prezident choval alespoň část naděje na obrat situace k lepšímu. Zapomenout nesmíme také na mýtotočný aspekt prací. Je zřejmé, že bylo ve vlastním zájmu státu, aby právě prezident byl v kritických chvílích prezentován jako někdo, kdo zůstává optimistou do posledních okamžiků a povzbuzuje tak i občany země.

Beneš však nebyl jedinou známou osobností, která se zájezdů účastnila. Jeho doprovod byl často tvořen mnoha důležitými lidmi, které se fotografům také podařilo zachytit. V první řadě musíme zmínit první dámu, která se v drtivé většině případů drží po prezidentově boku. Její obraz je tedy obrazem ženy podporující, v oficiálních situacích stojící spíše stranou. Fotografie ji však v žádném případě neukazuje v čistě pasivní roli, naopak. Tam, kde zájezd vstupuje do své méně oficiální části, se naopak ukazuje být velice činorodá, svého muže spíše doplňuje, než že by stála v jeho stínu. Na tomto místě již skrze fotografie vnímáme spíše prezidentský pár. I vítání je jednou z chvil, kdy se pozornost upíná na oba dva (foto 18).

Mezi dalšími osobami, které prezidenta doprovázely, nacházíme, krom řadových úředníků, i vysoce postavené osobnosti, vyslance, ministry atp.⁵¹ Musíme konstatovat, že jich si fotografové téměř nevšíмали.⁵² Nedá se říci, že by byl jejich obraz negativní. Na zájezdech i jejich fotografiích jsou však ve většině případů odsunuti do pozadí, do davu (foto 19). Výjimku tvoří chvíle, kdy měl některý z politiků na zájezdu významnější funkci (organizace manévrů, přednes projevu atd.).

Obraz davu je v podstatě vždy obrazem jásajících mas. Jako takový má dav při cestě i na fotografiích důležitou úlohu „seismografu“. Jeho prostřednictvím se dá poměrně dobře odhadnout okamžitý účinek jakéhokoli prezidentova aktu – projevu, pozdravu atd.⁵³ Dav je téměř na všech snímcích legitimizačním činitelem prezidentovy cesty.

Právě na davu (a lidech celkově) a jeho přístupu k prezidentovi můžeme pozorovat jeden z významných rozdílů mezi předválečnými a poválečnými cestami. Lidé na snímcích před válkou si udržují očividně větší distanc od osoby prezidenta, než lidé po válce. Toto konstatování se týká nejen celých davů, ale například i užšího okruhu významnějších činitelů, kteří obklopují prezidenta

51 Namátkou zmiňme Františka Machníka, Jaromíra Smutného, Jana Masaryka, Ludvíka Svobodu či Václava Kopeckého.

52 Pokud ano, tak ponejvíce fotografové ČTK.

53 Nezapomínejme však, že ani dav, ač by to jeho definice mohla připouštět, není neorganizovanou masou. Právě naopak, na obyvatele města je již řadu týdnů před zájezdem apelováno, jejich potenciální chování je formováno a usměrňováno řadou nařízení (oficiálních i neoficiálních) a požadavků na jejich chování. I v den zájezdu je rozmístění a vystupování davu dobře organizováno. Srov. např. SOKA NJ, f. ONV NJ, inv. č. 21, č. spisu 1816-1, č. jednací 331/4/pres. Ani to však zcela jistě nedokáže v mnoha chvílích zabránit spontánním „výbuchům“ nadšení mezi lidmi.

při jeho projevech na tribuně atp. (foto 20). Vysvětlení je patrně třeba hledat ve změně mentality obyvatel, jejich chápání a představě o prezidentově osobě jako takové. Beneš předválečný těží jednak ze stále živého odkazu TGM, který nejen svým zjevem působil oficiálně. Dále je potom třeba chápat, že Benešovou dřívější funkcí byla funkce ministra zahraničí, tedy úřad striktně oficiální, kde osobní prvky jednání jdou většinou stranou. Válka však dokázala toto vnímání otočit či spíše mu dodala nových forem. Z Beneše definitivně přestává být „úředník“, najednou je vnímán v lidských dimenzích, jako bojovník za svobodu, jako otec a obnovitel národa. Lid je mu blíže nejen ideologicky, ale také fyzicky. Vybavíme-li si např. snímky z jeho návratu do Prahy na jaře 1945, nezůstáváme na pochybách, že předválečná strnulost a formálnost je tatam. Tento přístup se pak prolíná i jeho zbylými cestami po roce 1945 (foto 21).

Prezidentský zájezd je v očích agenturního fotografa především pokusem o zasazení této aktivity do celého souboru prezidentových povinností. I proto je zřejmě podoba fotografií tak pevně daná. „Četkař“ ve většině případů nevyhledává výjimečné situace, nesnaží se v první řadě dokumentovat nálady, pocity. Jeho zájmem je ukázat, že i ve chvílích zdánlivě méně oficiálního programu (zájezd) je prezident připraven plnit své ústavní povinnosti a také je plní. Fotografa najatého prezidentskou kanceláří zajímá především oficiální program, jeho snahou je, aby byl tento program také oficiálně zobrazen. Musíme si rovněž uvědomit, že ČTK vykonávala fotografickou službu i u jiných akcí prezidentské kanceláře. Je tedy zřejmé, že vysoce oficiální styl těchto akcí (audience, návštěvy divadel, výstav atd.) a jejich fotografií se nutně odráží i v zobrazování mimopražské cesty.

Poněkud odlišný obraz nám podávají snímky z proveniencie taktéž oficiálních, ovšem městských fotografií. Jejich specifika jsme již popsali, můžeme tedy konstatovat, že i jimi se proplétá jakási jednotná červená linie? Zájezd v jejich podání je především velkou městskou událostí, atrakcí, poutí, manifestací. Prezident je na nich mnohem intimněji zasazen do kulis města, do jeho výzdoby, mezi jeho představitele i běžné obyvatele. Obraz prezidentské cesty je samozřejmě nutně okleštěný o mnohé aspekty přesahující vnímání a rozhled místního fotografa. Právě tento fakt je však pro nás zajímavý a odhaluje mnohé z mentality města tváří v tvář zájezdu prezidenta republiky. Práce městských fotografií stojí na pomezí mezi *oficiálním* a *intimním*, mezi snahou o objektivní dokument a subjektivní zpodobnění proběhlé události.

Velmi odlišný pohled na celou událost nám pak poskytují snímky amatérů. Nesvázaní estetickou, formální ani politickou doktrínou, mohli se tito fotografové plně soustředit na zachycení toho, co jim niterně připadalo nejzajímavější a nejdůležitější. Ve většině případů to byl samozřejmě sám prezident. Jejich často neumělé snímky „z druhé strany“ nám však mimovolně ukazují i téměř autentické nálady a prožitky, jaké všichni aktéři zájezdu zakoušeli a jaké na oficiálních obrázcích hledáme jen obtížně. Zájezd okem amatéra je především vyjádřením sounáležitosti s významnou osobou, pokusem projektovat svůj vnitřní pocit do předpokládaných pocitů prezidenta a dát průchod základním emocím (foto 22).

Jak jsme se pokusili v této studii ukázat, fotografie je jedním ze základních způsobů tvorby obrazu a reprezentace míst, osob i událostí. Na všech úrovních se zapojuje do vytváření a přetváření surové a neotesané reality ve chtěný obraz, jež se s touto realitou kryje tu více tu méně, nikdy však bezezbytku. Naší snahou bylo rozdělit a popsat některé z funkcí, jež do sebe fotografie prezidentských cest absorbovala, a které se zjevně vzájemně proplétají. Mluvíme-li o reprezentační funkci fotografie, zcela samozřejmě v ní nacházíme i její funkce paměťové. Vyzdvihujeme-li aspekt reprezentační, nemůžeme jej plně oddělit od poslání svědeckého.

Prezidentský zájezd nám velmi dobře ilustruje, jakou roli fotografie v první půli 20. století ve společnosti hrála. Do obrazu, který zprostředkovává, vkládali lidé své představy o světě, svá mínění o něm, skrze fotografii svět posuzovali, vnímali a hodnotili. Zůstalo tomu tak koneckonců dodnes, i přesto, že dnes má fotografie mnohem více konkurentů.

Autor | Author

Pavel Dvořák

Lašské muzeum v Kopřivnici
Štefánikova 226/8
742 21 Kopřivnice
pavdvo@gmail.com

Mgr. Pavel Dvořák (* 1987) je doktorským studentem českých dějin na Historickém ústavu FF Masarykovy univerzity v Brně. Pracuje jako vedoucí Lašského muzea v Kopřivnici. K jeho odborným zájmům patří mimo jiné osobnost Edvarda Beneše, dějiny sociálních reprezentací či užití obrazových pramenů ve výzkumu minulosti.

Přílohy

1. Archiv Národního Muzea (ANM), f. Edvard Beneš, inv. č. 332, k. 29. (Hrušov, Slovensko, 1936, Foto ČTK)

2. Archiv Muzea Fojtství Kopřivnice (AMF), k. 166, č. 88. (Příbor, 1946)

3. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 346. k. 41. (Náměšť nad Oslavou, 1947)

4. Státní okresní archiv Nový Jičín (SOKA NJ), sbírka fotografií, snímky z návštěvy EB v Novém Jičíně. (Nový Jičín, 1946)

5. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 332. k. 29. (Benešov, 1936, foto J. Spálenka – Týnec n. S.)

6. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 344. k. 37. (Dubová, Slovensko, 1945, Foto ČTK)

7. SOkA NJ, sbírka fotografií, snímky z návštěvy EB v Novém Jičíně. (Nový Jičín, 1946)

8. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 332. k. 29. (Břeclav, 1936, Foto ČTK)

9. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 345. k. 40. (Olomouc, 1946, Foto ČTK)

10. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 344. k. 37. (Tábor, 1945, Foto ČTK)

11. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 344. k. 37. (Podbrezová, Slovensko, 1945, Foto ČTK)

12. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 332. k. 29. (Náměšť nad Oslavou, 1936, Foto O. Knoll – Náměšť)

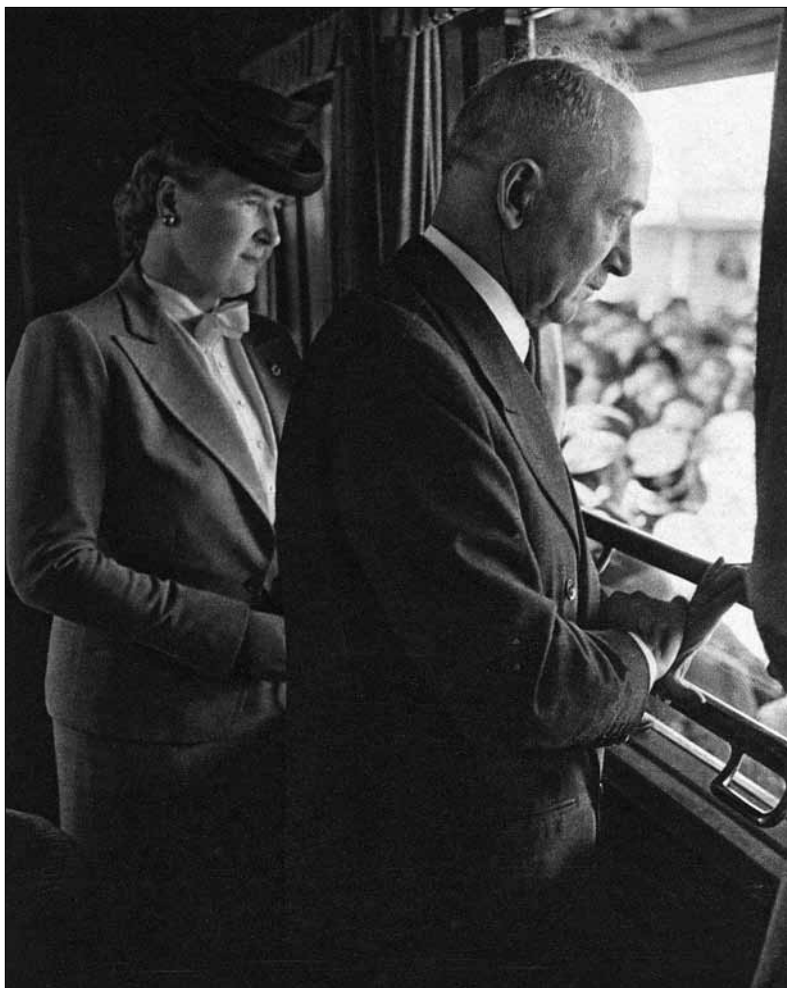
13. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 344. k. 37. (Brezno nad Hronom, Slovensko, 1945 Foto ČTK)

14. AMF, k. 147, č. 45. (Frenštát pod Radhoštěm, 1946, Foto Fráňa Huml – Frenštát p. R.)

15. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 332. k. 29. (Ústí nad Labem, 1936, Foto ČTK)

16. Beneš ve fotografii, Praha 1945, s. 91. (Foto Eduard Táborský)

17. <http://static1.akpool.de/images/cards/35/350327.jpg>, 1. 9. 2016.

18. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 346. k. 41. (Vlašim, 1947, Foto ČTK)

19. SOkA NJ, sbírka fotografií, snímky z návštěvy EB v Novém Jičíně. (Nový Jičín, 1946)

20. ANM, f. Edvard Beneš, inv. č. 332. k. 29. (Znojmo, 1936, Foto ČTK)

21. President dr. Edvard Beneš – Fotografie z let 1938–1945, Praha 1946, s. 24. (Foto Eduard Táborský)

22. AMF, k. 128, č. 59. (Kopřivnice-Mniší, 1946)

recenze

**Eva HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi.*
Německé texty o Češích, Němcích a o českých zemích,
Academia, Praha 2014, 724 s., ISBN 978-80-200-2389-6.**

Nezávislá německá historička českého původu Dr. Eva Hahnová se dlouhodobě věnuje národnostní problematice středoevropských dějin 19. a 20. století, převážně česko-německým vztahům. Po studiích v rodné Praze, Stuttgartu a Londýně působila v letech 1981–1999 jako vědecká pracovnice Collegia Carolina; nyní spolupracuje především se svým manželem Hans Henning Hahnem.¹ Českému čtenáři může být známa především díky monografiím o sudetoněmecké otázce a dvojici knih představující pohled na české dějiny zvenčí.²

Jednou z nich je právě recenzovaná *Od Palackého k Benešovi* představující německý pohled na české země a jejich obyvatelstvo mezi polovinami 19. a 20. století. Už samotný titul nám prostřednictvím jmen našich velikánů prozrazuje nejen chronologické zařazení jádra textu, ale je i příslibem dynamičnosti a obsahového vývoje. František Palacký je totiž (nejen) v německém prostředí považován za historika a politika, který svedl Čechy na cestu nacionalismu a negativního vymezování se vůči začlenění do německého kulturně-politického okruhu; Edvard Beneš je pak pro mnohé synonymem radikálního ukončení více než sedmisetletého soužití.

Knihy je antologií sto šedesáti zpráv, polemik, výzev, svědectví, novinových článků, politických projevů, letáků, stanovisek, programů a vzpomínek z posledních 170 let (nejstarší stať pochází z roku 1844, nejaktuálnější referuje o roku 2008). Po formální stránce je publikace přehledně strukturována do čtyř kapitol ohraničených dějinnými milníky let 1918, 1933 a 1945; jednotlivé kapitoly jsou pak vnitřně rozděleny na menší části odpovídající kratším, zhruba generačním, periodám. Za stručným doslovem je zařazen vyčerpávající poznámkový aparát a jmenný rejstřík, který dokládá šíři autorčina rozhledu a pestrost palety primárních a sekundárních informačních zdrojů.

Monografie přináší množství nového a většinou neznámého studijního materiálu, z něhož podstatnou část přeložila Hahnová do češtiny vůbec poprvé. Vysokou kvalitu a detailní promyšlenost překladu dokládá mimo jiné vnímání nejjemnějších nuancí projevující se například v návrhu na oddělení termínů *Sudety* (severomoravská provincie z roku 1918) a *Sudetsko* (obecnější termín pro Němci osídlený pruh českého pohraničí) či chápání výrazu *völkisch* nikoliv jako lidový či národní, ale národovecký. Rozhodně se tedy nejedná se o „pouhou“

1 Hans Henning Hahn je již 25 let profesorem pro východoevropské dějiny na Univerzitě Carla von Ossietzky v dolnosaském Oldenburgu. Hlavním předmětem jeho bádání jsou vztahy Němců a jejich východních sousedů v 19. a 20. století, národnostní stereotypy a historicko-kulturní pamět.

2 Eva HAHNOVÁ, *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*, Praha 1996, 276 s.; Eva HAHNOVÁ – Hans Henning HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*, Praha 2002, 234 s.; Eva HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků: německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. Století*, Praha 2015, 487 s.

kompilační edici pramenů. Všechny dokumenty jsou navíc pevně zasazeny do dobového kontextu (včetně představení autorů či publikačních platforem a okolností vzniku) a doplněny komentářem jejich obsahové náplně. Autorka tak zprostředkovává náhled do mentální roviny česko-německých vztahů, přičemž každému ponechává svobodu k vlastnímu porozumění a interpretaci. Na jedné straně tato skutečnost umocňuje hloubku potenciálu historického poznání, na straně druhé tím klade nemalé nároky na úroveň erudice čtenáře z řad akademiků a odborné veřejnosti. Faktografické omyly i rétorická zkrácení zůstávají neupravovány, proto je nezbytné k textům přistupovat náležitě kriticky a uvážlivě.

Autentická podoba dokumentů umožňuje sledovat proměny rétoriky v proudu času. Je až s podivem, jak nízká byla variace témat a jak jednoduše působí příspěvky, které od sebe odděluje několik desetiletí. Pejorativně předpojaté fráze zpravidla prezentovaly Čechy už od poloviny 19. století coby usurpátory německého práva na správu českých zemí. Tento trend přivedl Evu Hahnovou k zajímavé hypotéze, a to, že za příklon dvou třetin německojazyčného obyvatelstva meziválečné ČSR k totalitární a iredentistické SdP byla, spolu s velkou hospodářskou krizí a nástupem Adolfa Hitlera k moci v Německu, zodpovědná i zmiňovaná mantra, která za léta opakování zlidověla do té míry, že ji veřejnost považovala za přirozeně pravdivou.

Dalším z badatelských přínosů je fakt, že se autorka nebála opustit hranice Čech, Moravy a Slezska a celou antologii pojala v širších mezinárodních souvislostech. Formování moderního německého národa v druhé polovině 19. století totiž počítalo, i navzdory Palackého psaní do Frankfurtu, s českými zeměmi jako s organickou součástí německého kulturního, politického a státoprávního prostoru (do roku 1866 přináležely ke Svaté říši římské, respektive Německému spolku); nejednalo se přitom o nějakou periferii, nýbrž o „srdce Germánie.“ Představení integrálního pojetí vnímajícího českou otázku nikoliv jako protiklad, ale naopak jako nepostradatelný segment německé otázky vrhá zcela jiné světlo na dramatické události let 1918 a 1938.

Souhrnně lze konstatovat, že *Od Palackého k Benešovi* je vpravdě vynikající nadstavbou pro studium česko-německých vztahů v geopolitickém kontextu střední Evropy. Pakliže přistoupíme na tezi, že se lze z dějin poučit, je četba kvazivědeckých denunciací a pamfletů plných opovržení i berličkou pro lepší orientaci v moderní politické rétorice a aktuálním dění na kontinentě (nikoliv pouze ve vazbě na Německo či Rakousko) i ve světě. Pokud k dílu přistoupíme ryze odborně, lze jej bez nadsázky prohlásit za hozenou rukavici české historiografii, na níž je ujmout se obdobného zpracování „českých textů o Češích, Němcích a o českých zemích.“

Autor | Author

Mgr. Zbyněk Sturz

Historický ústav

Filozofická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Nám. Svobody 331

500 03 Hradec Králové

zbynek.sturz@uhk.cz

Obsah

STUDIE

- Konfraternity kladského kláštera řeholních kanovníků sv. Augustina
PAVEL OTMAR KRAFL 7
- Pohled na průmyslovou zaměstnanost v Československu v prvních
poválečných letech (1945–1948) 15
ANNA VÁCLAVÍKOVÁ
- Básník Ladislav Novomeský v hledáčku Státní bezpečnosti (1948–1950) 37
ZDENĚK DOSKOČIL
- Česko-rakouské vztahy v jihočeských pohraničních okresech v období let
1989–1990 65
LEOŠ NIKRMAJER

MATERIÁLOVÉ STATĚ

- Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence
na přelomu 18. a 19. století 87
ZDENĚK ZAHRADNÍK
- Edvard Beneš – domácí zájezdy a fotografie 113
PAVEL DVORÁK

RECENZE

- Eva HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Čechách, Němcích
a o českých zemích* 145
- Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH) 151

Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH)

Časopis vychází dvakrát ročně. Uzávěrka prvního svazku každého roku je stanovena na 15. únor, pro druhý svazek je to 1. září. Redakce přijímá pouze původní práce, které vznikly v badatelské dílně autora. Práce mohou být psány česky, slovensky a polsky. Studie a materiálové stati (včetně edic dokumentů a vzpomínek) mohou mít maximálně do 40 stran, recenze a zprávy v rozsahu 4–10 stran.

Pokyny pro úpravu rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači **zašlete** redakci VLH v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete na adresu redakce (vlh@uhk.cz) elektronicky. **Pište ve Wordu, písmo Times New Roman, velikost 12, řádkování 1,5 – poznámky pod čarou velikost 10, řádkování 1.**

2. K textu studie či materiálové stati **přiložte** resumé (rozsah max. 1 800 znaků – 1 strana), abstrakt (do 600 znaků) a klíčová slova (5–7 slov), to vše v českém jazyce. Ke studii, materiálové stati a recenzi je třeba připojit krátký medailonek autora – max. 400 znaků (odborná specializace, význačné dílo ...) **Redakce je POVINNA vytisknout následující údaje o autorovi: plné jméno se všemi tituly, rok narození, afilace** (údaje o zaměstnání; v případě, že autor nepracuje v odborné instituci, je povinen uvést svou privátní kontaktní adresu), **plná kontaktní poštovní** (pracoviště nebo privátní) **a emailová adresa. BEZ TĚCHTO ÚDAJŮ NEMŮŽE BÝT ŽÁDNÝ TEXT OTIŠTĚN.**

3. Pro zvýraznění slov nebo pasáží v textu je možné:

Použít kurzívu pro citáty; tučné písmo pro názvy dílčích částí práce nebo vybrané části textu; případně prostrkání nebo petit (s využitím obvyklých korektorských značek). Zásadně nepoužívejte podtrhávání.

4. Poznámkový aparát připojte na stranách pod čarou, jak umožňuje Word: přes příkazy *vložit, poznámka pod čarou, značení automaticky*. V textu pište horní index za interpunkční znaménka.

5. Literaturu a edice citujte podle následujících zásad:

- **Monografie:** Jméno autora (v pořadí osobní jméno v plném znění, iniciálou až v dalších citacích, PŘÍJMENÍ, jméno příp. spoluautorů oddělit pomlčkou), název knihy (kurzívou), místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách (celkový počet, konkrétní strana nebo rozmezí stran). Srov. Josef ŠUSTA, *Úvahy o všeobecných dějinách*, Praha 1999, s. 134.

- Studie publikovaná v periodiku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, název periodika (v závorce zkratku používanou u dalších odkazů na dané periodikum), údaje o ročníku (svazku), roku vydání a stranách. Srov. Jiří MAREK, *Historie mezi teorií a praxí*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 96, 1998, s. 792.
- Studie publikovaná v příležitostném sborníku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, in: název sborníku, (ed./edd.), jméno editora/editorů sborníku, pokud je uváděno, místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách. Srov. Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Vývoj zbroje a válečného umění – významné bitvy na Moravě*, in: *Středověká Morava*, ed. Z. Měřínský, Brno 1999, zvláště s. 100–102 nebo Josef PETRÁŇ – Eduard MAUR, *František Kutnar a univerzita Karlova*, in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti*, Semily 1998, s. 148.
- Edice: Při citaci edice se přihlíží pokud možno k výše uvedeným zásadám. Je-li obvyklé citovat nejprve nebo pouze název edice, uvést při první citaci plný název edice, a to verzálkami. Ve jméně editora za názvem edice použijte u křestního jména pouze první písmeno, příjmení napište normálním písmem, např. CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE V/3, edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1982, č. 1570, s. 363. V opačném případě, je-li uváděno nejprve jméno autora/autorů edice, postupuje se jako u monografie. Za jménem autora/autorů je v závorce uvedeno (ed./edd.). Pro názornost srov. Antonín BENČÍK – Jaromír NAVRÁTIL – Jan PAULÍK (edd.), *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 6. díl, 1. svazek: *Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*, Praha-Brno, ÚSD – Doplněk 1996.
- Archivní prameny: Oficiální název archivu (v závorce zkrácený název používaný u dalších citací), archivní fond a další nezbytné identifikační údaje. Srov. Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 1776, č.j. 1708, kart. 361.
- Zkrácené citace se používá při opakování literatury i archivních pramenů. Uvést nejprve citaci nezkrácenou, poté zkracovat osobní jméno autora/autorů na iniciálu a název monografie i studie po první podstatné jméno, ukončit třemi tečkami a čárkou; zachovat kurzívu v názvu. Např. J. PETRÁŇ – E. MAUR, *František Kutnar ...*, s. 149.
- V citování je třeba důsledně používat odkaz srov., nikoliv viz.
- Při bezprostředním následném opakování téhož odkazu (na stejnou práci) je použito slovo *tamtéž* (v kurzivě). Při následném citování další práce téhož autora je použito slovo TÝŽ (kapitálkami).

6. Záznam literatury pro recenzi, anotaci apod. dle následujících příkladů:

- Monografie nebo celý neperiodický sborník. Jitka GRUNTOVÁ, *Oskar Schindler: legenda a fakta*, Brno, Barrister a Principal 1997, 158 s.; Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. *Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha, Památník národního písemnictví 1992, 302 s. + obrazové přílohy.
- Celé periodikum: *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, sv. I, 1997, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 276 s.

7. V případě připojených obrazových příloh je třeba předat obrazovou dokumentaci redakci v jednom výtisku společně s verzí naskenovanou na označeném elektronickém médiu (ne disketa). Přílohy je nutné opatřit seznamem popisem s uvedením zdroje.

8. Příspěvek zasílejte na adresu: Historický ústav Filozofické fakulty, redakce Východočeských listů historických, Univerzita Hradec Králové, Rokitsanského 62, Hradec Králové 500 03. Obálku označte vlevo dole výraznou zkratkou **Příspěvek pro VLH**. V průvodním dopise uveďte bydliště autora, telefonní číslo a e-mailovou adresu.

Pokyny pro dodání obrazových podkladů:

- Obrázky (fotografie, plány apod.) v elektronické podobě dodávat v souborech jpg nebo tiff. Velikost dodaného obrázku musí být stejná (nebo větší) jako výsledná reprodukce v brožuře při rozlišení 300 dpi (šířka sazebního obrazce sborníku je 125 mm, výška 186 mm). Digitální fotografie dodat v originálních souborech bez úprav.

Pokyny pro psaní textu:

- **První řádek odstavce** neodsazovat mezerníkem ani tabelátorem – pokud je třeba odsadit, pak toto nastavit v programu (Word): FORMÁT – ODSTAVEC – ODSAZENÍ – SPECIÁLNÍ
- **Pozor na psaní a použití SPOJOVNÍKŮ (-) a POMLČEK (-)!**
Spojovník je podstatně kratší než pomlčka.
 Okolo spojovníku se **mezery nedělají nikdy** a používá se při:
 - připojení spojky -li (např. můžeš-li)
 - spojení jmen (např. Rakousko-Uhersko)
 - slučovacím spojení (např. propan-butan)
 - upřesnění místa (např. Praha-Vysočany)
 - adjektivních složeninách (např. modro-bílý)
 - rozdělování slov

Pomlčka

- klávesová zkratka Alt + 0150
- můžeme-li dosadit místo pomlčky jakékoli slovo (až, do, versus, apod.), **nejsou okolo ní mezery** (např. 1950–1960, 7–9 dní, otevřeno 8–12 h)
- v ostatních případech okolo pomlčky mezery jsou

Texty zaslané redakci se autorům nevrací, ani v případě odmítnutí otištění textu podle rozhodnutí redakční rady. Redakční rada vlh nakládá s osobními daty autorů podle zákona o ochraně osobních údajů ČR.

Průběh recenzního řízení**I.**

Autor doručí redakci VLH text (podrobnosti v pokynech pro autory).

Termíny pro přijetí odborných textů redakcí VLH jsou:

15. února každého roku – uzavírka přijímání textů pro **první svazek** daného roku

1. září každého roku – uzavírka přijímání textů pro **druhý svazek** daného roku

II.

Redakce seznámí autora s časovým plánem a průběhem recenzního řízení. Recenzní řízení je anonymní.

Na základě návrhů redakční rady VLH jsou vybráni a osloveni dva nezávislí recenzenti na každý doručенý text. Kritériem výběru je především odbornost a vědecké zaměření recenzentů. Každý recenzent po dohodě vypracuje jeden posudek na obdržený text. Formulář pro vytváření odborných posudků je na této stránce zveřejněn.

III.

Redakce seznámí redakční radu s podobou odborných recenzí.

IV.

Na pravidelném zasedání redakční rady VLH dojde k výběru textů, které budou ve VLH uveřejněny. Kritériem výběru jsou doručené odborné recenzní posudky. Dále redakční rada přihlíží k tematickému vymezení každého čísla a k vhodné skladbě článků a studií v něm. Autorům je výsledek hlasování redakční rady ihned oznámen, stejně jako případný návrh na dopracování doručených textů podle návrhů recenzních posudků. Autorům jsou recenzní posudky (v anonymní podobě) poskytnuty k nahlédnutí.

V.

Redakční rada VLH na svém pravidelném zasedání sestaví a odhlasuje podobu každého svazku VLH. K provádění redakčních prací mezi jednotlivými zasedáními redakční rady VLH je utvořena stálá redakce časopisu, jejíž činnost je kontrolována redakční radou.

Výsledek recenzního řízení má čtyři možné výstupy:

1. doručený text je na základě recenzního řízení schválen redakční radou k vytištění v připravovaném svazku,
2. doručený text není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou, autorovi (autorům) příslušného textu je doporučeno text přepracovat (podle návrhů recenzentů) a podat jej v dalším kole recenzního řízení k novému posouzení,
3. doručený text je přijat k otištění, není však schválen redakční radou k zařazení do aktuálního připravovaného svazku z důvodu odlišné tematické orientace svazku nebo témat dílčích studií. Autorovi (autorům) je v takovém případě nabídnuta možnost otištění textu v dalším svazku.
4. doručený text není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou pro jeho nedostačující formu.

Každý autor může znovu podat (např. při přepracování) k recenznímu řízení jeden text **pouze dvakrát**. Poté jej již redakční rada nezařadí do dalších kol recenzních řízení.

Východočeské listy historické
37/2017

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

První vydání
2017
156 stran

Tisk OFTIS Ústí nad Orlicí

ISSN 1211-8184
MK E 21784